

Kapadokya Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü

Kültürel Çalışmalar

**HARŞİT VADİSİ GÜMÜŞHANE VE ŞALPAZARI ÜÇGENİNDE ESKİ TÜRK
İNANIŞLARI VE BU İNANÇLARA DAİR METAFORLAR**

Sevil Nihan KAYA

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2023

HARŞİT VADİSİ GÜMÜŞHANE VE ŞALPAZARI ÜÇGENİNDE ESKİ TÜRK
İNANIŞLARI VE BU İNANÇLARA DAİR METAFORLAR

Sevil Nihan KAYA

Kapadokya Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü
Kültürel Çalışmalar

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2023

TEŞEKKÜR

Uzun zaman ve çabanın ürünü olan bu araştırmanın yapılmasında eğitim hayatım boyunca bana göstermiş oldukları desteklerden ötürü annem ve babam Binnaz USTA ve Önal USTA' ya, yapmış olduğum saha araştırmalarında bana eşlik eden, bu konudaki deneyimlerini her zaman benimle paylaşan Emrah KAYA'ya, derlemelerim sırasında yöredeki geçmiş yaşantı ve gözlemlerini, bilgi birikimini paylaşarak tezimi geliştirmemi destekleyen Hatice KORKMAZ' a, akademik olarak tezimi geliştirmemde yanımda olan danışman hocam Sn. Doç. Dr. Yusuf GÖKKAPLAN' a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

KAYA Sevil Nihan, Harşit Vadisi Gümüşhane ve Şalpazarı Üçgeninde Eski Türk İnanışları ve Bu İnançlara Dair Metaforlar, Yüksek Lisans Tezi Nevşehir, 2023

Türklerin çağlar öncesine dayanan en eski inanışları günümüzde gelenek, görenek, inanış ve bu inanışlara bağlı uygulamalarda, geleneksel törenlerde halen bazı izlerini barındırmaktadır. Bu anlamda önemli bir yerleşim yeri olan Gümüşhane, Şalpazarı ve Harşit Vadisi üçgeninde eski Türk inanışlarına dair kalıntılar aranmış ve tezde bu izler üzerinde durulması planlanmıştır. Araştırma üçgeninde yapılan derleme çalışmalarında bu izler sırasıyla su kültü, taş kültü, ölüm geleneği, atalar kültü, damga ve motif, oyun kültü, hayvan ve bitki kültü, kuşdili olarak tespit edilmiş ve sahadaki diğer inanışlarda eski Türk inanışları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu izlerin tespit edilmesi sırasında Şamanizm'e yönelik inanışların daha baskın olduğu gözlemlenmiştir.

Bölgede su kültü ile ilgili olarak eski Türk inanışları içerisinde su ile ilgili inanışlar ele alınmıştır. Yapılan saha araştırmasında su ile ilgili halk inanışları ve söylemler derlenmiş, efsanelerle ilgili bilgi toplanmıştır. Taş kültü bölümünde ise hem Türk inanışları ve bu inanışlara bağlı yapılan uygulamalar açısından mezar taşları, niyaz taşları, taş ile ilgili ziyaret edilen yerler hakkında tespit edilen izlerle ilgili detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Araştırma üçgeninde yer alan tüm dokümanlarda rastlanılan damga ve motiflerin köken bilgileri verilmeye çalışılmış, motiflerin anlamları yorumlanmıştır. Kullanım alanlarına göre sınıflandırılan ürünlerde kullanılan renkler ve anlamları bölüm içinde farklı bir başlık altında değerlendirilmiştir. Araştırma sahasında ölüm geleneklerinin uygulanması ile ilgili inanışlar, defin törenleri ve sonrasında dikkat edilen unsurlar, eski Türklerin defin törenleri ile karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Atalar kültü ile ilgili yapılan çalışmada ise türbe, ocak, evliya mezarları gibi yerler konu edilmiştir. Oyun kültü, törensel oyunlar, dans türü oyunlar, köy seyirlik oyunları, çocuk ve yetişkin oyunları olarak sınıflandırılıp edinilen ve derlenen bilgiler ışığında değerlendirilmiştir. Törensel oyunlar içerisinde Mayıs 7'si, Nevruz gibi ritüeller; dans türü oyunlarda da horon, karşılama, turnalar ve yılan barı; köy seyirlik oyunlarında Kalandar geleneği ve ayı oynatma; çocuk ve yetişkin oyunlarında ise dokuztaş, kuşkuturum ve aşık oyunları ele alınmıştır. Bu oyun

türlerindeki eski Türk inanışları içerisinde daha baskın olan Şamanik unsurlar yorumlanmıştır. Hayvan ve bitki kültüründe ise Şamanizm’de hayvan ve bitkilere dair inanç öğelerine yer verilmiş, araştırma üçgenindeki halk inanışları ve efsaneler eski Türk inanışları bağlamında değerlendirilmiştir. Bu konuda Şamanizm’de kuş ile ilgili inanışlar ve kuşdilinin konuşulması ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Ele alınan başlıklarla ilgili tüm bulguların metafor analizi yapılarak; dil kullanımında, törensel yapıdaki gelenek ve inanışlarla ilgili uygulamalardaki metaforlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şalpazarı, Harşit Vadisi, Gümüşhane, eski Türk inanışları Şamanizm, Metafor Analizi.

ABSTRACT

KAYA Sevil Nihan, Old Turkish Beliefs And Metaphors In The Triangle Of Harşit Valley, Gümüşhane And Şalpazarı, Master Thesis Nevşehir, 2023

Shamanism, which is accepted as one of the oldest beliefs of Turks, still has some traces in traditions, customs, beliefs and practices related to these beliefs and traditional ceremonies. In this sense, remnants of Shamanism were searched for in the triangle of Gümüşhane, Şalpazarı and Harşit valley, which is an important settlement, and it was planned to focus on these traces in the thesis. In the compilation studies carried out in the research triangle, these traces were determined as water cult, stone cult, ancestor cult, stamp and motif, game cult, animal and plant cult, bird language, and evaluated within the framework of Shamanism with other beliefs in the field.

Regarding the water cult in the region, the beliefs about water in ancient Turkish beliefs are discussed. In the field research, folk beliefs and discourses related to water were compiled and information on legends was collected. In the stone cult section, detailed information was obtained about tombstones, niyaz stones, traces about the place visited related to the stone in terms of both Turkish beliefs and practices related to these beliefs. The origin information of the stamps and motifs encountered in all documents in the research triangle was tried to be given and the meanings of the motifs were interpreted. The colours used in the products classified according to their usage areas and their meanings are evaluated under a different heading within the section. The beliefs related to the implementation of death traditions in the research area, burial ceremonies and the elements taken into consideration afterwards were interpreted by comparing them with the burial ceremonies of the ancient Turks. In the study on the cult of ancestors, places such as tombs, hearths, graves of saints were the subject of the study. The cult of games was categorised as ceremonial games, dance type games, village spectacle games, children and adult games and evaluated in the light of the information obtained and compiled.

Among the ceremonial games, rituals such as the 7th of May and Nowruz; in dance type games, horon, welcome, cranes and snake bar; in village spectacle games, Kalandar tradition and bear play; and in children's and adult games, dokuztaş, Kuşkuturum and

dokuztaş games were discussed. Shamanic elements in these game types were interpreted. In the animal and plant cult, elements of beliefs about animals and plants in Shamanism are included, and folk beliefs and legends in the research triangle are evaluated in the context of ancient Turkish beliefs. In this subject, beliefs about birds in Shamanism and information about speaking bird language were included.

Metaphor analyses of all the findings related to cults were made and metaphors in the use of language, ceremonial structure, traditions and practices related to beliefs were tried to be determined.

Keywords: Şalpazarı, Harşit Valley, Gümüşhane, old Turkish beliefs, Shamanism, Metaphor Analysis.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
TANIMLAR	xiv
TABLOLAR LİSTESİ	xv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xvi
ÖNSÖZ	xix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	3
1.1.ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	3
1.2.ARAŞTIRMANIN AMACI	3
1.3.ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	3
1.4. SINIRLILIKLAR	4
1.5. EVREN VE ÖRNEKLEM	5
1.6. SAYILTIAR.....	5
1.7. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	6
1.8. ARAŞTIRMANIN ALT PROBLEMİ	6
1.9. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	7
1.10. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI	8
1.11. VERİLERİN TOPLANMASI	8
1.12. VERİLERİN ÇÖZÜMLENMESİ	9
1.13. VERİLERİN YORUMLANMASI	9
1.14. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	9
2. BÖLÜM	12
2.1. ŞAMANİZM HAKKINDA GENEL BİLGİLER	12

2.2. HARŞİT VADİSİ-ŞALPAZARI-GÜMÜŞHANE ÜÇGENİNİN COĞRAFİ KONUMU VE SOSYAL TARİHİNE BİR BAKIŞ.....	17
2.3.ESKİ TÜRK İNANISLARINDA BAZI İNANÇSAL ÖĞELER.....	22
2.4.METAFOR NEDİR?	23
2.5.İNANÇ VE METAFOR İLİŞKİSİ	24
3. BÖLÜM	27
3.1. BULGULAR VE YORUM	27
3.1.1. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Su Kültü	27
3.1.1.1.Su Kültünün Halk İnanışları ve İnanışların Gerçekleştirilmesi Bağlamında İncelenmesi	30
3.1.1.2. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Su Kültüne Bağlı Efsaneler	36
3.1.2. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Taş Kültü	40
3.1.2.1.Kutsal taşlar.....	41
3.1.2.2. Halk İnanışları Bağlamında Taş.....	42
3.1.2.3. Niyaz taşı	43
3.1.2.4. Mezar Taşları.....	44
3.1.2.5. Kaya Ziyareti.....	51
3.1.2.6. Taş Kültünün Efsane Bağlamında İncelenmesi.....	52
3.1.3. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Damga ve Motif.....	54
3.1.3.1. Eşyalarda ve Dokumalarda Motif ve Semboller	60
3.1.3.1. 1. Çanta/Çenti Dokumacılığı.....	60
3.1.3.1.2. Dırmaç Dokumacılığı	70
3.1.3.1.3.Dastar/Çul Dokumacılığı	73
3.1.3.1.4. Zilli Kilim Dokumacılığı	76
3.1.3.1.5.Çorap Dokumacılığı	78
3.1.3.1.6. Dokumacılıkta Kullanılan Renkler ve Anlamları	79
3.1.4. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Ölüm Geleneği.....	86
3.1.4.1.Ölüm Geleneklerinin Halk İnanışları Bağlamında İncelenmesi	88
3.1.4.2.Ölüm Geleneğinin Efsane Bağlamında İncelenmesi	95
3.1.5. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Atalar Kültü.....	96
3.1.5.1. Atalar Kültünün Halk İnanışları Bağlamında İncelenmesi	97
3.1.5.2. Atalar Kültünün Efsane Bağlamında İncelenmesi	105
3.1.6. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Oyun Kültü.....	106

3.1.6.1. Araştırma Üçgeninde Halk İnanışları Bağlamında Törensel Oyunlar	108
3.1.6.2. Mayıs 7'si (Hıdırellez)	110
3.1.6.3. Nevruz	113
3.1.6.4. Araştırma Üçgeninde Dans Türü Oyunlar	115
3.1.6.4.1. Horon	115
3.1.6.4.2. Bıçak Oyunu	117
3.1.6.4.3. Karşılama	118
3.1.6.4.4. Turnalar	118
3.1.6.4.5. Yılan Barı	119
3.1.6.5. Araştırma Üçgeninde Köy Seyirlik Oyunları	119
3.1.6.5.1. Kalandar Geleneği	120
3.1.6.5.2. Ayı Oynatma	123
3.1.6.6. Araştırma Üçgeninde Çocuk ve Yetişkin Oyunları	123
3.1.6.6.1. Dokuztaş Oyunu	124
3.1.6.6.2. Kuşkuturum (Yağmur Dodusu/Kuşkutura) Oyunu	124
3.1.6.6.3. Aşık Oyunu	125
3.1.7. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Hayvan ve Bitki Kültü	125
3.1.7.1. Hayvan ve Bitki Kültünün Halk İnanışları Bağlamında İncelenmesi	127
3.1.7.2. Hayvan ve Bitki Kültünün Efsane Bağlamında İncelenmesi	135
3.1.8. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Kuş Dili	136
3.1.9. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Diğer İnanışlar	139
4. BÖLÜM	143
4.1. HARŞİT VADİSİ-ŞALPAZARI-GÜMÜŞHANE ÜÇGENİNDE ESKİ TÜRK İNANIŞLARINA BAĞLI OLARAK GELİŞEN METAFORLAR	143
4.1.1. Su Kültüne Bağlı Metaforlar	143
4.1.2. Taş Kültüne Bağlı Metaforlar	145
4.1.3. Damga ve Motifle İlgili Metaforlar	146
4.1.4. Ölüm Kültüne Bağlı Metaforlar	148
4.1.5. Atalar Kültüne Bağlı Metaforlar	150
4.1.6. Oyun Kültüne Bağlı Metaforlar	151
4.1.7. Hayvan ve Bitki Kültüne Bağlı Metaforlar	151
4.1.8. Kuşdiline Bağlı Metaforlar	152
4.1.9. Diğer İnanışlarla İlgili Metaforlar	152

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	153
KAYNAKÇA.....	157
Ek 1. Orijinallik Raporu.....	167
EK 2. ETİK KURUL İZNİ.....	168
ÖZGEÇMİŞ	169

KISALTMALAR DİZİNİ

TDK	: Türk Dil Kurumu
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
İ.Ö.	: İsa'dan Önce
a.g.e	: Adı geçen eser
H.z.	: Hazreti
yy.	: Yüzyıl
C.	: Cilt
Vb.	: Ve benzeri

TANIMLAR

Ocak: Yörede kutsal olarak kabul edilen, evliya gibi sağaltıcı kişilerin orada yattığı rivayet edilen ve orada edilen duaların kabul olduğuna inanılan yer. Sağaltıcı kişi. Ocak kelimesi Türk kültüründe çok zengin anlamlar taşımaktadır. Ateş kültü ile ilişkilendirildiği gibi aile ocağı anlamına da gelmektedir. Bu anlamı ile soy ve ya soyun devamlılığını vurgulamaktadır.

Bınar: Pınar

Perri: Peri

Seek seek: Şamanizm inancına göre saç yapmak, serpmek anlamını taşımaktadır.

Niyaz Etmek: Kulun çaresiz kaldığı zamanlarda Allah’a yalvarması, dua etmesi anlamına gelmektedir

Don değiştirme: Eski Türk inanışlarında “canlı veya cansız varlıkların 'Yüce Varlık/Üstün Güç' tarafından ceza veya ödül olarak mevcut durumdaki yapıdan farklı bir yapıya dönüştürülmesidir” diye tanımlanır (Kaba, 2011: 95).

Kült: Tapınma, din, dini tören

Primitif: İlkel

Yılık: Doğada serbest dolaşan atlar

Çenti: Şalpazarı havalisinde çanta için söylenen yöresel ad.

Kılıf: Bir şeyi korumak için kullanılan yumuşak materyalden o şeyin şekline göre yapılan kap.

Ülgen: Yüce, yüksek, ulu. Türk mitolojisinde Gök Tanrı için kullanılır.

Lokma edilmek: Köy halkının cenaze için kesilen kurbanın tüm köy halkına bir arada yenilmesi için sunulması anlamına gelmektedir.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Miladi ve Rumi Ayların İsim Tablosu	109
---	-----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Çalışılan Sahanın Haritası	17
Şekil 2. Kürtün Kazası Taşlıca Köyü Güvenç Abdal'ın yaptırdığı kapı. (Niyaz etme örneği)	44
Şekil 3. İki baca Köyü Mezarlığı, Kürtün.....	46
Şekil 4. İki baca Köyü Mezarlığı (Kürtün)	46
Şekil 5. İkibaca Köyü Mezarlığı (Kürtün)	47
Şekil 6. Taşlıca Köyü Mezarlığı	48
Şekil 7. Yenisey Yazıtlarında anılan Türklerin heykelleri.....	48
Şekil 8. Taşlıca Köyü Mezarlığı	49
Şekil 9. Taşlıca Köyü Mezarlığı	50
Şekil 10. Taşlıca Köyü Mezarlığı	50
Şekil 11. Oğuzların Çepni Boyu Damgası.....	54
Şekil 12. Türk Boylarının Damgaları (İslam Ansiklopedisi, 1993: 454).....	55
Şekil 13. Kap Kacaklarda rastlanan damgaya örnek; (Aslantepe Höyüğü).....	55
Şekil 14. Malatya Arkeoloji Müzesi, Arslantepe Höyüğü kalıntıları, tamga örneği	56
Şekil 15. Malatya Arkeoloji Müzesi tamga örnekleri	56
Şekil 16. Pazırık Halısı, Hayvan Figürleri örneği.....	57
Şekil 17. Dokuma materyalleri (Fotoğraflayan: Sevil Nihan Kaya)	58
Şekil 18. Çanta Örneği.....	60
Şekil 19. Çanta Örneği.....	60
Şekil 20. Hayat Ağacı Sembolleri.....	61
Şekil 21. Erken çağlardan 10. Yüzyıla dişi ataların sembolleri (Hoppal, 2013: 25)	62
Şekil 22. Şalpazarı/Ağasar Çanta modeli.....	62
Şekil 23. Uşak halısı, Çintemani motifi örneği.....	64
Şekil 24. Çintemani, Türk Çini sanatı.....	64
Şekil 25. Malatya Arkeoloji Müzesi, Toprak Kap çintemani örneği.....	64
Şekil 26. Yöresel kıyafeti ile Şalpazarı Kadını	65
Şekil 27. Yıldız Motifi Örnekleri.....	66
Şekil 28. Taş üzerinde kabartma 6 köşeli yıldız (Bilecik Arkeoloji Müzesi).....	66
Şekil 29. Ağasar Çantası.....	67
Şekil 30. Suyolu motifi örnekleri.....	67

Şekil 31. Göz motifi.....	68
Şekil 32. Pıtrak Motifi	68
Şekil 33. Diğer pıtrak motifi örnekleri.....	68
Şekil 34. Şalpazarı Gelini(Ağasar, Şalpazarı Çepni Kültürü, 2020: 62).	69
Şekil 35. Tokat Telli Zurnası Kılıfı.....	69
Şekil 36. Gümüşhane havalisine ait bir çanta modeli	70
Şekil 37. Çanta sapı olarak kullanılan dırmaç modeli	71
Şekil 38. Göz Motifi Örneği	71
Şekil 39. Dırmaç; Harşit Vadisi örneği.....	72
Şekil 40. Harşit vadisi dırmaç örneği.....	72
Şekil 41. Harşit vadisi dırmaç örneği.....	72
Şekil 42. Harşit Vadisi, Günyüzü Köyü Dırmaç örneği	73
Şekil 43. Harşit Vadisi, Günyüzü Köyü; Habe örneği.....	74
Şekil 44. Günyüzü köyü, giyilmiş habe örneği.....	74
Şekil 45. Kürtün; Dastar örneği	75
Şekil 46. Harşit Vadisi Dastar örneği	75
Şekil 47. Gümüşhane Zilli Kilimi (Sevgül Akal arşivi)	76
Şekil 48. Koçboynuzu Motifi.....	76
Şekil 49. Gümüşhane Zilli Kilimi.....	77
Şekil 50. Tarak motifi	77
Şekil 51. Pıtrak motifi.....	77
Şekil 52. Harşit vadisi çorap örneği.....	78
Şekil 53. Muska Nazarlık Motifi	78
Şekil 54. Harşit Vadisi çorap örneğinden bir kesit	79
Şekil 55. Kazayağı motifi	79
Şekil 56. Duvara çizilmiş semboller (Aslantepe Höyüğü, Malatya)	82
Şekil 57. Kürtün Kazası Yayla Evleri Mavi Kapı Örnekleri	83
Şekil 58. Kürtün Kazası Yayla Evleri Mavi Kapı Örnekleri	84
Şekil 59. Harşit Vadisi Mavi Kapı Örneği.....	84
Şekil 60. Taşlıca Köyü Toner Eri Evliyası Mezarı	99
Şekil 61. Çam Kavanozda Sunulan Kan Örneği (Taşlıca Köyü Toner Eri Evliyası) ...	100
Şekil 62. Taşlıca köyü, Toner Eri Evliyası	100

Şekil 63. Harşit Vadisi Yılanın Koruduğu Rivayet Edilen Ocak Yeri	101
Şekil 64. Taşlıca Köyü, Çağırğan Baba Türbesi.....	103
Şekil 65. Taşlıca Köyü, Çağırğan Baba Türbesi, Tepeden Görünümü.....	104
Şekil 66. Şaman Ritüeli	108
Şekil 67. Mayıs 7'si Şenlikleri (Milli Folklor Dergisi, 2006, Öcal Oğuz)	111
Şekil 68. Mayıs 7'sinde Su Kenarında Kurban İçin Hazırlanan Sığır	112
Şekil 69. Şalpazarı Süslenmiş Sığır Örneği	112
Şekil 70. Kalandar geleneğinde kostümler	121
Şekil 71. Kalandar geleneğinde kostümler	121
Şekil 72. Şaman Davulunun Önden Arkadan Fotoğrafı (Emrah KAYA kişisel arşiv)	129
Şekil 73. Şaman davulu, Gümüşhane Örneği (Emrah KAYA kişisel arşiv)	130
Şekil 74. Zekeriya Bin Mahmut-El Kazvini (Minyatür Görseli).....	131
Şekil 75. Dilek Ağacı Örneği (Burdur).....	132
Şekil 76. Duvara Çizilmiş Sembol Örnekleri (Kelkit).....	133
Şekil 77. Vargit Çiçeği.....	133
Şekil 78. Anadolu Selçuklu Dönemi Hayat Ağacı yanında Simetrik Kuşlar	137
Şekil 79. Kuşdili İcrası (Kuşköy)	138

ÖNSÖZ

Türk kültüründe eski Türk inanışları ve bu kapsamda Şamanizm ve buna yönelik gelişen ritüel niteliğindeki uygulamalar, üzerinden yüz yıllar geçse de bazı yerlerde yaşamaya ve yaşatılmaya devam etmiştir. Örnek olarak merkezi Türkistan'dan Anadolu'ya gelen Türk boylarından Oğuzların Çepni boyunun bir bölümü yoğun olarak Harşit Vadisi civarına yerleşmiştir. Bu durum Harşit Vadisi boyunca yer alan yerleşim yerlerinde ve bu yerleşim yerlerinin ortak yaylalarının bulunduğu bölgelerde eski Türk inanışlarının ve bu inanışlara dair uygulamaların kültür içerisine yerleşmesine sebep olmuştur. Bugün ise bu inanışların halen ölüm geleneklerinde, suya, taşa, hayvan ve bitkiye yönelik inanışlarda, damga ve motiflerde, oyunlarda yaşadığı tespit edilmiştir. Bu anlamda özel bir bölge olan Harşit vadisi, Şalpazarı ve Gümüşhane üçgeninde tespit edilen bu inanışların, inanışlara yönelik uygulamaların, geleneklerin, damga ve motiflerin eski Türk inanışları ile karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve bilim dünyasına kazandırılması bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Nitekim araştırma üçgeni özelinde yapılan birçok çalışmanın ya sadece tarihi süreci anlatmakta ya da sadece geleneklerin tespit edilmesi yönünde olduğu görülmüştür. Yapılan bu çalışma birçok yönü ile özgün olmakla birlikte, tespit edilen bulgularla ilgili metafor analizinin yapılmasında bu çalışmaya farklı bir ayrıcalık kazandırmıştır.

GİRİŞ

Bu çalışma Harşit Vadisi, Gümüşhane ve Şalpazarı üçgeninde eski Türk inanışlarına yönelik bilgi ve bulguları tespit etmeyi ve analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu veriler içerisinde su kültü, taş kültü, damga ve motif, ölüm kültü, atalar kültü, oyun kültü, hayvan ve bitki kültü, kuşdili ve diğer inanışlar değerlendirilmiş ve eski Türk inanışları ile ilgili birçok sonuca ulaşılmıştır. Öte taraftan eski Türk inanışlarının geniş bir yelpaze olması münasebetiyle çeşitli bilim adamlarınca Şamanizm olarak adlandırılan inanış ile ilgili detaylı bulgulara rastlanmıştır ve tezde bu bulgulara da yer verilmiştir. Bu başlıklar değerlendirildikten sonra bu bulgulara dair metaforlar analiz edilmiştir.

Eski Türk inanışlarının varlığı Anadolu'nun birçok yerinde yaygın olarak görülmektedir. Özellikle Harşit Vadisi, Gümüşhane ve Şalpazarı üçgeninde üçgeni düşünüldüğünde topraklarında yaşanmış onca sosyal olay ve olgular nedeniyle eski Türk inanışlarına dair bulguların bu bölgede sık görülmesi bölgeyi özel kılmaktadır. Söz konusu araştırma bölgesi halen eski gelenek ve göreneklerinin birçoğunu folkloru içerisinde barındırdığından eski Türk inanışları açısından geniş bir spektruma sahiptir.

Araştırma bölgesinde alan araştırmaları kısıtlı olduğundan bizzat bölgeye gidilerek saha çalışmaları yapılmış, yazılı kaynaklar taranmış ve burada elde edilen bilgiler ışığında yörenin eski Türk inanışları ile ilgili eksik tespitler tamamlanmaya çalışılmıştır. Tezin ana konusunu “Harşit Vadisi Gümüşhane ve Şalpazarı Üçgeninde Eski Türk İnanışları ve Bu İnançlara Dair Metaforlar” oluştururken araştırmanın sorusu araştırma üçgeninde eski Türk inanışlarının izlerinin neler olduğudur. Ayrıca bu bulguların metafor analizlerinin yapılmasıdır. Bu çalışma, araştırma sahası içerisinde daha önce üzerinde fazla çalışılmamış özellikle su kültü, taş kültü, damga ve motif, ölüm kültü, atalar kültü, oyun kültü, hayvan ve bitki kültü, kuşdili başlıklarına dair farklı bulguların literatüre kazandırılması ve metafor analizinin yapılması açısından önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Eski Türk inanışları ile ilgili bugüne yapılan araştırmalarda Gümüşhane, Şalpazarı ve Harşit vadisinin küçük bir kısmı ele alınmış yapılan tespitlerin birçoğuna yeterince yer verilmemiştir. Ayrıca bu tespitlerin metafor analizine de bu çalışmada ilk defa yer verilmiştir. Yani diğer çalışmalarda sadece bir kült üzerinden gidilirken bu çalışmada birçok başlık ele alınmıştır. Şalpazarı, Gümüşhane ve Harşit vadisi kültür

olarak bir üçgende birleşmekte ve çevresini derinden etkilediği kültürü halen muhafaza etmektedir. Bu anlamda bu kültür içerisinde var olan eski Türk inanışları izleri bölgede bir hayli yoğun olarak yaşamakta bunların da yazılı ve görsel olarak literatüre kazandırılması bu çalışmanın temel hedefini oluşturmaktadır.

1. BÖLÜM

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Çalışmanın konusu Harşit Vadisi Gümüşhane ve Şalpazarı üçgeninde eski Türk inanışları ve bu inançlara dair metaforlardır.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmada eski Türk uygarlıkları içerisinde kendine yer bulmuş eski Türk inanışlarının, Harşit Vadisi, Gümüşhane ve Şalpazarı üçgenindeki yerleşim yerinde kültürel anlamda, inanç sistemlerinde ve efsane gibi anlatılarda temel ipuçlarının aranması amaçlanmıştır. Üç yerleşim yerinin birbiri ile komşu olması ve İpekyolu geçiş güzergâhı içinde bulunması ve aynı zamanda bu illerin Asya'ya açılan kapı olması bu çalışmayı gerekli kılmıştır. Üçgen içinde kalan yerlerin ve yaylalarının ortak olması halk inanışlarında, efsanelerde, oyunlarda, damga ve motiflerde benzerliklerin olması buranın seçilmesinde yegâne sebep olarak görülmüştür. Ancak kimi yerlerin kendine has kültürel özelliklerinin de bu tezde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın bulgular bölümünde tespit edilen metaforlar bölümün sonunda analiz edilmiştir. Bu çalışmanın yapılmasındaki bir amaçta Türk inanış ve geleneklerinin metafor açısından ne denli zengin bir içeriğe sahip olduğunun ifade edilmek istenmesidir.

1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Harşit Vadisi, Şalpazarı ve Gümüşhane üçgeninde su kültü, taş kültü, damga ve motif, ölüm gelenekleri, atalar kültü, oyun kültü, hayvan ve bitki kültü, kuşdili gibi başlıklarla eski Türk inanışlarındaki öğelerin tespit edilmesine yönelik ayrıntılı ve bütünlüklü bir çalışmaya rastlanmamış olması, bu araştırmayı önemli kılan sebepler arasındadır. Yöre özelindeki çalışmaların daha çok tek bir kült üzerinde yapılmış olması ve pek de ayrıntılı olmaması ya da çalışma yapılan sahanın dar bir alanla sınırlandırılmış olması bu çalışmayı diğerlerinden farklı kılmaktadır. Ayrıca bulgularla ilgili yapılan metafor analizi ve inanç metafor ilişkisine dair tespitler bu çalışmanın özgünlüğüne de katkıda bulunmuştur. Bu araştırma sonucunda araştırma üçgeninde tespit edilen

inanırların, bu inanırlarla ilgili uygulamaların ve pratiklerin kültürel devamlılığın yöredeki izlerinin tespit edilmesinin bilim dünyasına farklı bir perspektifle ışık tutacağı da düşünülmektedir.

1.4. SINIRLILIKLAR

Tezde, eski Türk inanırlarına dair izler aranmış, bugün yoğun olarak şamanizm olarak adlandırılan inanış şeklinin içerisinde de rastlanan bazı ananeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Harşit vadisi, şalpazarı ve Gümüşhane geni merkezi Türkistan'dan gelen glerde Oğuzların epni boyunun yoğun olarak yerleştikleri alan olması itibarı ile önemli görülmüştür. Gümüşhane de daha çok Kürtün kazası sınır olarak kabul edilerek çalışılmış ancak yeri geldikçe Gümüşhane'nin farklı yerlerinden bazı spesifik örneklere de bulgulara yer verilmiştir. Aynı şekilde anakı kazasına bağlı Kuşky'n de özel bir kültüre ev sahipliği yapması ve diğer bölgelerle yaylalarda ortak kültürün yaşandığı yerler olması sebebi ile araştırma üçgeninde yerine göre yer verilmiştir.

Trabzon havalisi ve şalpazarı kazası ile ilgili çalışmalarda yörede daha çok dokumacılığın yaygın olması gerekçesi ile yoğun olarak dokumacılık üzerinde durulmuştur. Ancak, halk inanırlarına ve efsanelere yönelik bulgular da çalışmaya eklenmiştir. Bulgulara bazı konuların bazı yerlerde daha baskın görülmesinden ötürü derleme çalışmaları da bu yerlerde daha yoğun olarak yapılmıştır. Örneğin Kürtün kazasına bağlı Taşlıca köyü ölüm gelenekleri ve atalar kültü açısından daha spesifik örnekler sunarken şalpazarı ise dokumacılık ile ilgili daha yoğun örnekler sunmaktadır.

Bulgularla ilgili araştırmanın sonunda hem eski Türk inanırlarında var olan metaforlar hem de günümüzde devam eden taş, su, atalar, ölüm, oyun, hayvan ve bitki kültleri ile kuşdili, damga ve motiflerde bulunan metaforlar kültürel, inançsal ve zihni model olarak incelenmiştir. Metaforların incelenmesi sırasında tespit edilen metaforların türleri bazılarında verilmiştir. Bunun nedeni metaforun türünden ziyade kullanılan metaforların zenginliğidir. Nitekim bir toplumla ilgili metaforların analizi o toplumun kültürü, inanç sistemi ve toplumsal ilgi alanlarını incelemeyi gerektirmektedir.

1.5. EVREN VE ÖRNEKLEM

Bu araştırmanın evrenini eski Türk inanışları örneklemini ise Harşit Vadisi Gümüşhane ve Şalpazarı üçgeninde yer alan eski Türk inanışları oluşturmaktadır. Şamanizm çerçevesindeki kültleri de su kültü, taş kültü, atalar kültü, oyun kültü, hayvan ve bitki kültü, bu kültlerin içerisinde rol aldıkları ölüm gelenekleri, damga veya motifler ile kuşdili ve ilgili inanışları oluşturmaktadır. Örneklem, Harşit vadisi Şalpazarı ve Gümüşhane üçgeninde incelenmiş ve birçok bulguya ulaşılmıştır.

1.6. SAYILTILAR

Bu araştırma;

1-Eski Türk inanışlarının kültürümüzde, geleneklerimizde halen yaşamaya devam ettiği,

2-Araştırmaya konu olan Harşit vadisi, Şalpazarı ve Gümüşhane üçgeninde su, taş, atalar kültü ile ilgili inanışların halen var olduğu,

3-Araştırma sahasında dokuma ürünlerinde kullanılan damga ve motiflerin anlam özelliklerinin eski Türk İnanişına yönelik kültleri yansıttığı,

4-Araştırma sahasında oynanan halk danslarında, dramatik köylü oyunlarında ve çocuk oyunlarında Şamanizm'e dair emarelere rastlandığı,

5-Her yıl kutlanan Nevruz, Mayıs yedisi gibi törenlerde gerçekleştirilen ritüellerde su kültü, ateş kültü gibi unsurların yer aldığı,

6-Ölüm geleneklerinin araştırma sahasında bazı spesifik özellikler taşıdığı ve bu özelliklerin eski Türk inanış ritüelleri ile benzerlik gösterdiği,

7-Araştırma sahasında hayvan ve bitkilerle ilgili inanışları varlığını destekleyen halk anlatılarının olduğu, atalar kültü ve damga ve motiflerde bu unsurları destekleyen emarelere rastlandığı,

8-Kuşdilinin konuşulmasının inanca bağlı olarak devam ettiği,

9-Bu araştırma ile Harşit vadisi Şalpazarı ve Gümüşhane üçgeninde devam eden bu inanış ve uygulamaların literatürde bilinirliğinin sağlanacağı,

10-Kullanılan araştırma yöntemlerinin konunun amacına, konusuna ve problem çözümüne uygun olduğu,

11-Veri toplama sırasında kullanılan araç ve gereçlerin, diğer tekniklerin araştırma için gereken bulgulara ulaşmada yeterli olduğu,

12-Sahada derlenen bilgi, belge, görüntü ve ses kayıtlarının yazılı kaynaklardan edinilen bilgilerde uyum göstermesi sebebi ile gerçeği yansıttığı, sayıtlarına dayanır.

1.7. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Eski Türk inanışları, bir araştırma konusu olarak bilim insanlarının üzerinde ehemmiyetle durduğu bir konudur. Anadolu'nun farklı yörelerinde gerek geleneklerin içinde, gerek oyunlarda, halk efsaneleri gibi birçok alanda eski Türk inanışlarının izlerinin olduğunu anlatan çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalar ya yöre özelinde tek bir kült üzerinde çalışılmış, ya da Anadolu'nun farklı coğrafyalarından örneklerle genel çalışmalar yapılmıştır. Harşit Vadisi, Şalpazarı ve Gümüşhane üçgeni göç yolları üzerinde bulunması sebebi ile özel bir bölgedir. Bu saha üzerinde yapılan çalışmalar ise ya sadece tarihi süreci ele almış ya da sadece gelenek ve halk inanışları üzerine olmuştur. Yöre inanışlarının, efsanelerinin, oyunlarının, geleneklerinin eski Türk inanışları ile yorumlanmasına yönelik kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Öte taraftan böyle kapsamlı bir çalışmanın metafor analizinin yapılması gerekli görülmüştür.

Bu araştırmanın ana problemi “Harşit vadisi, Şalpazarı ve Gümüşhane üçgeninde eski Türk inanışlarının izleri nelerdir?” sorusuna yanıt bulmak ve bu izlerin metafor analizini yapmaktır.

1.8. ARAŞTIRMANIN ALT PROBLEMİ

Harşit vadisi, Şalpazarı ve Gümüşhane üçgeninde eski Türk inanışlarının izleri ile ilgili aşağıdaki problemlere cevap aranacaktır.

1-Bu yörelerde dokumacılık kültüründe kullanılan motif ve damga örneklerinin neler olduğu,

2-Eski Türk inanışlarıyla ilişkilendirilen X damgasının veya benzerinin yörede olup olmadığının araştırılması,

3-Bölgedeki taşlar hakkında neler bilindiğinin araştırılması,

4-Bölgede eski mezar taşları ile ilgili özelliklerin neler olduğu,

5-Halk arasında nelere inanıldığı, çaput bağlama gibi geleneklerin olup olmadığının araştırılması,

6-Halkın kültleri var mı? Veya türbe ziyaretine benzer ziyaretleri bulunuyor mu?

7-Yörede su, ateş ve hava vb. ile ilgili inanışlar nelerdir?

8-Su, ateş ve hava vb. ile ilgili gelenekler nelerdir?

9-Yörede su, taş, atalar vb. kültleri ile ilgili efsaneler mevcut mudur?

10-Yörede cazu tırmalama vb. doğaüstü olaylar mevcut mudur?

1.9. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Nitel bir araştırma olan bu çalışmada öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması kapsamında eski Türk inanışları ve bunun içerisinde Şamanizm ile ilgili yerli ve yabancı kaynaklar ve makaleler, araştırma sahası üzerinde yapılan kitap ve makaleler taranmıştır. İhtiyaç duyulan bilgi ve belgeler bir dosya olarak toparlanmış, ana kaynak olan kitaplar edinilmiştir. Çalışmada betimsel yöntem kullanılmış, saha araştırması için araştırma bölgesine gidilmiştir. Saha araştırmasında gezi, gözlem ve yarı yapılandırılmış görüşme teknikleri kullanılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme formunda görüşme yapılan kişilere;

1-Yörenizde dokumacılık kültüründe kullanılan motif ve damga örnekleri nelerdir? (Gereken durumlarda farklı yörelerdeki damga ve motiflerden örnekler gösterilerek benzerleri olup olmadığı sorulmuştur)

2-Bölgenizde taşlarla ilgili neler biliyorsunuz? (Ziyaret yerleri, mezar taşları vs.)

3-Bölgenizde eski mezar taşları bulunuyor mu? Bu mezar taşları ile ilgili neler biliyorsunuz?

5-Yörenizde dilek dilemek için gidilen, çaput bağlanan yerler var mı?

6-Yörede türbe ziyaretine benzer ziyaret yerleri bulunuyor mu?

7-Yörenizde su, ateş ve hava ile ilgili inanışlar nelerdir?

8-Su, ateş ve hava ile ilgili gelenekler nelerdir? Ne anlamda yapıldığından bahsedersiniz?

9-Yörede cazu tırmalama vb. doğaüstü olaylar mevcut mudur?

10-Ölüm gelenekleri ile ilgili sadece sizin yörede uygulandığını bildiğiniz uygulamalar var mı?

11-Yörenizde hayvanlarla ilgili ya da insan dışı tanımlayamadığınız varlıklarla alakalı dilden dile anlatılan hikâyeler, yaşantılar bulunuyor mu?

12-Yörenizde oynanan halk oyunları, tören niteliğindeki oyunlar ve çocuk oyunları hakkında neler biliyorsunuz?

13-Yörenizde Nevruz, Mayıs yedisi gibi törenler kutlanıyor mu? Kutlanıyorsa bu kutlamalar sırasında ne gibi uygulamalar yapılıyor?

Soruları sorulmuştur. Elde edilen yanıtlar da kayıt altına alınmıştır. Saha araştırması sırasında 14 kişi ile yapılan görüşme kaynakçaya eklenmiştir. Derleme sırasında görüşme yapılan alanda bulunan ve edinilen bilgileri onaylayan diğer kişiler kendilerine doğrudan soru yöneltildiği için kaynakçaya eklenmemiştir. Derleme yapılan kaynak kişiler ortalama 50 yaş üstü olmasına rağmen özellikle Taşlıca köyünde yapılan derlemelerde 20 yaş civarındaki gençlerin de araştırmaya konu olan kültüre hâkim oldukları gözlemlenmiştir. Görüşme yapılan kişilerin bulundukları köyün yerlisi oldukları, herhangi bir yerden göçle gelmedikleri tespit edilmiştir. Kuşdilin'in konuşulduğu sahada ise günlük hayatta bunu nasıl kullandıkları ile ilgili örnekler aranmıştır.

1.10. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Bu çalışmada veri toplama araçları not tutmak için not defteri ve kalem, ses kayıt cihazı ve görüntü kaydetme cihazı ile yöreden edinilen doküman ürünleri şeklindedir.

1.11. VERİLERİN TOPLANMASI

Verilerin toplanması sırasında konu ile ilgili kitaplar taranmıştır. İlgili makaleler, bildiriler de taranarak, internet ortamından yararlanılacak görseller, yayınlar toplanmıştır. Bu bilgiler ışığında saha araştırması yapılarak bu bilgiler karşılaştırılmıştır. Ayrıca farklı bölgelerde yapılan saha araştırmalarında edinilen bilgiler de araştırma sahasında edinilen bilgilerle karşılaştırılarak bir havuz oluşturulmuştur.

1.12. VERİLERİN ÇÖZÜMLENMESİ

Toplanan tüm bilgiler yazılı, görsel ve ses kayıtları olmak üzere tasniflenmiştir. Sahadaki ses kayıtları deşifre edilerek kayıt altına alınmıştır.

1.13. VERİLERİN YORUMLANMASI

Saha araştırması sırasında edinilen ses kayıtları deşifre edilerek anlatılanlar içerisinde su kültü, taş kültü, atalar kültü, oyun kültü, ölüm gelenekleri, damga ve motiflerle ilgili olanlar ayrıştırılmıştır. Kuşdilinin derlenmesi sırasında saha araştırması içerisinde sorulan diğer sorulara da cevap aranmaya çalışılmıştır. Soruların değerlendirilmesi sırasında bazı kriterler göz önünde bulundurulmuştur. Bu kriterler;

- 1-Yörede kültlere yönelik inanışların literatür ile destekleniyor olup olmaması,
- 2-Tespit edilen inanışlarla ilgili uygulamaların sadece o bölgeye özgü olup olmadığı,
- 3-Anadolu’da farklı bir bölgede bu inanışlarla ilgili uygulamaların benzerlerine rastlandıysa bunun karşılaştırılması,
- 4-Dokuma ürünlerinin yörede dokunmuş olup olmaması, gibi kriterlerdir.

1.14. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Eski Türk inanışları ile ilgili literatürde birçok kitap, internet kaynaklarında birçok doküman bulunmaktadır. Hem ülkemiz bilim insanları hem de yabancı bilim insanlarının günümüze ışık tutan yayınları oldukça fazla sayıdadır. Gün geçtikçe popüler bir konu haline gelen eski Türk inanışları ile ilgili güncel yayınlar da çoğalmaktadır. Burada tezle ilgili yararlanılan başlıca kaynaklara yer verilmiştir.

Abdülkadir İnan’ın Şamanizm ile ilgili yayınlamış olduğu “Tarihte ve Bugün Şamanizm”, “Eski Türk Dini Tarihi” gibi yayınları bu konuda çalışan ve çalışacaklar için başucu niteliğindedir. Bu kitaplar Şamanizm ile ilgili ana başlıkları ayrıntıları ile ele almıştır.

Bahaddin Ögel'in iki cilt olarak hazırlanmış Türk Mitolojisi kitabı da Türklerin destanları, masalları, efsaneleri ve efsanelerde geçen su ile ilgili, kutsal sayılan hayvanlarla ilgili açıklamalar bulunmaktadır. Oğuz Kağan destanı ayrıntıları ile ele alınmış, Türk kozmogonisi hakkında değerli bilgiler yazılmıştır. Bu Türk mitolojisi ile ilgili en ayrıntılı kaynaklardan biridir.

Yusuf Ziya Yörükân "Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm" kitabında Şamanizm ile ilgili ayrıntılı bilgiler bulunurken Alevilerde ve Sünnilerde Şamanizm ananelerine yönelik bilgiler bulunmaktadır. Bu kitap Atatürk'ün isteği üzerine ilk olarak 1932 yılında kaleme alınmış, bugünkü örneği Turhan Yörükân tarafından redakte edilmiştir.

Fuzuli Bayat'ın "Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı" kitabının yanı sıra Şamanizm ile ilgili başka kitapları da bulunmaktadır. Bu kitabında ise Türk şamanlığının içyapısı hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Şamanizm ile ilgili Mircea Eliade'nin "Şamanizm" kitabı yabancı kaynaklar içerisinde ciddi kaynaklar arasındadır. Eliade'nin konu ile ilgili farklı kitapları da bulunmaktadır. Bunlara örnek "Dinler Tarihi", "Ebedi Dönüş Miti" kitaplarıdır.

Yaşar Çoruhlu bu alanda ciddi yayınları bulunan bilim insanlarından biridir. "Türk Mitolojisinin Ana Hatları" Şamanizm ile ilgili genel bilgilerin yanı sıra Türk mitolojisinde ölüm, hayvanlar ve renkler ile ilgili değerli bilgiler içermektedir.

Yabancı literatürde Jean-Paul Roux'un "Altay Türklerinde Ölüm" kitabı Türklerde ölüm ile ilgili bilgiler içermektedir. Ölüm ile ilgili güncel yayınlardan biri olan Nükhet Okutan Davletov'un kaleme almış olduğu "Hakas Türklerinde Şamanizm ve Ölüm" kitabı literatüre önemli katkılar sunmuştur.

Türk kültüründe oyun kavramı ile ilgili Metin And tarafından yazılan "Oyun ve Büğü" kitabı önemli kaynaklardandır. Mahmut Ragıp Gâzimihiâl'in ise Türk Halk Oyunları ile ilgili kaleme aldığı eser yararlanılacak başlıca kaynaklardandır.

Yapılan bu araştırma kapsamında kendi içinde özelleşen bölümlerle ilgili de yayınlar bulunmaktadır. Emine Gürsoy Naskali ve Murat Koçak tarafından hazırlanan “Kültürümüzde Taş” kitabı taşın Türk kültüründeki yeri ve önemi hakkında bilgiler sunarken taş kültü hakkında da değerli bilgiler sunmaktadır.

Muharrem Kaya tarafından yazılan “Mitolojiden Efsaneye Türk Mitolojisi’nin Türkiye’deki Efsanelerdeki İzleri” kitabı alanda yapılan derli toplu bir çalışmadır. Abanoz Küçük ise “Giresun Çepnileri” kitabı ile Giresun Çepnilerinin tarihi, halk bilimi konusunda değerli bilgiler sunmaktadır.

Bu araştırmanın yapılması sonucunda metafor analizi yapılmıştır. Bu alanda ise Mağrifet Kemal Yunusoğlu tarafından yazılmış “Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar” kitabı, alanında değerli bilgiler sunan bir kitaptır. Aynı zamanda metaforların analiz edilmesi konusunda Bayram Durbilmez’in “Nahçıvan Türk Halk İnanışlarında Mitolojik Sayılar” adlı çalışması sayılarla ilgili yapılan metafor analizinde katkı sağlamıştır. Bayram Durbilmez ve Şule Gümüş tarafından kaleme alınmış olan “Kırgısıztan’da Kara İyeler ve Devlerle İlgili İnanışlar: Kırgız-Türk Destanlarından Örneklerle” çalışma da bu alanda katkı sağlayan ve yararlanılan kaynaklar arasındadır.

2. BÖLÜM

2.1. ŞAMANİZM HAKKINDA GENEL BİLGİLER

İnsanoğlu yaratıldığı ilk andan itibaren bir güce, yaratıcıya, kendinden daha büyük ve daha yüce olana inanma ihtiyacı içinde olmuştur. Bu sebeple yüzyıllar boyunca farklı etnik gruplara sahip olan insanlar farklı inanış şekilleri itibariyle hayatlarını düzenlemiştir. Türklerin eski inanışları ile ilgili görüşler içerisinde Türklerin bir dönem Şamanizm'i benimsedikleri görülmektedir. Milattan önceki devirlerden bugüne kadar bazı izleri halen görebilmekteyiz. Anadolu'nun birçok yerinde halk inanışları, efsaneler, damgalar gibi ananeler yolu ile bu göstergelere ulaşmaktayız. Özellikle destanlar, çok eski inançları, görenek ve gelenekleri tıpkı ayna gibi aksettirmektedir. Araştırma sahasında defin törenlerine yönelik inanışlar, türbe gelenekleri ve ocak yerlerine yönelik inanışlar ve su ile ilgili inanışlar ve bu inanışlar çerçevesinde ritüel haline gelmiş uygulamalar, dokumacılık ile ilgili materyaller eski inanç, gelenek ve göreneklere dair izlere ulaşmada yol gösterici niteliktedir. İnan, Müslüman Türklerin İslam dinini yaymak için savaştan gazi kahramanlarının hayatını anlatan destanlarda da evlenme, doğum, ad verme, yas ve defin törenlerinin İslam'dan çok önceki dönemin izlerini taşıdığını vurgulamaktadır (İnan, 2020: 119).

“Eski Türklerin, II-V. asırlarda inandıkları din, XVII- XIX. asırlarda Sibirya'nın Altay-Sayan ve Yakut Türk boylarında etnograflar tarafından tespit edilen ve din tarihçileri tarafından incelenen Şamanizm'in epeyce gelişmiş şekli olduğundan şüphe yoktur. Buna rağmen biz eski Türk dinini cihanşümül iptidai Şamanizm'in bir dalı olarak kabul ediyor, eski Türk dinine “Şamanizm” diyoruz” diyor (İnan, 2020:27).

Şamanizm, en genel açıklaması ile İslamiyet'ten önceki dönemdeki Türklerin benimsediği bir inanç sistemlerinden birisidir. TDK ya göre şaman, şamanlıkta büyü yapan, gelecekte haber verdiğine, ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyileştirdiğine inanılan kimse, kam, diye tanımlanmaktadır (sozluk.gov.tr.2023). Bazı temel kaynaklarda ise Kuzey ve Merkezi Türkistan'da Türklerin ve diğer kıtalarda da başka toplumlar arasında günümüze kadar süregelen doğaya tapma, doğaüstü ruhlara inanma

temeline dayalı dinler; Şamanizm olarak tanımlanmaktadır. İslam ansiklopedisinde geçen Şamanizm tanımı ise şöyledir: *Şamancılık veya Kamcılık olarak da bilinen Şamanizm bir dinden ziyade merkezinde Şaman'ın yer aldığı, kendine has inanç ve ritüelleriyle farklı formları bulunan vecde dayalı bir yöntemdir* (İslam Ansiklopedisi, 2010: 325). Bazı tanımlar bilim insanları arasında Şamanizm'in bir din olup olmadığı hakkında soru işaretleri olduğunu göstermektedir. Davletov, inancı kimliğinin bir belirleyicisi olarak gören Sibiryaya yerlisi Türk halkları için Şamanlığın her şeyden önce bir din veya başka bir ifade ile bir inanç sistemi olarak ifade etmiştir. (Davletov, 2020:19). Kafesoğlu, *"Şamanlık bir dinden ziyade, temel prensibi ruhlara, cinlere perilere emir ve kumanda etmek, gelecekte haber vermek düşüncesi olan sihirdir."* demiştir (Kafesoğlu, 1972:15). Şamanizm'i bir esrime tekniği ya da büyücü olarak nitelendiren birçok görüşe literatürde rastlamak mümkündür. Şamanizm'i sihir, Şaman kişiyi ise sihirbaz olarak nitelendiren görüşler de bulunmaktadır. Türklerin inancına göre bir obanın ölmüşlerinin ruhları senede bir gece toplanır ve hayatta bulundukları yere gelir ve oranın halkını ziyaret ederlerdi. Bu ruhlara "tiki" denmekteydi ve bu "tiki"ye rast gelen hemen ölürdü. Bütün bu olanları zararsız hale getirmek ve obanın lehine çevirmek, onlar üzerinde hâkimiyet kurmak için bazı hareketlere başvurulurdu. Bunlar; tütsü, erviş (arvış), yılık gibi hareketlerdi ki, işte sihir ve sihirbaz fikirlerinin çıkışı bu noktadan başlamaktadır (Yörük, 2019:20-21).

Bir Türk İslam âlimi olan Biruni Şamanizm'i İslam'dan önceki diğer dinlerle karıştırmamış Şamanlığı insanlık tarihinin en eski dini olarak betimlemiştir: *"Dinlerin çıkışından önce yeryüzündeki insanlar Doğu'da oturlardı ve bunlar Şamanî dinine mensup idiler."* M. Fuad Köprülü Şamanizm'i bir din olarak kabul etmiş, Orta Asya Türk Moğol Şamanizm'inin Yesevî, Rifâî, Kalenderî, Haydarî, Bektaşî ve Torlakî gibi İslam tarikatları üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir. Irene Melikoff da Anadolu Aleviliğinde yer alan kırklar semahını doğrudan Şamanizm'e bağlamış, Alevilik içinde birçok Şamanî unsurun bulunduğu dikkat çekmiştir. İnan, Sarı Saltuk, Barak Baba, Hacı Bektaş Veli ve başka derviş ile şeyhlerin menkıbelerinde İslami unsurlardan daha fazla Şamanizm'e dair unsurların daha çok olduğuna vurgu yapmaktadır (İnan, 2020:160). 1403 yılında İspanya'dan elçi olarak gönderilen Clavijo'nun notlarına göre durum yine aynı idi. Clavijo seyahatnamesine göre Erzurum'da bulunan bir dervişler köyünde Şamanizm kalıntılarının olduğu not edilmiştir. Şalpaazarı Gümüşhane ve Harşit vadisi üçgeninde de

Şamanizm kalıntılarına rastlanılmıştır. Günümüzde halen bazı geleneklerin yürütüldüğü derleme çalışmalarında gözlemlenmiştir. Şamanlık sadece Türk topluluklarında değil dünyada farklı topluluklarda yaşamakta olduğu birçok ana kaynakta belirtilmektedir. Şamanizm ile ilgili en yakın bilgilere derleme çalışmalarında edinilen bilgilerden hareketle, o dönemin dili, kültürü ve inanışları ile ilgili yerli ve yabancı tüm kaynakların bahsettiklerine göre ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Şamanizm'in adının kökeni incelendiğinde farklı kültürlerde farklı adlarla betimlene bile folklor ve inanış biçimlerine genel olarak bakıldığında birçok benzerliği içinde barındığı görülmektedir. Günümüzde üzerine anlam atfedilmiş, birçok taş mevcuttur. Bugün araştırma sahasında putlara tapınma görülmesi bile dilek dilenmesi için ziyaret edilen taşlar bulunmaktadır. Tarihsel döngü içinde taş anlam yükleyip bir şeyler dilemenin kökeninde eski inanışların izi olabileceği düşünülmektedir. Şamanizm tipik olarak Sibiry ve merkezi Türkistan'a özgü bir dinsel olgudur. Terimi bile Rusça, "şaman" sözcüğünden gelir. Asya'nın ortalarında ve kuzeyinde konuşulan öteki dillerde buna karşılık olan terimler şöyledir: Yakutça ojun, Moğolca büga, böga (büge,bü) ve udagan (karş. Buryatça udayan, Yakutça udoyan: kadın şaman), Türkçe-Tatarca kam (Altayca kam,gam, Moğolca kami) Tunguzca terim Pali dilindeki samana sözcüğü ile açıklanmaya çalışılmıştır (Eliade,2018: 24). Şaman sözü, Pali dilindeki samana (ruhlardan esinlenen adam) anlamına gelmektedir (Bayat,2019:26). Türkçe'de kullanılan adı ile kam, akrabalık terimi olan "ka"dan türediği düşünüldüğünde ka+m, ka+n, ka+ğan aynı örgütlenmenin diğer akrabalık bildiren kelimeleri ile de; ka+dın, ka+yın+ka+r(in)daş, ar+ka+daş vb. bağlantılı olduğu söylenilebilir (Bayat, 2019:126). İslami kaynaklarda ise Şamanlık Sümeniye olarak geçmektedir. Sümeniye putlara tapan anlamını taşımaktadır. Şaman'ın dünya görüşü, Şaman'ın kozmogonik tasavvurları, özel merasimler, Şaman simgeleri, Şaman folkloru, Şaman'ın toplumdaki statüsü vs. Şamanlığın bir din olarak değerlendirilmesini desteklemektedir. Ancak Bayat Şamanlığın dinle, hekimlikle, folklorla, güzel sanatlarla ilgili olsa bile tüm noktaları ile aynı olmadığını vurgulamıştır (Bayat, 2019:23). Anlıyoruz ki Şaman esasında bu dünya ile ilgili olan her şey hakkında bilgi sahibidir, bilgedir. Araştırma üçgeninde yapılan derleme çalışmalarında Kaya, anneannesinin adeta bir Şaman gibi yaşadığını, birçok konuda bilgi sahibi olduğunu, şifalı bitkilerle bilgi sahibi olduğunu, neredeyse bu yaşantının giyim

kuşamına da yansıdığından bahsetmektedir (Kaya, 2023: Kişisel görüşme). Bu durum araştırmanın çıkış noktalarından biridir ve diğer derlemelerde karşımıza çıkan folklor öğeleri ve inanış şekilleriyle benzerlik göstermektedir.

İslam'dan önceki ideolojik ve sosyokültürel alanın idare edici ve yönlendirici fonksiyonunu üstlenen Şamanlık felsefi pratik bir akım olup, Türk kültürünün bütün yönlerini kapsamaktadır. Türklerin zamanla kabul ettikleri dinler de (Manihaizm, Budizm, Hristiyanlık, Musevilik, İslam) Şaman öğelerini Türk kültüründen silememiştir. Türklerle Müslümanların temasa geçtiği zamanların yaşamlarını anlatan ilmi kaynaklarda birçok akide ve ananeye rastlanmaktadır. Birûnî, Kaşgarî, İbn-i Fadlan, Mis'ar İbn-i Mühelhil ve Ebu Zey-i Belhî gibi Türk-eli gezginleri ve araştırmacıları bunları bize göstermektedir. Bunların eserlerinden ve seyahatnamelerinden anladığımıza göre, eskiden Türklerin evlerinde tus (ongun ve ya korçak) denilen küçük put ve ya heykeller ağaçtan yontulmuş şekiller bulunmaktadır. Şamanizm'in bugünkü izlerini bugünün örf adet, gelenek görenek ve ananelerinde aramak doğru bir yaklaşım olacaktır. Örneğin cenaze merasimlerinde ölünün ardından lokma dökülmesi ve ya helva kavrulması, lohusalık ile ilgili adetlerde, damga ve motiflerde hatta bazı renklerin geleneksel uygulamalarda kullanılmasındaki kaynak Şamanizm ile ilişkilidir.

Müslüman Türklerden uğrak olmayan yerlerde yaşamakta olan Aleviler, Müslümanlık adı altında büyük oranda Şamanlığı yaşamaya devam etmektedir. Türkler Müslümanlıktan evvel Buda, Hristiyanlık ve Mani dinlerine de mensup olsalar da bu dinlere ait ya hiç ya da önemli bir iz kalmamıştır. Ancak Şamanlığa dair ananeler devam etmiştir (Yörükan, 2020:54).

Gümüşhane havalisinde Kürtün Taşlıca köyü ve etrafındaki yaylalar bu duruma verilecek örneklerden sadece bir tanesidir. Bugün dede, pir kavramlarının ve onların nezdinde gerçekleştirilen dini ayinlerin kökeninde Şamanlığın olduğu düşüncesi birçok kaynakta belirtilmektedir.

Şamanlıkta önemli hususlardan biri de Şaman kişinin nasıl seçildiği, Şaman olabilmek için hangi aşamalardan geçtiğidir. Şamanlığın soy ile birlikte babadan oğula ya da kıza geçtiği bilinmekle birlikte Şaman kişi bazı eğitimlerden de geçmektedir. Bu eğitimlerle birlikte Şaman olacak kişi arınmış bir ruha sahip olmaktadır. Şamanlıktaki bu durum, Sufilik geleneğindeki çile doldurmayı hatırlatmaktadır. Bununla ilgili olarak Bayat şunları ifade etmiştir:

Sibiryalı Türklerinin, özellikle Telengitlerin Şaman efsanelerinde ruhların Şaman olacak kişiyi dövmelemleri, ellerini ve kollarını bağlamaları, göğsünü ve karnını yırtmaları, onu cinsi münasebetten uzaklaştırmaları, az uyutmaları, oruç tutturmaları sadece Alevi Bektaşilerde ve Tahtacılar'da ayine alınma merasiminde değil, aynı zamanda Orta Asya Tarikatlarında (özellikle Yesevilikte) dervişin oluşmasına da çok yakındır. (Mesela Alevi Bektaşilerde adeptin oruçları, nefsini kontrol etmek için musahibinin eşiyle bir yorgan dökşekte yatması, çile çıkartması..)Bütün bu yasaklar gizli bilgilerle donatılmak için yapılan tabular olup eski medeniyetlerde de görülmektedir (Bayat, 2019:44).

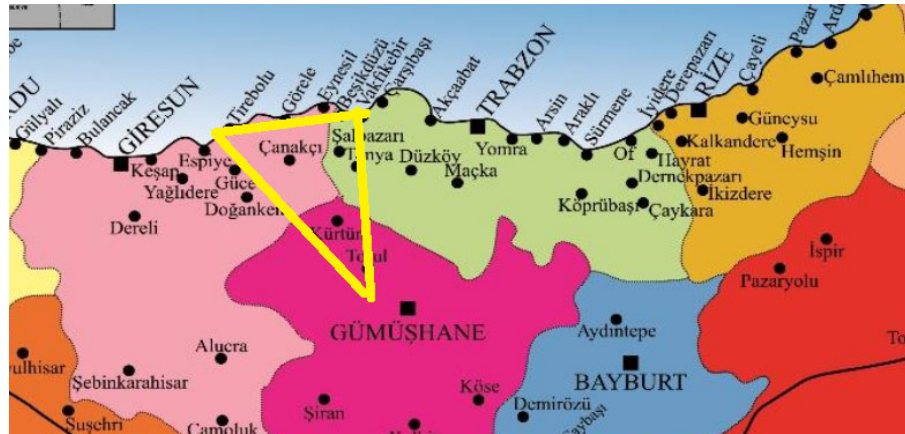
Şamanizm'in tarihi kökenini incelemek adına öncelikle Hun ve İskit dönemleri hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. İnan, bu konuda Hun ve İskit dönemini incelemenin yanında Orta Asya ve Doğu Avrupa'yı bir bütün olarak ele almak gerektiğini ifade eder. Milâttan önceki II. yüzyıllarda Çin kaynaklarında Hunlarda tespit edilen Gök-Tanrı inancı, güneş, ay, yer-su atalar ve ölümler kültü Türk kavimlerinde, farklı kültürlerin etkisi altında kalsalar da son devirlere kadar devam ettirilmiştir. İnan, bu kültlere Altay ve Yakut Şamanlığında da rastlansa bile bir bütün olarak Türk şamanlığını ifade etmediğini belirtmektedir (İnan, 1986:7). İnan çok eski devirlerde kurulan Türk devletlerinde dini anlayışın Altay ve Yakut Şamanlığına göre daha gelişmiş olduğunu ifade etmektedir. Bunu da büyük bir coğrafyaya yayılan Türk devletlerinin dini anlayışlarının da aynı oranda gelişmiş olduğuna bağlamaktadır.

Şamanizm ile ilgili birçok ögeye VI. yüzyılın ortalarında kurulan Göktürk Kağanlığı döneminde de rastlamaktayız. Orhun Yazıtları, bu anlamda tarihe ışık tutan bir kaynak niteliğindedir. Şaman davullarında da tasvir edilen evren modeline de vurguyu yazıtta geçen şu cümlelerden anlamaktayız:

(ID1) Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldıkta; ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğulları üzerine ecdadım Bumin Hakan, İstemi Hakan (tahta) oturmuş; oturarak Türk milletinin ülkesini, türesini idare edivermiş, tanzim edivermiş.(Orkun, 2019: 29).

2.2. HARŞİT VADİSİ-ŞALPAZARI-GÜMÜŞHANE ÜÇGENİNİN COĞRAFİ KONUMU VE SOSYAL TARİHİNE BİR BAKIŞ

Araştırmaya konu olan bölgeyi coğrafi olarak tarif edecek olursak; bölge Anadolu'nun kuzeyinde, Doğu Karadeniz bölümü içerisinde yer almaktadır. Sınır olarak da Trabzon'un Şalpazarı ilçesi geneli ile Tonya'nın bir bölümünü, Beşikdüzü ve Tirebolu'nun sahil şeridi ile Tirebolu Kürtün güzergâhındaki Harşit vadisinden Gümüşhane'nin kuzeyinde yer alan Torul'a kadar olan üçgen bölgeyi kapsamaktadır.

Şekil 1. Çalışılan Sahanın Haritası

Araştırma sahasının tarihi geçmişi hakkında ise şunları söyleyebiliriz:

Eski Türk inanışlarının izlerini tarihsel süreç içerisinde takip etmek gerektiğinde araştırma sahası içerisinde yer alan Gümüşhane Şalpazarı ve Harşit Vadisi dolaylarının göç yollarını incelemek gerekmektedir. Gümüşhane havalisinin tarihsel yapısı incelendiğinde, yazılı tarih öncesine dair buluntular, ancak, İ.Ö. 3000-2000 arasına

tarihlenen ilk Tunç Çağı'nın aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 3213). Gümüşhane, İlk Tunç Çağı'ndan itibaren, Asur kolonileri, Urartular, İskitler, Med egemenliği, Persler dönemi, Pontus Krallığı dönemi, Roma dönemi ve Arap egemenlikleri altına girmiştir.

Gümüşhane ve Bayburt havalileri İ.Ö. 720-665 yılları arasında İskit akınlarına uğramış ve kraliyet İskit'leri Bayburt ilinin kuzeyine denk olan bölgeye o dönemlerde Anadolu'nun en büyük kenti olan Gymnias'ı kurmuşlardır. Bayburt, 1927 tarihine kadar Erzurum'a bağlı iken bu tarihten itibaren Gümüşhane iline bağlanmış ve 1989 yılına kadar da Gümüşhane'ye bağlı kalmaya devam etmiştir. Bu nedenle bu çalışma içerisinde Gümüşhane ile ortaklık gösteren Şamanizm ile ilişkili kültür öğelerine yer verilecektir. Bu durum Gümüşhane ve Bayburt'un kültürel olarak birbirinden etkilenmesi sonucunu çıkarmaktadır. İskitlerin o dönemlerdeki göç ve akınlarının Şamanizm inancına yönelik inanç ve kültürün taşınmasında etkili olduğu bilinmektedir.

İskitlerde ruha inanış düşüncesinin hâkim olmasının temelinde göçebe kavimlerde süregelen köklü bir gelenek bulunmaktadır. Bu insanlar sürekli tabiatın içinde bulunmuş, zaman zaman farklı tabiat olayları ile karşılaşmış ve bu tabiat olayları ile mücadele etmişlerdir. Anlam veremedikleri tabiat olaylarını ise yaratmış oldukları ruhlara atfetmişlerdir. Bu ruhlar iyi ve ya kötü ruhlar olabilmekte, bazıları onlara yardım edip, bazıları ise onların işlerini bozmaktadır. Buradan –bilhassa Greklerle temaslarından önceki- İskit dininde Şamanizm'e ait unsurların olduğu sonucu çıkmaktadır (Tarhan, 1969:147-148).

Gümüşhane aynı zamanda Güvenç Abdal ocağına bağlı Alevi Bektaşî geleneğinin var olduğu bir yerleşimdir.

1526'da tespit edilmiş olan Osmanlıca iki belgede Alevi Bektaşî geleneğine bağlı Güvenç Abdal (Güvende Şeyh) Ocağı'ndan söz edilmiş ve Karadeniz Bölgesi'ne yerleşen Çepnilerin bu ocağa bağlı olduğu genel yargısı çıkarılmıştır (Gümüşhane Halk Kültürü, 2011:124).

Harşit vadisi Gümüşhane'nin doğusundaki dağlardan doğan Harşit çayının etrafında yer alan Kürtün, Doğankent ve Tirebolu yerleşim yerlerini içerisine alan güzergâhtır. Bu güzergâh aynı zamanda Oğuzların Çepni boyunun izlerini taşımaktadır. Çepnilerin Anadolu'ya gelen ilk boy olduğu bilinmektedir. Çepni boyunun Oğuzların yirmi dört boyundan olan Gökhan boyunun bir kolu olduğu birçok kaynakta belirtilmektedir. Yavuz Sultan Selim dönemine ait bir defterde Çepnilerin yaşadığı bölge Vilayet-i Çepni adında ayrı bir yöre olarak gösterilmiştir. Bu yörenin Giresun, Kürtün, Görele arasındaki saha olduğu, defterdeki yer isimlerinden anlaşılmaktadır (Sümer, 1972:331). Oğuzlar, 6. yüzyılın sonlarında Tuna boylarında yaşıyorlardı. Bu dönemde Göktürk imparatorluğu Orta Asya'ya hâkimdi. Oğuzlar da Göktürklere bağlıydılar (Saltık, 2016:8). Göktürkler 545 yılında Bumin Kağan'ın önderliğinde Moğol Avar kağanı Onabay'ı yenerek bağımsız bir devlet kurdular. Bumin Kağan kardeşi İstemi Yabgu'yu batıya gönderdi (Saltık, 2016:9). Batı Göktürklerini oluşturan en büyük boylar ise Halaçlar, Oğuzlar, Peçenekler, Barsganlar ve Ezgişlerdi (Togan, 1981:421). Oğuzların dini hakkındaki bir bilgiye de İbn-i Fadlan seyahatnamesinde rastlanmaktadır. İbn-i Fadlan X. yüzyılda yaşamış bir din bilginidir. İslamiyet'in yayılmasında uğraş vermiş olan İbn-i Fadlan, Oğuzlardan şu şekilde bahsetmiştir:

Bu dağı geçtikten sonra Oğuzlar denen Türk kabilesinin yanına vardık. Bunlar göçebeydiler. Kıl çadırlarda konup göçüyorlardı. Göçebelerde olduğu gibi yer yer grup halinde çadırları vardı. Zor şartlar içindeydiler. Yolunu şaşırmış eşekler gibi dine inanmıyor ve başvurmuyorlardı, akıllarına göre hareket ediyor, büyüklerine 'rabb' diyorlar. Aralarından biri reisine bir şey danışınca 'Ey Rabbim şu konuda nasıl hareket edeyim der.' (Şeşen, 2019:10).

Bu ifadelerde ki Rab belli oluyor ki Yaradan anlamını taşımamaktadır. O dönemde Oğuzların Şamanizm inancına mensup olduğu da bilinmektedir.

Şalpazarı, Trabzon vilayetinin bir ilçesi olmakla birlikte bu bölgede de Oğuzların Çepni boyunun izleri olduğu bilinmektedir. Bu izler, ilgili efsaneler, yer adları ile ilgili inanışlarda kendini göstermektedir. Çepni boyunun yanında Gümüşhane'ye bağlı bazı

köylerde Oğuzların Yüreğir boyunun yerleştiği köylerin de bulunduğu bilgisine ulaşılmaktadır.

Çepnilerin Doğu Karadeniz ve Orta Karadeniz bölgelerine iki koldan geldiği bilinmektedir. Bu kollardan biri yaylacılık yaparak Harşit Vadisi'ne yerleşen bir gruptur; diğer bir kol ise 1277'de vuku bulan Sinop baskınına aşarak Samsun havalisinden doğuya doğru ilerlemiş olan gruptur (Bostan, 2013:42; akt: Turan, 1980: 305). Bu bilgiye göre Çepniler XIV. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında Tirebolu ve çevresi, Tirebolu'nun güneyindeki yerler ile Harşit çayı, Ağasar ve Fol dereleri vadilerinin üst taraflarındaki yerlere ve Tonya'ya hâkim oldukları anlaşılmaktadır (Emecen, 2009:40-41).

Trabzonlu Şakir Şevket Çepnilerin Anadolu'ya girişleri ile ilgili şunu rivayet etmektedir:

Çepniler, ilk önce Türk elinden İran toprağına göçmüş! Kızılbaşlık öğrenmiş! Bunlar İran'da tek durmamış! Uslu oturmamış! Bundan ötürü hanları kendi ilinde istememiş! Bunlar da Anadolu'ya geçmiş! Anadolu'ya geçen Çepniler'den yüz bin kişi çoğu Giresun, Tirebolu Görele, Büyük Liman'da bulunmak üzere Trabzon bölgesine yerleşmiş, bir takımı da batıya doğru yürümüş! İzmit, Balıkesir, İzmir bölgesindeki Çepniler Çepniliklerini korumuş! Trabzon bölgesinde birçok hoca yetişmiş! Derebeyleri Sünni olmuş da bunları gitgide Sünni yapmış. Kızılbaşlık kalmamış! Bu böyle. Ancak Giresun'un Tirebolu'nun, Görele'nin yüksek köylerinde Kürtün 'de bu gün bile Kızılbaşlık izi göze çarparmış! Kürtün 'ün Şıhlı köylülerine ne tür ant versen korkmaz imiş! Ancak; Ahıl Baba, Pahıl Baba, Güvende Seyhi, Vazalak Şeyhi, Tur Eri, Horoz Evliyası ocağına güm güm tabanca sıksın mı? der isen korkar işin doğrusunu söylerimmiş! İşte Kızılbaşlık izleri! (Şevket, 2001)

Çepniler Anadolu'ya geldiklerinde bazı beylik adları ile anılmaktaydılar. Giresun, Ordu, Samsun, Tokat'ın kuzeyi, Samsun'un doğusu, Trabzon'un batısı ve Gümüşhane'nin kuzeybatısını Türk yurdu olarak benimsediler. Bu yerleşim yerleri ise o

dönemde Bayramlı Beyliği olarak anılmaktaydı. Bayramlı Beyliği adını Çepni Boy beyi Bayram Bey'den almaktadır (Saltık, 2016: 43). Faruk Sümer;

Dânişmendliler döneminde Çepniler, Kürtün' den hareket ederek Harşit Vadisi yolu ile Karadeniz'e erişmişler ve bu vadinin iki yanındaki güzel toprakları yurt edinmişlerdi. ifadesi ile Harşit Vadisi, Kürtün civarının kültür açısından Şamanizm öğelerini barındıracağıının ipucunu vermiştir. Çepnilerden kalabalık bir kol yukarı Kelkit vadisinde yaşamaktaydı. Bu Çepniler, Trabzon Rum İmparatorluğu'na güneyden yapılan seferlere katıldığı, ayrıca 1380 yıllarında onların (Çepnilerin) kışlıklarının Yukarı Kelkit Vadisine kadar gitmiş olduğu kesin olarak bilinmektedir. XV. yüzyılın birinci yarısında ise onların Eynesil, Kürtün, Dereli, Giresun arasındaki geniş bölgenin tamamen kendi hâkimiyetlerinde olduğu görülmüştür (Saltık, 2016: 47; akt: Sümer,1992:10). Çepni Boy Beyi Bayram Bey'in yapmış olduğu seferlerle birlikte Çepniler Kelkit çayı ve Harşit çayı etraflarına yerleşmişlerdir. Çepnilerin Divan-ı Lügat-Türk'te boylarının damgaları "T" şekline benzer bir damga ile ifade edilmektedir. Bu damga kaynaklara göre farklılık gösterse de; kimine göre yatık "Y" daha çok "T" harfini anımsatmaktadır. Çepnilerle ilgili olarak şöyle denmektedir: "Yani kandaki yağı göre derhal savaşırsın ve çapar". Bu ifade Çepnilerin savaşçı kişiliğini, düşmanı gördüğü her yerde savaşacağını anlatmaktadır. Bu nedenle Çepnilere "bahadır" da denmektedir. Çepni boyunun sembol hayvanı, Humay kuşudur (Ögel, 2020:242). Yani humay kuşu bu boyun ongonudur. Bu kuş kartal türünden bir kuştur. Adı efsanevi bir kuş olan Hüma/Hümay kuşundan gelmektedir (a.g.e.398).

Karadeniz bölgesinde ilk Türk yerleşimlerinden biri Karabörk'tür. Buraya yerleşen Türkler bölgeye "Akbaş" adını vermişlerdir. Çepniler, Kaletepe, Karabörk, Çanakçı deresi boyunca sahile kadar birçok köy kurar ve bundan dolayı uzunca bir süre, Çanakçı deresine "Elevi Deresi" adını verirler. Çanakçı Deresi ağzında Elevi Köyü kurulur ve Görele uzunca bir süre bu adla anılır (Saltık, 2016: 96).

İsmi değişen daha doğrusu adı Türkçeleştirilen köylerden birkaçı şöyledir: Oğuz köyüne Türkelli, Abdallı köyüne Yeşilköy, Korkuthan köyüne Korkutan denmiştir. Bu

köylerden Türkelli ve Korkutan köyleri Beşikdüzü'ne, Yeşilköy ise Çanakçı 'ya ait köylerdir.

Abdülkadir İnan'a göre 20. yüzyıl başında Vakfikebir'de 29 Çepni köyü vardı ve işgal ettiği mıntıka Ağasar Deresinden başlayarak batıya doğru uzanmaktadır (Saltık, 2016: 96;akt: Sümer, 1992:94). Günümüzde Gümüşhane ve Giresun haricinde Şalpazarı, Tonya, Beşikdüzü, Vakfikebir, Akçaabat, Of ve Trabzon'da Çepniler yaşamaktadır (Saltık, 2016: 96;akt: Bostan, TA/VI:302).

Harşit vadisine yerleşen Çepnilerin Alevi inancına sahip olmalarının yanında zamanla Sünnileştiklerine dair bilgiler bulunsa dahi, halk inanışlarında ve kültürel miras unsurlarında eski Türklere ait ananelere rastlamaktayız.

2.3. ESKİ TÜRK İNANIŞLARINDA BAZI İNANÇSAL ÖĞELER

İnsanlar tarih boyunca yaşadıkları döneme, kültürel değerlere ve inançlarına dair izler bırakmaya çalışmışlardır. Bu izler, bazen yazı ile bazen arkeolojik kalıntılar ile bazen el sanatları ile bazen de neden yapıldığının tam bir izahı olmayan ancak soyut anlamda inanılarak uygulanan bazı ritüellerle devamını sağlamıştır.

Araştırmanın bulgular bölümünde ayrıntıları ile ele alacağımız su kültü, atalar kültü, ölüm ile ilgili gelenekler ve inanışlar, taş kültü, oyun kültü, damga ve motif, hayvan ve bitki kültü, kuş dili ve diğer inanışlar başlıkları Şamanizm'in hem eski Türk kültüründe nasıl olduğu hem de bugün yörede nasıl devam ettiği hakkında bize ışık tutacaktır. Bilmeliyiz ki bu kültler Türklerin İslamiyet önceki inanç biçimlerine şekil vermiş, dolayısıyla doğada olana inanmayı ve ona saygı duymayı öğretmiştir. Yöresel köylü oyunlarındaki giyim kuşamda kullanılan materyallere bir Şaman elbisesinde de rastlanıyor olması bir tesadüf değil, olsa olsa yöredeki eski inanışlardan kalan izlerin somut bir göstergesidir.

2.4. METAFOR NEDİR?

İnsanlar günlük yaşamda bazı kavramların birbirine benzerliğinden yola çıkarak, bir kavramı başka bir kavramın yerine kullanmaktadır. Bazen yerine kullanılan kavram o kadar aşina olmaktadır ki gerçek anlamı neredeyse unutulur, artık yerine kullanılan kavramla özdeşleşebilir. Lakoff-Johnson metaforu, “bir kavramın başka bir kavram ile algılanma ifadesi olarak söylenmesidir, bu iki kavram arasında benzerlik ve bağ mevcuttur” şeklinde tanımlamaktadır (Lakoff, 1987b: 219; akt: Yunusoğlu, 2020:30). Metafor, Türk dilinde mecaz olarak tanımlanan eğretileme anlamını taşımaktadır. *“Metafor özü itibariyle, soyut ilişkileri anlamak veya formüle etmek üzere somut bir imgenin kullanılmasında yatmaktadır”* (Berkli, Gültepe, 2016: 45; akt: Draaisma, 2014: 34).

Porzig’e göre metafor; “bir şeyi olduğu gibi basitçe söylemek değil, yer edecek iz bırakacak, belli bir etkiye yol açacak şekilde söylemektir”(Porzig, 1995[1956]:88; akt: Yunusoğlu, 2020:33).Örneğin biri öldüğünde arkasından “uçtu gitti” denmektedir. Burada hem bir metafor kullanmış oluruz hem de ölen kişinin ölümünün bilgisini verirken anlama güç kazandırmış oluruz. Tüm bu anlamları değerlendirdiğimizde metaforu insanın dünyayı algılama biçimi olarak tanımlayabiliriz. Metaforlar; bu konuda çalışan birçok bilim insanı ve Lakoff-Johnson tarafından çeşitlendirilmiştir. Bunlar;

- Ölü Metaforlar
- Uzlaşmış Metaforlar
- Yeni Metaforlar
- Kanal Metaforlar

Ölü metaforlar; tüm dillerde bazı metaforlar bir süre sonra sıradanlaşır, normal bir kullanım olarak dildeki yerini alır. Bu tarz metaforlar ölü metaforlar ya da kök metaforlar olarak adlandırılmaktadır. Literatürde “masanın ayağı” metaforu ölü bir metafor olarak sayılmaktadır.

Uzlaşmış metaforlar; bir kültürde günlük hayatta kullanılan ve sistemin diğer unsurlarından doğal olarak etkilenen metaforlardır. Toplumun tümü tarafından bilinir ve

kullanılır. Uzlaşmış metaforlar ölü metaforlara da benzemekle beraber dildeki temel metaforlardır. Örneğin “Kısa zamanda bu işi bitirdik.” uzlaşmış metafordur. “Kısa” kelimesi ölçülebilen bir kavramdır.

Yeni metaforlar; bir toplumda herkes tarafından kullanılmayan, yeni tecrübelerle ortaya çıkan ancak toplumun dilini etkileyen metaforlardır.

Kanal Metaforlar; duygu ve düşüncelerin kelimeler yoluyla dinleyiciye ulaştırılmasıdır. Lakoff kanal metaforlarla ilgi, metaforun yerinin dil değil düşünce olduğunu ifade eder (Lakoff, 1993:202; akt: Yunusoğlu, 2020:64-67).

Metaforlar; içyapıları bakımından, kavram türleri açısından, yönelim metaforları ve yapısal metaforlar olarak da gruplara ayrılmaktadır. Ancak metaforları çok keskin çizgilerle ayırmak da doğru değildir. Çünkü bir kelime kullanım alanına göre hem uzlaşmış metafor hem iç yapıları bakımından ontolojik metafor olabilmektedir. Öte taraftan yeni metaforu ölü metafor olarak görmek de çok mümkün olamamaktadır.

Metaforlar kullanılageldiği andan itibaren kavram olarak olağanlaşır ve bir müddet sonra düşüncelerimizi, davranışlarımızı ve konuşmalarımızı şekillendirir. Bu yönüyle metaforlar, ‘hem kültürden etkilenir hem de kültürü etkiler’ demek doğru olacaktır.

2.5. İNANÇ VE METAFOR İLİŞKİSİ

“İnanç” kelimesi geçmişten günümüze anlam daralmasına uğrayan kelimeler arasındadır. Etimolojik olarak güvenme, inanma anlamlarını taşımaktayken, Selçuklu ve Osmanlı Türkçesinde düşük rütbeli memur, rütbe anlamlarını taşımaktadır (Erol, 2018:99). İnsanlar iki durum arasında kaldığında zihin bu iki durumu doğru veya yanlış olarak değerlendirir. Kişinin iç görüşüne göre temellenen bu doğru veya yanlışlara inanç adı verilmektedir. “İnanç”, sözlük anlamı ile *kişice, ya da toplumca, bir düşüncenin bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi* demektir (Boratav; 1994: 7; akt: Eroğlu, Kılıç, 752;).

İnanç; bir düşünceye, bir varlığa ya da dine güven duymayı anlatan bir kavramdır. İnsanoğlu geçmiş tarihlerden bu yana kendinden daha güçlü bir varlığa inanma ihtiyacı içinde olmuştur. Kendinden daha güçlü bir varlığa inanmak ve güven duymak ihtiyacı aynı zamanda psikolojik bir durumdur diyebiliriz. İnsanlar bir dinin gerektirdiklerine inandığı gibi toplumda kural halini almış gelenek, görenek, örf ve adetlere de zamanla inanmıştır. Bu gelenek ve görenekler çok yakın tarihte oluşabildiği gibi geçmiş dini inanışların devamı sayılmaktadır.

İnanç kavramı çerçevesinde ortaya çıkan sembol ve anlamlar inancın şeklini ve yapısını oluşturmaktadır. Bu noktada toplumun kültür yapısı, kültürler arası ilişkiler bu sembol ve anlamların farklılık ya da aynılık göstermesine sebep olmuştur. Bugün herhangi bir yere ziyarette bulunduğumuzda, orada geçmiş dönemde yaşamış medeniyetler, o coğrafyanın göç yolları güzergâhında olup olmaması oranın kültürünü, zihin yapısını ve inanışlarını etkiler. Öyle ki bu durum kültürle beraber o coğrafyanın dilini de etkiler. Davletov, bir toplumun göç etmiş veya etmemiş olsa dahi kültürel etkileşime dâhil olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede Türk kültürü, hem İslam inancının kültürünü kuvvetle yaşamakla birlikte İslamiyet öncesinde var olan Şaman inancına ait birçok ananeyi yaşamaya devam etmekte olduğunu ifade etmiştir (Davletov, 2021:58). Bunlar kültürel yapıda gelenek, görenek, örf ve adetler içerisinde hem de dilde yerini almıştır.

Primitif dönemlerden bu yana insanlar kendilerini ifade edebilmek için metaforlardan yararlanmışlardır. Yazının icat edilmediği dönemlerde bile bazı şekil ve semboller yolu ile kendilerini ifade etmişlerdir. Bugün birçok arkeolog, semboller dönemin kültürel özellikleri ve inanç yapıları ile anlamlandırmaya çalışmaktadırlar. Mağara duvarlarına çizilen hayvan semboller, insan çizimleri dönemin yaşamına, kültürüne ve inancına dair pek çok anlamı içinde barındırmaktadır. Nitekim bugün bazı sanat eserlerinde bu örneklerin yaşatıldığını görmekteyiz. Elbette metaforlar sadece sembol ve eski duvar resimlerinde değil, kültür ve inanç çevresinde gelişen dil kullanımlarında da görülmektedir. Budizm'in yaygınlaştırılması için de Buddha, insanlara yaşadığı aydınlanmayı anlatmak için masallardan, hikâyelerden ve farklı anlatım yollarından faydalanmıştır (Yunusoğlu, 2020:86). Bu durum inanç ile ilgili

anlatımlarda metaforlardan yararlanılabileceğinin bir göstergesidir. Öte yandan eski Türk inanışlarındaki mitolojik anlamlar da metafor olarak sayılabilir. Araştırma sahasında anlatılagelen efsaneler, söylenen maniler, halk inanışlarına bağlı gerçekleştirilen gelenekler aslında eski inanışlara dair metaforlu anlatımlar olup, içerisinde bu inanışlara dair ipuçlarını da barındırmaktadır.

3. BÖLÜM

3.1. BULGULAR VE YORUM

3.1.1. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Su Kültü

Su, insan yaşamı üzerinde hayati bir öneme sahip olmakla birlikte, dünya mitolojileri içerisinde ve Türk mitolojisinde de birçok anlamı ile karşımıza çıkmaktadır. TDK'ye göre su hidrojen ile oksijenden oluşan, sıvı durumunda bulunan tatsız kokusuz madde anlamına gelmektedir (sozluk.gov.tr.2023). Bir diğer anlamı ise bir sıvıdan oluşan kitle, deniz, akarsu şeklindedir. Eliade, su için Latince kaynak ve köken anlamına gelen *fons* ve *origo* kalıbını kullanmıştır (Eliade, 2018:216). Çin dilinde su, “suei” diye söylenmektedir (Ögel, 2020: 404). Bununla ilgili olarak su kelimesinin Çin dilinden gelip gelmediği ile ilgili tartışmalar olsa da, gerek Oğuz Kağan Destanı'nda gerekse Kutadgu Bilig'de “suv”, “sug” kullanımlarını görmekteyiz. İslami döneme ait eserlerimizden Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig'te suv kullanımına yönelik örnekler şu şekildedir:

“Oğul kız kişim tip nengin irkmese
Ya yir suv bağım tip kümüş tirmese”

“Çoluk çocuk ve karım diye mal toplamamalı veya mülk ve bahçe edineceğim diye gümüş yağmamalıdır.”

“Saray karşı yir suv sini birle yok
At üstem kız oğlan kanı birle yok”
Senin sarayın köşkün yerin yurdun yok” (Doğan, 2002: 317).

Kutadgu Bilig'in bu söyleminde yer ve su birlikte kullanılmakla birlikte bağ bahçe, yer mülk anlamı ile kullanılmıştır. Türklerin yer ve suyu mülk anlamında kullanmalarının temelinde eski zamanlardan beri yerleşim yerlerini su kenarlarındaki verimli arazilere yapmış olması ile de açıklanabilir. Aynı zamanda bu sözlerle Kutadgu Bilig'te mala mülke gereğinden fazla değer vermenin kıymeti olmadığını vurgulamıştır. Su yer mülk

anlamında kullanıldığı gibi bazen esenlik, bazen doğum, bazen de ant içme yemin anlamlarını da çağrıştırmaktadır.

Göktürk yazıtlarında Eski Türklerin suya “sub” dediği görülmüştür (Ögel, 2020:404). Bilge Kağan Yazıtı’ nın doğu yüzünde “sub” şu şekilde dile getirilmiştir:

*“(BK D10) türük : t(e)nrisi : türük : ıduk: yiri: subı : anca : (e)tm(i)ş (e)r(i)nç
: türük : bod(u)n yok bolm(a)zun : tiy(i)n : bod(u)n : bolçun tiy(i)n : k(a)n(ı)m
: ilt(e)r(i)ş : k(a)g(a)n(ı)g : ög(ü)m : ilb(il)ge : k(a)tun(u)g : t(e)nri : töp(ü)
)sinte : tut(u)p : yüg (e)rü : köt(ü)rti (e)rinç ”*

*“(BK D10) Türk Tanrısı (ve) kutsal yer (ve) su (ruhları) şöyle yapmışlar
şüphesiz ki: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İlteriş
Hakanı (ve) annem İlbilge Hatun’u göğün tepesinde tutup daha yukarı
kaldırdılar şüphesiz ” (Tekin, 2020:52-53).*

Bilge Kağan yazıtındaki bu sözlerle yer ve su ruhlarının aslında bir tanrı gibi görüldüğünü anlamaktayız. Bilge Kağan yazıtında geçen yer su kullanımının farklı çevirileri de bulunmaktadır.

Eski Türklerde doğada bulunan her canlının bir ruhu olduğuna inanılıyor ve kutsal kabul ediliyordu. Buna göre suyun da bir ruhu olduğuna inanılırdı. Su, Türklerin inanç ve kültür dünyasında her zaman büyük bir anlam ve değere sahip olmuştur. Türkler suya, temsil ettiği özelliklerden hareketle farklı anlamlar yüklemişlerdir. Türk düşüncesinde su, ilk varlık veya varlıkların özü olarak kabul edilir. Bu anlayışa göre evren, sudan ve topraktan yaratılmıştır. Su bu özelliği ile evrenin oluşmasına sebep olan temel unsur olarak görülür (Bayat, 2007: 88).

*Yukarıda Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti
yok olmasın diye, millet olsun diye babam İlteriş Kağan’ı, annem İlbilge
Hatun’u, Tanrı tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır (Doğan, 2002: 317).*

Bu kullanımda yer ve suyun Tanrı tarafından tanzim edildiğinden bahsedilmiştir. Yer-su denildiğinde on yedi yüksek hanın hepsi akla gelmektedir. Bu ruhlardan dördüncüsü denizlerin egemeni, ölüleri koruyan Talay Kan'dır, ona Yayık Kan (taşmış suların hanı) da denmektedir. Onun evi on yedi denizin birleştiği yerdedir, kendisi de yeryüzündeki bütün suların hükümdarıdır (Radloff, 2009:22).

Eski Türklerin inanışlarında su, aynı zamanda temizlik, arılık anlamlarına gelmektedir. *Şamanizm inancına mensup biri Şaman olabilmek için dokuz aşamalı temizlik merhalelerinden geçmek zorundadır. Bu temizlik aşamaları, ilk olarak su ile başlamaktadır. Şaman adayının temizleneceği su, ilkbaharda bazen de üç ilkbaharda götürülür. Kutsama günü seçilen gençler sabah erkenden nehirde su getirmek için giderler. Bunun için ilkbaharın ruhuna saç saçarlardı* (Bayat, 2019:81).

Su ile temizlenmek bugün İslam dininde abdest olarak gerçekleşmektedir. Yöntem nasıl olursa olsun dini inanış çerçevesinde suyun temizlik ve arınma aracı olduğu söylenebilir.

N. F. Katanov, yüzlerce yıl sonra Kaşgarlı Mahmud'un söylediklerinin bir Türk topluluğunda yaşadığını anlatıyor. Araştırmacı, 1890 yılında Karagaslara yaptığı ziyarette tespit ettiklerini kayda geçirirken, bu kadar geç tarihte bile söz konusu Türk topluluğunun “dağ” ve “su” tanrısına inandığını ve ateşi kutsal saydığını belirtiyor. Karagaslar Sibiry'a'da yaşayan, Tofa Türkleri olarak da anılan küçük bir Türk topluluğudur.

Birisi ava çıktığında Dağ Tanrısı için kurban keser ve gömleğini yere dikilen sırığa bağlar. Bunu yapana Dağ Tanrısı hayvan verir ve o kişi mutlu olur. Eğer sırığı yere dikmezse hayvan avlayamaz. Dumantıyla cinleri korkutup kaçırdığı için sırığın yanında kutsal ateş yakılmalıdır... Bir kimse eğer balık tutuyorsa gömleğini nehrin kıyısındaki sırığa bağlar ve onun yanında da kutsal ateş yakar. Böylece Su Tanrısı ona çok balık verir (Çoruhlu, 2020: 30).

Bugün hem Anadolu'da hem de araştırma üçgeninde yaşça büyük olan ve saygı duyulan aile üyesinin çocuğundan, torunundan su istediğinde ona “Sular kadar ömrün

olsun.” demektedir. Su bu anlamıyla ömrün uzunluğuna vurgu yapmaktadır. Bir yolcuya yola çıkarken “Su gibi git, su gibi gel.” denmekte ve ardından su dökülmektedir. Yolun su kadar akışkan, çabuk geçmesi herhangi bir engelle karşılaşılması dilenmekte, istenmektedir. Halk arasında kullanılan bir başka söylemse “Yüzü suyu hürmetine” dir. Burada “onun hatırına” anlamı ile kullanılmaktadır ve mecaz içermektedir. Kutadgu Bilig yüz suyu kavramını saygınlık, onur, itibar anlamları ile kullanmıştır:

“Düşde nice yükselirse insan, yükselir devletiyle kutu,

Ağırlık, saygı bulur, o kadar iyilik bulur, kendi yüz suyu” (Ögel, 2020:425).

Bizim kullanımımızda yer alan “yüzü suyu hürmetine”, onun hatırına anlamı, onun onuru için, ona olan saygıdan anlamları ile de çok yakın görünmektedir.

Harşit Vadisi, Gümüşhane ve Şalpazarı üçgeninde de su ile ilgili bazı halk inanışları, efsaneler, türküler, bulunmaktadır.

3.1.1.1. Su Kültürünün Halk İnanışları ve İnanışların Gerçekleştirilmesi Bağlamında İncelenmesi

Halk inanışları insanların nesilden nesle tecrübeleriyle aktarılan, halk tarafından kutsallığına inanılan bitki, hayvan, taş ve su gibi öğelere inançsal anlamlar yükleyerek farklı uygulama ve pratiklerle günlük hayatta ya da törensel günlerde sürdürülen inanışlardır.

Gümüşhane havalisi Alevi Bektaşî Türkmen erenlerinden Güvenç Abdal, Barak Baba ve Abdal Musa Sultan’ın tarihe iz bıraktığı bir yerleşimdir. Bu nedenle insanların şifa bulduklarına inandıkları birçok ziyaret yerleri bulunmaktadır. Bunlar türbe, taş ziyaretleri olabileceği gibi, su pınarlarının olduğu yerler de olabilmektedir. Sütveren köyünde bulunan Süt Pınarı ziyareti buna örnektir. Bebeği olup sütü az olan kadınlar ziyaret ettiğinde kadınların sütünün artacağına inanılır. Şaman inancına göre dünyada her şey ruhlarla doludur. Dağlar, göller, ırmaklar (yer-su) hep canlı nesnelerdir. Kutsal saydıkları ve saygı gösterdikleri *Alaş, Tannau, Hangay, Altay dağları, Abakan, Kem(Yenisey), Katun, Bey, Akbaşlığ, Sütgöl ırmak ve gölleri yalnız coğrafi isimler değildir. Aynı zamanda konuşan, duyan, evlenen, çoluk çocuk sahibi varlıklardır* (İnan, 2020: 41). Gümüşhane havalisinde var olan Süt Pınarı adı ile takdis edilen ve anlam

atfedilen Sütgöl adının benzer olması, bir tesadüf müdür sorusunu akla getirmektedir. Manas Destanı'nda kadınların çocuk doğurmaları için bazı kutsal varlıklardan yardım dilemeleri gerektiği ile ilgili beyitler bulunmaktadır. Bu beyitlerde çocuk dileme pınarlarından bahseder. Yakup Han'ın karısına seslenişi Manas Destan'ında şu şekildedir:

On dört yıldır alalı, anne dahi olmadı
Kutsal bir yere gidip adım bile atmadı,
Kutsal bir pınara gidip, yanında bile yatmadı,
Bir elmanın altına, giderek oynamadı,
Kısırlıktan kurtulup, kutlu yol bulamadı!... (Ögel, 2020:452)

Manas Destanı'ndaki bu beyitlerden kutsal bir yere gitmenin, kutsal sayılan bir pınarın yanında yatmanın, bir elmanın altında oynamanın çocuk dilemek için yapılan ritüeller olduğunu açıkça anlamaktayız. Günümüzde yapılan benzer dua ve ziyaretlerin eski Türk inanç sisteminden kalan izler olduğu netlikle görülmektedir. İnan, bu benzerliği şu cümlelerle açıklamıştır: “Kırgız-Kazakların “şeriata aykırı” âdetlerinden şikâyet eden Molla Gazi Hoca “*Kadınları kısır olursa sahrada tek başına biten bir ağaç, bir kuyu (pınar) veya su yanında koyun kesip gecelerler.*” diyor. Müslüman Kırgızların bu âdetleri Yakut Şamanistlerinin “kutlu ağaç” yanında yaptıkları şaman ayininden ancak ismiyle ayrılmaktadır” (İnan, 1986:168).

Harşit vadisi Tirebolu kazasına bağlı Eymür köyünde ikamet eden Halil Köse ile yapılan görüşmelerde yörede anlatılan bir efsane üzerinde durmuştuk. Köse tarafından anlatılan bir başka inanış da anlatıcının ağzından çıktığı şekilde aşağıda aktarılmıştır:

“Burada bir de Yakup keyfanısı (Yakup’un hanımı) vardı. Onların nesli buradan kayboldu. Durdukları ev halen duruyor. Asırlık bir ev. Evin bir ilerisinde bir de gerisinde obuz (küçük su pınarı) var. Bu kadın iki obuzun arasını geceleri süpürürdü. Nedeni sorulduğunda da benim atlarım geçiyor gece buradan derdi. Bu Yakup keyfanısının evinde daha sonra birileri daha oturdu. Oradaki kadın delirdi. Her zaman deli de değildi. Arada bir ona bir şeyler olurdu evin berisinde de bir mezar vardı, o ocak dediklerinden. Derlerdi ki o ocak istemiyor onu derlerdi. İnancı yok, beynamaz, namazını kılmıyor.”

Anlatılana göre daha sonra o evde hiç kimse ikamet edememiş fakat ev boş olarak aynı yerinde durmaktadır. Evin yanında “ocak” diye anılan bir mezarın olması ve kutsal kabul edilmesi ve yaşlı kadının atlıların geçeceğine inanarak iki su arasını süpürüyor olması, o evde ikamet edenlerin daha sonra akli melekelerini yitirmesi, geçmiş kültürümüzden gelen bazı inanışların halkın bir nedene bağlayamadığı şekilde devam ettiği düşüncesini akla getiriyor. Hakas Şamanizm’ine dair yapılan bir çalışmada şu hikâye anlatılmıştır:

Bir gece komşu köye gitmiştik. Dönüş yolunda yan gözle baktığımda bir de gördüm ki ileride bir atlı gecenin içinde koşturarak geliyor. Atın sadece yarısı ön ayakları görünüyordu, arkası ise görünmüyordu. Beni durdurmaya çalışıyordu sanki. Ben korkup daha hızlı gitmek istedim; ama birden araba duruverdi, motor çalışmıyordu. O anda bir de baktım ki arabada bir şişe içki duruyor. Çocukken duyduğum seek seek geldi aklıma. Seek seek yapınca araba çalışıverdi. O atlının İrlig olup olmadığını bilmiyorum; ama sonradan bana anlatılanlara göre orası aslında Şamanların yoluymuş ve biz de işte onların arasına girmişiz. Yoldan ilk geçişimizde saç yapmamıştık, galiba o yüzden geçmemize izin vermediler. Korkudan o şişenin hepsini orada yolda bıraktım. Yolun açık olması için içki yoksa bile ekmek gibi kişinin yanında ne varsa ruhlara bırakması gerekir. Dayımın anlattığına göre o yolda insanlar kayboluyormuş. Mesela koyun gütmeye giden bir adamı bulamadıkları ama koyunları buldukları oldu daha önceden. Orada eski Şamanların mezarları var diye anlatırlar; ama şu an orada duran herhangi bir mezarı gören yok (A. Chptykov, kişisel görüşme, 3, 2019; akt: Davletov, N. 2021, 87-88).

Bu anlatılan yaşanmış hikâye ile Harşit Vadisi Eymür köyünde yaşanıldığı rivayet edilen her iki hikâyede de bir atlıdan bahsedildiği, bahsi geçen yollarda mezarların olduğu görülmektedir. Chptykov tarafından anlatılan hikâyede Şamanizm’in dini ritüellerinde de karşımıza çıkan saç geleneğinden bahsedilmektedir. Yoldan geçilebilmesi için o yola, dolaylı olarak var olduğu söylenen Şaman mezarlarına saç yapmadan oradan geçilemeyeceği anlatılmaktadır. Harşit Vadisi’nde anlatılan hikâyede de saç yerine iki obuz, iki akan su arasının süpürülmesi, bu yapılmadan oradan geçtiği rivayet edilen atlıların geçemeyeceği arada bir benzerlik olduğunu düşündürmektedir. Burada akan iki

su arasının temiz olması, belki suya verilen değer, kutsal olduğuna dair bir inanç olduğu düşünülebilir. Nitekim Kaya, su ve at ile ilişkili halk inancı ve efsanelerin bulunduğunu belirtmiştir (Kaya, 2022: 65).

Su ve bereket eşleşmesini anlatan efsaneler olduğu gibi yörede bazı halk inanışları da bulunmaktadır. Harşit Vadisi Günyüzü Köyü’nde yapılan derlemede su saç geleneği ile ilgili uygulamalardan biri köy sakinlerince paylaşılmıştır.

Mart’ın 7’sinde eve su saçarlardı. Mart’ın birinci günü eskiden bizim yılbaşımızdı. Yılbaşında eve kimseyi almazdık. Gelen kişi acaba eve iyi mi gelecek yoksa kötü mü gelecek bilmezdik. Eğer ki denenmiş bir kimse ise eve alırdık (Ten, 2022: Kişisel görüşme).

Günyüzü köyünde Mart bozması denilen bu gelenek sürmekte, iyi bildikleri kişileri “Benim Mart’ımı sen boz.” diye taleplerde bulundukları ifade edilirdi. Giresun halk takviminde yılın ilk ayı ocak değil, mart ayıdır.14 Mart (yerel takvime göre martın ilk günü) yerel takvime göre yılbaşdır. Buna Mart bozumu da denir. Martın birinci günü olduğundan kimse bir yerlere gitmez. Mart bozumunda yapılan geleneksel uygulamalara Mart Kırma denmektedir (Karadeniz Kültür Envanteri, Giresun’da Hayatın İzleri, 2019:133). Mart Bozumu, Mart Kırma, Mart Tutması gibi ifadelerle anılan bu gelenek yapılan derleme çalışmalarına göre araştırma üçgeninde hemen hemen her yerde uygulanmaktadır. Şalpazarı, Harşit Vadisi boyunca ve Gümüşhane havalisine bağlı Kürtün kazasının köylerinde özellikle bu geleneğe rastlamaktayız. Yöre efsanelerinde bahsettiğimiz Harşit suyunun saçılmasının bereket getirmesi gibi evlere su saçılma gelenekleri eski takvime göre yılbaşlarında gerçekleştirilmektedir. Anadolu’nun kimi yerlerinde bu gelenek yeni evlenen gelinin evlendiği haneye ilk adımı atması ile de gerçekleşmektedir. Yeni evlenen kadının düğünü akşamı evlendiği haneye su saçması eski Türk inanışlarındaki saç geleneğinin bir parçası gibidir. Kansı kurbanlardan biri saçdır (libation). Bu dini terim Türk boylarında ortaktır. Moğolların saç kelimesini “saçu” olarak kullanması çok eski devirlerden günümüze bir miras niteliği taşıdığının kanıtıdır (İnan, 2020: 55). Yakutlar, su için yapılan ilkbahar ve sonbahar ayinlerine “ısıah” demektedirler. Bu aynı zamanda “saçı” bayramı ve âyini demektir. Mayıs ayının

sonlarında ya da Haziran ayında Ayı Toyon şerefine yapılırdı. Dokuz gün süren bu bayram ve ayın için hazırlanırdı. Bu bayrama ay ve güneş (ıy, kün) bayramı da denirdi (İnan, 1986: 102). Su saçmak, bereket bulmak, dilek dilemek gibi inanışları bir arada barındıran sözler Dede Korkut tarafından dile getirilmiştir:

“Kuru kuru çaylara su saldım,
Kara donlu dervişlere nezir verdim,
Yanım ala baktığımda, komşuma iyi bakdım,
Umanına usanma aş yedirdim,
Aç görsem yedirdim, yalınca görsem donattım,
Dilek ile bir oğulu güç buldum! (Ögel, 2020: 477).

Ögel “dilek ile oğul bulma” ile ilgili, dilek dilemenin Tanrı’dan olduğu fakat adaklarla, saçılarla dileklerin pekiştirildiğini ifade etmiştir. Bugün ziyaret yerlerinde farklı ritüellerle dilek dilenmesi dileğin gerçekleşmesi için pekiştirilmesi amacı ile olabilir.

Taşlıca köyünde Mart aylarında bacalara diken koyulur. Bu uygulama da Harşit Vadisi boyunca hemen hemen köylerde rastlanılan cazı tırmalama inancı ile ilişkili olduğu söylenmektedir. Harşit vadisinde “cazu tırmalama” denilen bu inanışta mart ayında tahta kaşıklar su içerisine koyulmadığı sürece cazı tarafından tırmalandığı ifade edilmektedir. Tıpkı bacalara diken koyulması gibi bu uygulama da cazunun hane içine girmesi için bir engel niteliğindedir. Harşit vadisinde yapılan derlemelerde Eymür köyünde ikamet eden Ahmet Turan Ekizli, geçmiş tarihte böyle bir olayın başlarına geldiğini, sandığa da saklasalar tahta kaşık üzerinde kedi tırmalamasına benzeyen izlerin olduğundan bahsetmiştir. Ketençukur köyünden Hatice Korkmaz, annesinin tahta kaşıkları suya koyduklarını, böylelikle ‘cazu’nun’ tahta kaşıkları tırmalamadığını anlatmıştır. Cazı kavramı ile ilgili bir başka inanış da köyde daha önceden yaşayan bir kadın olduğu söylenmektedir. Bu kadına cazı denilerek kaçılmaktaydı. Eğer köyde birinin çocuğu öldüyse, ‘onu cazı yedi’ denilmekteydi. Ölümün başka bir açıklamasına inanılmamaktaydı. Bundan ötürü bacaya diken koyma, kapının önünü kesme gibi engeller konulmaktaydı. Özellikle Doğu Karadeniz’de geçen efsanelerde cazı, koncolos, cin, peri,

kaftarküski, rom rom ana gibi adlarla bilinen doğaüstü varlıklarla ilgili inanışlar bulunmaktadır. Cazı ile ilgili inanış Çaykara’da cazı ve mayısa olarak adlandırılmakta ve bereketi kaçırdığına inanılmaktadır (Kaya, 2022: 93-95). Türk kültüründe bu gibi ruhlara kara iye adı verilmektedir. Kara iyeler insanların başına gelen felaketlerin, belaların sebebi olan kötü ruhlardır (Durbilmez, Gümüş, 2022:58). Daha sonraki bölümlerde de anlatılacak olan al basmasına sebep olan ruh da kara iyelere örnek sayılmaktadır. Kırgız Türklerinde “Cezkempir” adı verilen ruh albastı inanışı ile ilişkilendirilen bir kara iyedir. Bu ruhların kötülüklerinden korunmak için kanlı ve kansız kurban sunulmaktadır (Durbilmez, Gümüş, 2022:58).

Daha önce efsanelerde su kültünü incelenirken Cin Deresi efsanesinden bahsedilmişti. Eski Türk inanışlarında cin ve perilerin varlığından, bunlarla ilgili efsane örneğinden de söz edildi. Gümüşhane havalisinde de buna benzer bir inanış da geceleri su üzerinden atlanmayacağı, su birikintilerinin cinlerin ve perilerin mekânı olduğuna inanılması şeklindedir. Suyun bir sahibinin olduğu, bu sahipten korkulduğu inancı halen sürdürülmektedir.

Su sadece akan bir dere, birikinti değildir elbette, su hayatın her parçasında mevcuttur. Toprağın yeşermesi için, diğer canlılara gıda vermesi için suya ihtiyaç duymaktadır. Geçmişten günümüze insanoğlu bu nedenle suya dualar okumakta yağmur yağması için dileklerde bulunmaktadır. Yağmur yağdığı zaman “rahmet yağdı” denildiği pek çok kez işitilmiştir. Gümüşhane havalisinde de havalar kurak gidip yağmur yağmadığı zaman yağmur yağdırmak niyetiyle muska yazılır, muska bir ırmağa atılır ya da bir ağaç dalına, küçük taşların üzerine okuyup ırmağa atılır. Yağmur fazla yağdığı zaman dinmesi için ateşe kına atılır. Şiddetli yağan yağmurun kesilmesi için sacayağı, ayakları yukarı gelecek şekilde yağmurun altına konulur (Karadeniz Kültür Envanteri, 2019: 324). Bugün mevlit benzeri dua günlerinde ya da nazardan korunmak amacı ile dualar suya okunur ve o su kime şifa olacaksa, o kişi okunan suyu içer.

Hıdırellez, Hızır ve İlyas’ın bir araya geldiği günün kutlandığı, hemen hemen Anadolu’nun birçok yerinde de farklı uygulamalarla dileklerin dilendiği bir gündür. Bu günde aslında kışın bitip yaz mevsiminin gelmesi kutlanmaktadır. Bu kutlamalara halk

arasında Mayıs 7'si de denmektedir. Harşit Vadisi'nde eski takvime göre Mayıs 7'sinde yöre insanı Tirebolu sahil kenarına giderek kayıkla denize açılır. Orada bulunan bir taşın etrafında 7 defa dönülür. Bu esnada da dilek dilenir ve suya para atılır. Ayrıca bu tarihte dilenen dilekler kâğıda yazılır ve dereye atılır.

Kürtün Taşlıca köyünde süregelen evlenme geleneklerinde gelinin eve gireceği girişe ip bağlanır ve bir tas su koyulur. Gelin eve girerken bu suyun gelin tarafından dökülmesi beklenir. Ardından bereketi temsil eden şeker, buğday gibi malzemeler gelinin başından dökülür. Gelin tatlı dilli olsun diye ilk girişte baldan yapılan şerbet verilirdi. Bu uygulamalarda saçı geleneğinin örnekleri olduğunu görmekteyiz.

Mezarın ayakucu kısmına küçük ve oval biçimde su koyulması için bir oyuk yerleştirilir. Bu oyuğa mezarda yatanın yakınları belli aralıklarla ziyaret ederek suyunu tazelemektedirler. Harici zamanlarda da yağmur sularıyla her daim mezarın ayakucunda su hiç eksik olmamaktadır. Bu vesile ile doğadaki kuşlar bu sudan su içmekte, haliyle mezarda yatan kişi de öldükten sonra bir nevi doğadaki canlılara iyilik yapmaktadır. Bu durum ölünün ruhuna iyi gelmektedir. Aynı zamanda bu sudan ölünün de su ihtiyacını karşıladığı yörede söylenmektedir.

Nisan yağmurunda hiç el değmemiş bir kaptaki su biriktirilir ve bu su ile yoğurt mayalanmaktadır. Bu bir inanış barındırmasa da halk arasında süregelen uygulamalardan da anlıyoruz ki su; işlev içeren yöntem olarak da karşımıza çıkmaktadır.

3.1.1.2. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Su Kültüne Bağlı Efsaneler

Efsaneler halk arasında dilden dile anlatılabilen, gerçek olmayıp gerçek olduğuna inanılan edebi bir türdür. Batı dillerinde efsanenin karşılığı, “legend”, Yunanca karşılığı ise “mitos” veya “mit”tir (Karadeniz Yağmur, 2018: 2). Efsanelerde kısmen de olsa kutsiyet aranmakta; bir kişiye, bir yere veya bir olaya dayanmaktadır. Efsaneler inandırıcılık payı taşımakla beraber, olağanüstülük de taşımaktadır. Halk kültürü hakkında oldukça kıymetli bilgiler vermekte, yöre halkının inanç yapısı hakkında da fikir sunmaktadır. Mitoloji ise Büyük Türkçe Sözlük'te şu şekilde açıklanmaktadır:

“Geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisi ile biçim değiştiren, alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi, mitos. Efsaneleşen kavram veya kişi.” Mitler tarih öncesi devirlerin dini inanışları, felsefesi, güzel sanatları hakkında bilgiler vermektedir. Bayat, mitlerin sadece eski insanın ele alındığı bilim olmadığını, günümüz insanının çevresini, davranışlarını ve kendisini anlamasına olanak sağlayan bir bilim olarak değerlendirmektedir (Bayat, 2021: 12). Nitekim araştırma üçgeninde ele aldığımız gerek su kültüne dair efsaneler gerekse diğer başlıklar altında işlediğimiz efsaneler eski Türklere dair mitoloji unsurları ile de benzerlik göstermekte, Bayat’ın da dediği gibi günümüze ışık tutmaktadır.

Giresun’un Espiye kazasına bağlı olan Çepniköy, adından da anlaşılacağı üzere Oğuzların Çepni boyunun Anadolu’ya göçü sırasında yerleştikleri köylerden biridir. Bu köy, Espiye kazasına bağlı olsa da Tirebolu kazası ile de komşu sayılmakta, Tirebolu’yu Doğankent’e bağlayan yol güzergâhından da bu köye ulaşım sağlanmaktadır ve yaylaları ortaktır. Bu köyde anlatılanlar Harşit Vadisi’nde de aynen anlatılmaktadır. Bu köyde “Cin Deresi” adındaki efsane şöyle dile getirilmiştir:

“Bizim bu köyden aşağı inip Gelevera Deresi ile birleşen dereye Cin Deresi derler. Cin Deresi denen yerden yol geçer. Bu yol bizim köyden doğru yaylaya kadar gider. Eski adamlar orda cinleri beşik sallarken görmüşler. Gece buradan insanlar geçerken ağlama sesleri duyarlarmış. Birkaç kişi de gece vakti dere boyu köye gelirken cinlerin düğününe rast gelmiş. Burada gerçekten cinler yaşarmış. İşte bu nedenle buraya Cin Deresi denmektedir (Küçük, 2021:127).

Yukarıda su kültü ile ilgili genel bilgilerde belirtildiği gibi; Eski Türk inanışına göre yerin ve suyun bir sahibi vardı. Türk kağanı ve devleti, Göktürklerde yerin ve suyun sahibi idi (Ögel, 2020:453). Göktürkler aynı zamanda yerin ve suyun bir ruhu olduğuna inanmaktaydılar. Bu ruhlar izi, iye kavramları ile anılmaktadır. Cin ve peri kavramları ise Türk Şamanizm’inde yer alan kavramlardır. Eski Türkler cin çarpmasına “er yelpindi” demekteydiler. Burada yel, cin anlamını taşımaktadır. Bu noktada su kenarında görülen cin, eski Türk inanışında bahsi geçen su iyesi ile benzeşmektedir. Ögel, Dede Korkut Kitabı’nda geçen Tepegöz efsanesi hakkında yorumunu yaparken Cin Deresi efsanesi ile

benzeşimine dikkat etmek gerekir. Ögel'in bu konudaki şu ifadeleri konumuz açısından önemlidir:

“Oğuz bir gün yaylaya göçtü. Uruz'un bir çobanı vardı. Konğur Koca Sarı Çoban derler idi. Oğuz'un önünce bundan evvel kimse göçmez idi. Uzun Bınar demek ile meşhur bir bınar var idi. Ol bınara, perriler konmuş idi. Hagâhandan koyun ürktü. Çoban, erkece, (yani sürünün önünde giden tekeye) kakıdı, ileri vardı. Gördü kim, perri kızları, kanat kanada bağlanmışlar uçarlar. Çoban, kepenegini üzerlerine attı, perri kızının birini tuttu. Tamah edip, derhal cima eyledi.

Zaman ile Oğuz yine yaylaya göçtü. Çoban gine bu bınara geldi. Gine koyun ürktü. Çoban ileri vardı. Gördü kim bir yığınak yatur. Yıldır yıldır yıldırar...” (DK, 214-215; Ögel, 2020:451).

Bu efsanede peri kızının çobandan hamile kalması ve peri kızının çocuğu olan Tepegöz'ün pınardan çıkışı anlatılmaktadır. Çepniköy'de geçen Cin Deresi efsanesi ile Tepegöz efsanesine bakıldığında her iki efsanede de su kenarlarında insan olmayan, insana benzeyen varlıkların olduğu yönünde ortak bir inanış ortaya çıkmaktadır. Nitekim Cin deresi, Cinni dere/Cinli dere adı Anadolu'nun birçok yerinde bulunmakta ve benzer varlıklar ve inanışlarla varlığını sürdürmektedir (Kaya, 2022: 99).

Cin ve perilerin su kenarlarında olduğu kadar taşların altında olduğu ile ilgili bilgilere Giresun havalisinde mâni içerisinde rastlamaktayız. Bu havalide;

“Taşın altından beri
Peri bağılıyor peri
Çok sevdalıklar çektim
Anam ölenden geri (Küçük, 2021:185)” denmektedir.

Cin ve perilerin varlığı ile ilgili Şamanizm'de yer alan Şaman olmaya aday olacak kişinin çağrısında rol almakta olduğu bilinmektedir. Orta Asya Şamanlarına perihan, falbin, baksı/bakşı denilmektedir. Şaman olmaya aday olan kişi çağrışı Altay ve Yakut

Şamanlarında olduğu gibi ecdat Şaman ruhlarından, kötü ruhlardan veya tözlerden değil; Müslüman mitolojisinin oluşturduğu cinlerden, perilerden almaktadır (Suhavera O. A. 1975:47; akt:Bayat, 2019:35). Bu bilgiler ışığında cin ve perilerin bugünkü kullanımının kökeninde Şamanizm olgusunun varlığını görmekteyiz. Yörede “Perihan” ismine sıkça rastlanması da Şamanlara verilen isimlerden biri olması açısından önemlidir.

Harşit vadisi Tirebolu kazasına bağlı Eymür köyünde ikamet eden Halil Köse, köylerinde dilden dile aktarılan bir efsaneyi bizlerle paylaşmıştır:

“Ramazan ayındaki Kadir gecesinde Harşit Vadisi’nde akan su duruyormuş. Kadir gecesinde Harşit’in kıyısına gidip o akmayan sudan alıp eve saçılırsa evin bereketinin artacağına inanılırdı. Köyde zengin bilinen Hacı Aliler denilen bir aile var. Bu Hacı Ali keyfanısı (Hacı Ali denilen kişinin eşine böyle hitap edildiği anlaşıyor) suyun başını beklerken biraz uyuklamış, sonra bir uyanmış ki yanında su akmazken ilerisi çağılıyor. Kadın da kabı almaya fırsat bulamadığından çemberine suyu alıyor ve gelip eve saçıyor. Bu ailenin bu şekilde zengin olduğuna inanılıyor (Köse, 2022:Kişisel görüşme)”. Bu efsanede suyun bereket getireceğine olan inanç dile getirilmekte, su ve bereket kavramları bir arada kullanılmaktadır. Anadolu’daki inanışlarımıza göre, gece vaktinin gelmesi ile birlikte yer ve su birlikte kararmaktadır. Eski Türk inanışlarında yer su mukaddes ve kutsal sayılmakta, buna da “ıduk” denmektedir. İduk kelime anlam karşılığı ise “Hak” tır (Dilek, 2021:393). Yani mukaddes ve kutsaldır.

Gümüşhane havalisinde de su ile ilgili bir efsanede Kırk Gözeler ve Tomara şelalelerinin oluşumuna yöneliktir: “Ermış olduğuna inanılan ve kendisinin bunu herkesten gizlediği anlatılan bir çoban varmış. Bu çoban sürülerini her gün otlatmak için çukur bir alana götürürmüş. Köy halkı ise çobanın bu çukur yerde hayvanlarını susuz bıraktığını düşünüyor ona kızıyormuş. Bir gün köylü çobanı takip etmiş ve çobanın kavalını soktuğu yerden su çıktığını görmüşler. Çoban bu su ile hem abdestini almış, hem de sürü susuzluğunu gidermiş. Köylü tarafından izlendiğini fark eden çoban bu duruma çok kızmış ve kavalını bir tarafa, bıçağının kılıfını da başka bir tarafa savurmuş. Savurduğu yerlerden bir anda sular fişkırmış. Bir adı da Kırk Gözeler şelalesi olan Tomara şelalesinin hikâyesi bu şekilde dilden dile aktarılmaktadır. Araştırma sahasında

aktarıla gelen bu efsaneler suyun bereket, kutsallık, toprağa ve tüm canlılara can veren bir ihtiyacı anlattığı görülmektedir.

3.1.2. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Taş Kültü

Farklı yörelerde taş ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Ancak bu araştırmalar mezar taşları, taş ile ilgili masal ve efsaneler, yağmur taşları, taş ile ilgili kullanılan atasözü ve deyimler şeklindedir. Ancak söz konusu yöre çalışmalarında taş kültürü ile ilgili inançsal öğelerle ilgili kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

TDK'ye göre taş, kimyasal ve fiziksel durumu değişiklikler gösteren, rengini içindeki maden tuz ve oksitlerden alan katı ve sert maddedir. Bu anlamı ile Divanu Lugatı't Türk'te "taş aşgındı" ifadesi geçmektedir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020: 115). Burada taşın parçalanabilir, aşınabilir özelliklerinden bahsetmektedir. Türk Mitoloji Sözlüğü'nde ise taş, Anadolu'da rastlanılan inanışlara göre anlatılmıştır. Buna göre şifa dağıtan, hüküm verebilen, gelecekte haber taşıyan, yağmur yağdırabilen, ölüm kültürü ile ilgili farklı inanışlarda malzeme olarak kullanılan bir kültür öğesidir (Dilek, 2021: 780).

Türklerin ilk yazılı eserinin yazıldığı bir taş olan Orhun Yazıtları Türk tarihi açısından önem arz etmektedir. Eski Türklerin taşlara yazıt bırakması, ölenin ardından ölen kişi sayısı kadar taş dikilmesi, kutsallık atfedilen taşların ziyareti bizlere hem Türk kültüründe hem de uluslararası folklor öğelerinde taşın önemini kanıtlamaktadır.

Taş, kültürümüz içinde yukarıda da bahsedildiği üzere, inanç figürlerinde, efsanelerde, doğa olaylarına yönelik etkisinde karşımıza çıkması yönünden önemlidir. Taş, bir kültür öğesi olarak incelendiğinde kendi içinde kutsal taşlar, yardım amaçlı kullanılan taşlar ve işlevi bakımından değerlendirilen taşlar olarak üçe ayrılmaktadır. Türk kültüründe taş, üzerine kutsallık atfedildiği için önem arz etmektedir. Taşın ayrı bir gücü ve kuvveti olduğuna inanılmaktadır. İçinde bulundurduğuna inanılan bu güçten dolayı taş, büyü yaparken kullanılan, uğur ya da şans getirsin diye insanların yanında taşdıkları nesnedir (Tanyu, 1987:8). Araştırma üçgeninde taş ile ilgili incelemeler daha çok halk inanışları ve efsaneler çerçevesinde yapılmıştır.

Taş, yardımcı bir unsur olarak düşünüldüğünde şunlar söylenebilir:

Buğdayı öğütmek için değirmen taşından faydalanılmış, ilk insanlar kendilerini korumak ve savunmak için silahlarını taştan yapmış, taştan kurganlar, tapınaklar inşa edilmiştir. Daha yakın tarihe baktığımızda ninelerimiz köylerde çamaşırlarını dere kenarında taş üzerinde yıkamışlardır. Araştırmalara konu olan, ev kenarlarında görülen binek taşları, mola taşları Anadolu’da halen görülmekte olduğu yapılan araştırmalarda kanıtlanmıştır. Bugün ise menşei taş olan evlerde bizler yaşamımızı sürdürmekteyiz.

Taş deyim olarak düşünüldüğünde ise günümüzde halen kullandığımız “Taşı sıkça suyunu çıkarır.” deymi araştırma üçgeninde ve Doğu Karadeniz’de yaşayan kadınlar için çokça kullanılmaktadır. Yani Doğu Karadeniz kadını, erkek işi kadın işi diye ayırmaksızın kendini çalışmaya adanarak, evinin rızkını çıkarmaktadır. Taş taş üstüne koymak deymi de bir işte yol kat etmek adına yeni işler yapmak anlamına gelmekte ve yörede kullanılmaktadır.

3.1.2.1. Kutsal taşlar

Kutsal taşlar denildiğinde ise akla Hacerü’l-esved taşı, Rûkn-i Yemânî taşı, namaz (mühür) taşı, meydan taşı, şifa taşı, bereket taşı, bengü taşlar, yad (yada/yağmur) taşı, teslim (tılsım) taşı, istihare taşı, mezar taşı ve musalla taşı gelmektedir. Bu araştırmada kutsal taşlar arasında bengü taşlar, mezar taşları ve niyaz taşları titizlikle üzerinde durulacak olan taşlardır. Taş kültü, Türk mitolojisinde inanışlar içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple efsane, masal, destan gibi halk yaratısı öğelerde çokça karşımıza çıkmaktadır. “Kutsallığına inanılan, hakkında efsaneler anlatılan bazı taşlarla ilgili uygulamalardan taşı ziyaret; çevresinde dolanma, taşa el sürme, vücuda sürme, taşı öpme, üstte taşıma, evde saklama, yerinden alıp belli bir süre sonra alındığı yere bırakma vb. biçiminde yapılmaktadır.” (Yardımcı 2008: 5). Herhangi bir taşın eve alınıp saklanması, uğur getireceğine inanılması, muska değeri taşıması eski Türklerin fetişleri ile benzerlik taşımaktadır.

İlkel toplulukların, genel olarak inanç ve folklor öğelerine bakıldığında da taş kutsallık ve mana yükledikleri görülmektedir. Fransız etnoloğu J. A. Merenhout tarafından derlenmiş olan, pasifik adalarındaki yerlilerin efsane ve adetlerinden dünyanın yaratılışı ile ilgili efsanede, dünyanın üstünde tek tanrı olan en yüce kuvvete sahip, Tangaroa görülüyor. Dünyanın yaratılışında: "...Dağlar, taşlar Tangaroa" Büyük ve kutsal evreni o yarattı, onu o harekete geçirdi. Siz dağlar, taşlar, siz kumlar, bu dünyayı yapacak olan sizler haydi gelin." denilmektedir (Tanyu, 2007:37). Tanyu, Kızılderililerde, Afrika yerlilerinde, Vietnam'da taşla ilgili inanışlar hakkında benzer bilgiler vermiştir. İbnü'l Kelbi'nin Kitabü'l Esnâm Putlar Kitabı adlı eserinde İbrahim oğlu İsmail'in birçok çocuğu olduğundan ve Amalikalıları yaşıyor oldukları Mekke'den uzaklaştırdıklarından ve o sırada kendi aralarında çıkan münakaşalarla kendilerinin de Mekke'yi terk ettiklerinden bahseder. Mekke'yi terk edenler kutlu bölgeye saygısından ötürü bu bölgeden bir taş alır ve konakladıkları yerde yanlarına aldıkları taşın etrafında tavaf ederler. Kelbi bu durumun zamanla ne için yapıldığını unutup sadece taş tapmaya evirildiğinden de bahseder (Kelbi, 2016:33-34).

3.1.2.2. Halk İnanışları Bağlamında Taş

Taş kültüne dair en yoğun örneklerle Kürtün kazasının Taşlıca köyünde ve İkibaca köyünde rastlanmaktadır. Gümüşhane havalisinin Kürtün kazasının Taşlıca köyü, yazılı tarihi incelendiğinde Oğuzların Çepni boyunun ilk yerleşim alanlarından biri olması itibarı ile önemlidir. Burası bu nedenle İslamiyet öncesi kültürün en çok yaşatıldığı, somut olarak geleneklerin devam ettiğini gözlemlediğimiz bir alandır. Stratejik olarak bu alan Trabzon'a, Alucra'ya, Giresun'a 100 km olması bakımından tam ortada bir yerdir. Bu yörede dua etmek, dilekte bulunmak gibi amaçlarla kullanılan 'niyaz taşları' bulunmaktadır. Niyaz ve Niyaz taşları için şunlar söylenebilir:

Niyaz ve naz terimleri bütün tarikat mensupları arasında, özellikle de Mevlevilerle Bektaşilerde yaygın biçimde kullanılır. Şeyhin veya bir velînin sandukasının huzurunda, sağ ayağın başparmağını sol ayağın başparmağının üzerine koyup (ayak mühürlemek) eller düz ve parmaklar açık olarak sağ kol sol kolun üstüne gelecek şekilde elleri çaprazvari omuz başlarına götürerek belini bükmeden başını göğse eğmeye (baş kesmek)

“niyaz halı” denir. Şeyhle müridin aynı anda birbirinin elini öpmelerine (görüşmek), oturunca “aşk olsun” dendiğinde yeri öperek şükür secdesinde bulunulmasına ve baş kestikten sonra sağ elin şahadet parmağının ağza götürülüp öpülmesine “niyaz etmek” adı verilir. Biri sorulduğu zaman, “Aşk u niyaz ediyorlar.” veya “Niyaz ediyorlar.” diye cevap verilir. Bu ifadede niyaz “selâm söylemek” anlamına gelir. Türbelerde sandukanın baş veya ayakucu tarafındaki küçük pencereye niyaz (hâcet) penceresi adı verilir. Türbenin kapalı olması sebebiyle içeri giremeyen ziyaretçiler bu pencere önünde niyaz ederler (<https://islamansiklopedisi.org.tr/niyaz>).

3.1.2.3. Niyaz taşı

Askere gidecek olan kişi yörede tekke olarak adlandırılan yerdeki taşı öperek niyaz eder ve oradan bir kül, kömür parçası alarak bu parçayı yanında taşır. Aynı zamanda köyün cami kapısında Güvenç Abdal’ın yaptırdığı rivayet edilen taşa da niyaz edilmektedir. Bu taşın bulunduğu kapı aynı zamanda ibadethaneye girilen kapıdır ki özellikle standart bir insan boyundan küçük yapılmıştır. Bunun sebebi ibadethaneye eğilerek girilmesidir ve saygı gösterisidir. Köy imamı ile yapılan görüşmede eskiden yapılmış olan Türkmen köyü camilerinde kapıların küçük olduğu öğrenilmiştir. Niyaz etmek, niyaz taşı Alevi Bektaşî kültüründe gözlemlenen bir ögedir. Daha çok meydana bulunan bir makam olup adına meydan taşı da denilmektedir.

Nasip alan yeni talip rehberinin dalaletiyle buraya geldiği zaman bu makamı rehber kendisine şöyle tarif ederdi: Buna ‘Meydan taşı’ derler. Hazreti Pir efendimizin meydan celladı diye nasip buyurdukları elinde kudret kılıcıyla duran Hacım Sultan’ın makamıdır. Ayrıca edinilen bilgilere göre terbiyesiz, edepsiz, erkânsız olanları, yalancılık ve yolsuzluk edenleri terbiye edip yola getirecek bir makamdır (Acun, 2017: 14).

Şekil 2. Kürtün Kazası Taşlıca Köyü Güvenç Abdal'ın yaptırdığı kapı. (Niyaz etme örneği)

Genellikle bu kapıda eğilip niyaz edenler askere gidecek ve evlenecek olan genç delikanlılar olmaktadır. Niyaz ederek kendileri için hayır kapılarının açılmasını dilemektedirler. Farklı dilek ve dualarda bulunacak olan kişiler de buraya gelip niyaz edebilmektedirler.

3.1.2.4. Mezar Taşları

Mezar taşları eski Türklerin inanışları, kültürleri hakkında su kültü, ateş kültü, ağaç kültü kadar önemli bilgiler vermektedir. Yörede taş ile ilgili bir başka inanış da mezar taşı geleneğidir. Timur Sili, Kars ve Iğdır civarında yaptığı araştırmasında mezar taşlarını üç gruba ayırmıştır. Bunlar; sıradan mezarlar, türbe şeklindeki mezarlar ve figürlü mezarlar şeklindedir(Sili, 1996:221). Araştırma sahası içerisinde, özellikle Taşlıca köyü, İki baca köyü mezarlarında bu üç gruba da girdiği düşünülen mezar türleri vardır ki bunlar eski Türk inanç yapısının ananelerini taşıyan niteliktedir. Yörede mezar taşı geleneğine göre günümüzde ölen kişi gömüldüğünde baş ve ayakucu kısımlarına birer mezar taşı yerleştirilir. Bu mezar taşlarında ölen kişinin doğum, ölüm tarihi, anne ve baba adı bulunur.

Bazı mezar taşlarına ise, ölen kişiyi anlatan kısa dörtlükler yazılmaktadır. Bu uygulama her ne kadar günümüzde belli bir bilinçle yapılmasa da eski Türklerde Yenisey yazıtlarının da ölen kişinin ardından ve ölen kişinin ağzıyla yazıldığı bilinmektedir.

Burada kesin bir kültürel devamlılıktan bahsetmek mümkün olmasa bile, ölünün ardından bir yazı bırakmanın Türklerin doğasında olan bir özellik olabileceği düşünülmektedir. Yöre taşlarına balbal anlamı da yüklenebilir. Bu anlamda değerlendirildiğinde;

Tarih öncesi devirlerde dikili taşlara ‘Menhir’ denildiği bilinir (Aslanapa, 1972; Acun, 2017, 15). Eski Türk inanışlarında ölen kişinin ardından, o kişinin hayatta iken öldürdüğü kişi sayısınca balbal diktirilmektedir. Üzerine runik alfabe ile yazıt yazılan bu taşların en önemlileri Bilge Kağan, Kül Tigin ve Vezir Tonyukuk yazıtlarıdır. Bu anıt taşların en büyük olanlarına ise bengü taş denmektedir. Bilge Kağan Tatabılardan bahsederken BK G7’de “alp erin öldürüp balbal kılı birtim/ Alp erenlerini öldürüp balbal kılıverdim” diyerek cenaze merasiminde öldürdüğü kişi sayısı kadar balbal diktirdiğini söylemiştir (Tekin, 2020:66-67). Yine Bilge Kağan yazıtı D13’te “Babam hakan için amcam hakan önce bağımlı hakani balbal (olarak) dikmiş.” ifadesi yer almaktadır. Buradan çıkarılacak sonucun başka bir kağanın balbalının diğer balbalların başına diktirilmiş olması olduğunu belirtmektedir (Davletov, 2021: 256). Önemli olan kişi sayısı kadar balbal dikilmesinin ötesinde öldürülen kişilerin statülerinin de balbal dikmede dikkat edilen bir husus olduğunu görmekteyiz. Çin kaynaklarından Ts’e-fu Yüan-kui’nin 956. bölümünün 21b numaralı vesikasında Köktürklerin cenaze merasimlerinde yere dikilen taşlardan ve bu taşların sayısının ölen kişinin yaşarken öldürdüğü insanların sayısına eşit olduğundan bahsedilmiş; ancak bu taşların özel bir adı olduğu kaydedilmemiştir (Taşağıl, 1995: 112; akt: Davletov, 2021: 253). İkibaca Köyü mezarlığında yapılan derleme çalışmasında bulunan taş mezarlar da eski Türk inanışlarının izleri görülmekte bu anlamda da önemli bir durak olduğu düşünülmektedir. Bu mezarların ana formu etraflarında büyüklü küçüklü dikili taşların olması ve bu taşların sayısının Harşit Savunması (?) sırasında ölen kişilerin hayatta iken öldürdüğü kişi sayısı kadar olduğunun söylenmesidir. Bu sıralamada en başta bulunan taşın büyüklüğü mezarda yatan kişinin yaşı ve mertebesini anlatmakta olduğu belirtilmiştir.

Şekil 3. İki baca Köyü Mezarlığı, Kürtün

Görselde bulunan taşlar yıllar içinde deforme olsa bile mezarın taş bölümü genel form olarak korunmuştur. En başta büyük bir taş bulunmakta ve bu, ölen kişinin yaşını ve mertebesini temsil etmektedir. Etrafında bulunan taşlar ise öldürdüğü kişi sayısını göstermektedir. En başta bulunan taşların farklı mezarlarda farklı büyüklüklere sahip olduğunu, buradan da ölen kişilerin gerçekten de farklı yaş ve mertebede olduklarını çözebiliriz. Aşağıda bulunan görsellerde bu durum daha net anlaşılmaktadır. Görsel 3'te neredeyse bir insan boyunda dikilmiş taşlar görmekteyken, diğer görselde dikilen taşların daha kısa ve daha çok sayıda olduğunu anlamaktayız. Buna göre görsel 4'teki mezarda ölen kişinin yaşamında daha çok kişi öldürmüştüğü söyleyebiliriz.

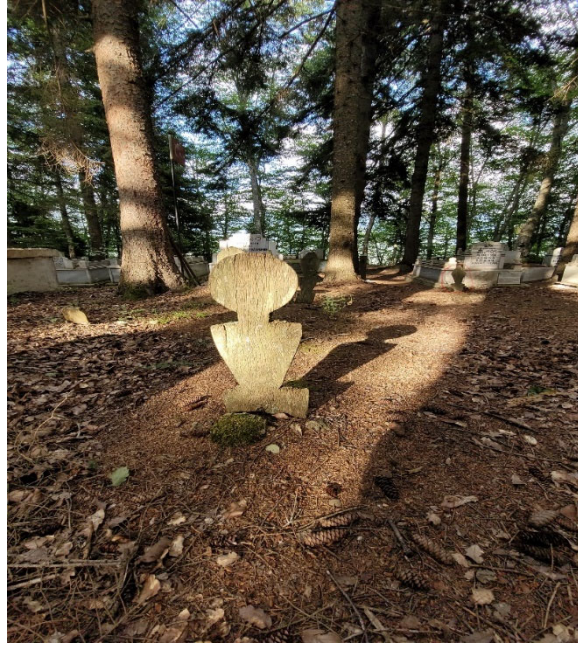

Şekil 4. İki baca Köyü Mezarlığı (Kürtün)

Şekil 5. İkibaca Köyü Mezarlığı (Kürtün)

Abdulkadir İnan, Türklerin ölen kişinin ardından, öldürdüğü kişi sayısı kadar taş dikilmesinin şamanî bir fikir olduğunu belirtmiştir. Buna göre Orhun Türklerinin bu geleneği sürdürdüğü gibi İskitlerin de hakanlarının uşaklarını öldürüp balbal diktikleri bilgisi yer almaktadır. İnan, Moğollarda da balbal dikme geleneğinin Orhun Türklerinden daha iptidai şekilde sürdürüldüğünü ifade etmiştir (İnan, 1986: 191). Moğolistan'ın Bulgan ilinin (Mn. aymag) Bayannuur ilçesinde (Mn. sum) bulunan ve VII. yüzyıla tarihlendirilen Mayhan-uul adlı eski Türk kurganının içinde terakota orduyu anımsatan ve duvarlar boyunca toplu bir eylemi gösteren çok sayıda minyatür heykel bulunmuştur (Sartkozhauly vd., 2012: 83;akt: Davletov, 2021: 254). Sanat tarihçisi Prof. Dr. Yaşar Çoruhlu da, bir şekilde vazgeçilen ve yok olan insan kurbanı geleneğinin insanı temsil eden figürinler ya da direk vücut parçaları yoluyla sembolik olarak devam etmiş olabileceğini ifade etmiştir (Davletov, 2021: 254). Çoruhlu bu fikri doğrultusunda da tüm bu geleneklerin balbalların ve sembollerin kökeninde öldükten sonra ölen kişinin düşmanlarının hizmetkâr olarak kullanılması düşüncesi yatmaktadır demiştir.

Şekil 6. Taşlıca Köyü Mezarlığı

Şekil 7. Yenisey Yazıtlarında anılan Türklerin heykelleri

Mezarlarda dikili olan taşların farklı bir kullanımı da Taşlıca köyü mezarlığında bulunmaktadır. Bu mezarlıkta günümüzde vefat edenlere ait mezarlar olduğu gibi daha çok ahşaptan ve insan formunun verildiği geçmiş döneme ait mezarlar bulunmaktadır. Bu insan formu verilen taşlar bir nevi Yenisey havzasında bulunan anıt niteliğindeki heykellerin formuna benzemektedir. Bu niteliği ile bu mezar taşları eski Türk kültürünün izlerini taşıdığı düşünülmektedir. Bu mezar türü başta bilgisini verdiğimiz figürlü mezar taşı kategorisine girebilir.

Bu mezarların bazılarında ahşabın yanında bir de dikili bir taş bulunmaktadır. Muhtemelen bazı mezarların düz ahşaptan olması bazılarının ise yanında dikili bir taş

olması taş dikilen mezarda yatan kişinin önemli bir kişi olacağına işaret ettiği düşünülmektedir.

Şekil 8. Taşlıca Köyü Mezarlığı

Nitekim bu mezarlıkta ağaç ve dikili bir taşın birlikte kullanıldığı iki mezar tespit edilmiştir. Bu da bu mezar şeklinin bir tesadüf olamayacağının bir kanıtıdır.

Şekil 9. Taşlıca Köyü Mezarlığı

Şekil 10. Taşlıca Köyü Mezarlığı

Mezarlık bir bütün olarak gezildiğinde bir bölümde ahşap mezar başları bulunurken yukarıda belirtildiği üzere iki adet de ağaç mezar başının yanında dikili bir taş da bulunmaktadır. Bu mezarlar bir alanda yoğunken diğer alanlarda serpiştirilmiş bir biçimde yer almaktadır. Derleme sırasında Güvendi, görsel 8’de görünen taşların da mezar olduğunu ifade etmiştir. Taşlıca köyü mezarlığının köyün en yüksek mevkiinde olması da eski kültür izlerine dair bir kanıt olduğu düşünülmektedir.

3.1.2.5. Kaya Ziyareti

Üzerinde titizlikle durduğumuz bölge düşünüldüğünde Gümüşhane ve Harşit vadisi güzergâhında birçok mezar ve türbe ziyareti dikkat çekmektedir. Buralarda insanlar dilekler dilemekte ve burada şifa bulduklarına inanmaktadırlar. Bu ve benzeri ziyaretlere farklı kültürlerde de rastlanmaktadır. Azeri kültüründe anlatılan bir efsaneye göre Humay adında çocuğu olmayan bir kadın çocuk dilemek niyeti ile bir kayaya yatmış. Kadının hamile kalmasından sonra burası Humay Kayası olarak kalmış ve çocuğu olmayan kadınlar bu kayayı ziyaret eder olmuşlar (Dilek, 2021:272). Bu ziyaret yerlerinden biri de Gümüşhane havalisindeki Dilek Kaya ziyaretidir. Bu kayaya çocuğu olmayanların özellikle ziyarette bulunduğu bilinmekte, ziyaret yerinden haberdar olan başka ikametlerde olanların da bu kayaya ziyarete geldikleri bilinmektedir. Çocuğu olmayan kadın eteğinden bir parça koparıp kazığa bağladıktan sonra kazığın etrafında üç defa dolanır. Bunun akabinde dileğin kabul olması için mum yakılır veya horoz kesilip kayadan aşağı atılır (Karadeniz’de Hayatın İzleri, 2019:326). Şamanizm inancında da her şeyin bir ruhu olduğu inancı ile birlikte çaput bağlama, kanlı ve kansız kurbanlar sunma gelenekleri vardır. Türkler göçebe bir yaşam biçimine sahip olmalarından ötürü kümes hayvanlarına pek önem vermemişlerdir. Ancak Türk takviminin 9.yılı da tavuk yılı olarak bilinmektedir. Hunların batı bölgelerindeki kurganlarda bu tür resimlere çok rastlanmıştır. Türklere bu geleneklerin İran yolu ile gelmiş olması da muhtemeldir (Ögel, 2020: 679). Gümüşhane ve Harşit yöresinden geçen ve Anadolu’nun Asya’ya geçiş yolu olarak da bilinen İran transit yolunun bu güzergâhta olması bu buluntuyu desteklemektedir.

3.1.2.6. Taş Kültünün Efsane Bağlamında İncelenmesi

Anadolu, taş kültü adına çok zengin bir diyardır. Söz konusu bölgede taş kesilme efsanelerine de çok rastlanmaktadır. Bir kişinin anlatılagelen olaylar sonucunda taş kesildiği görüldüğü gibi topluca taş kesilme örnekleri de görülmektedir. Esasında bu durum eski Türklerde ‘don değiştirme’ kavramını da hatırlatmaktadır. Eski Türk dinine ait olan don değiştirme efsane, destan, masal gibi edebiyat içerikli anlatımlarda da karşımıza çıkmaktadır. Efsanelerde don değiştirmenin sonucu kalıcı olmakla birlikte, masal ve destanlarda don değiştiren kişi eski haline geri dönebilmektedir.

Taş kesilme efsanelerinde istenmeyen bir durumun yaşanmaması için edilen dua sonucunu ya da beddua sonucunu görmekteyiz. Dua sonucu taş kesilme efsanelerine daha çok Müslüman Türklerde rastlanmaktadır. Müslüman olmayanlarda ise taş kesilmeyi dilemek vardır. Araştırma üçgenindeki taş kesilme efsanelerinin içinde her ikisine de rastlanıyor olması, İslamiyet’ten önceki Türk kültürü etkilerinin sirayet ediyor olmasından kaynaklanabilir. Örneğin gelin olacak kişi istemediği biri ile evlenmek zorunda kaldığında bunu yaşamaktansa taş olmak isteyebilir; ya da bir ebeveyn evladıyla çok üzücü bir durumla karşılaştıysa beddua eder ve bu olaylar efsanelere göre taş kesilme ile sonuçlanır. Bazen kahramanlık duyguları ve ölüm korkusu gibi duygular da taş kesilme efsanelerinde rastlanan olgulardır. Tam da burada Giresun’da iki farklı ‘Gelin Kayası’ hikâyesinden bahsedilir. Bu iki hikâye içerik olarak farklı olsa bile sonuç aynıdır. Savaş döneminde Rumlar, köyleri işgal ettiği zaman, köydeki kadınların hepsi başka bir yere kaçmıştır. Anlatıya göre gelinin biriside kucağında çocuğuyla birlikte kaçarken gele gele, en son Çanakçı’da gelin kayası denilen kayanın olduğu bir yere kadar gelmiş. Ancak uçurumun başına gelmiş ve artık gidecek yeri kalmamış. Gelin yapacak bir şey kalmadığını anlayınca : “Allah’ım beni ya taş et dondur ya kuş et uçur” demiş. Allah ilk dileğini kabul emiş ve gelin çocuğu ile oracıkta taş olup kalmış. Bugün gelin kayası olarak bilinen kaya gerçekten bir kadına benzemekte göbeğinden de su fişkırmaktadır (Karadeniz’de Hayatın İzleri, 2019:72). Bu mitolojik hikâyede, gelinin ölüm korkusu arkasına saklanan bir kaybolma ironisi anlatılmaktadır. Kadın ve çocuğu düşman askerine yakalanıp ölmektense gelin kayası şekline dönüşmüştür.

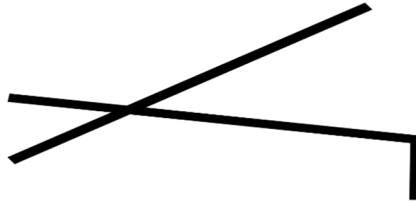
Bir başka taş kesilme efsanesine de Gümüşhane'nin Torul ilçesinin Güvendi köyünde rastlanmaktadır. Babası vefat eden yetim bir kız annesi ile kalan mirasını paylaşır. Fakat gelin olacak kız, miras kalan malların en iyisini kendisi için ayırır. Günü gelip evlendiğinde ise gelin alayı ile evinden ayrılırken bir anda geri döner. Annesine bölüşükleri mirasın içerisinde bir iğnenin paylaşılmadığını söyler ve iğneyi kırar; dibini annesine ucunu da kendine alır. Kızın annesi bu duruma çok içerler. Tekrar yola dökülen gelin ve gelin alayı annesinin içerlemesi ve beddua etmesi üzerine yolda taş kesilirler.

İçerisinde cezayı barındıran başka bir taş kesilme efsanesi de Gümüşhane merkez köyüne bağlı Harmancık köyünde geçmektedir. Dünürücü taşları adı ile bilinen bu efsane, gelini alıp giden gelin alayının bu köyden geçmesi esnasında gelinin tuvaletinin gelmesi ve kendini temizlemek için herhangi bir şey bulamayıp lavaş benzeri ekmekle temizlendiğini anlatır. Ekmeğe, nimete yapılan bu saygısızlık nedeni ile tüm gelin alayının taş kesildiği rivayet edilir (Gümüşhane Halk Kültürü, 2011: 87). Yine Gümüşhane havalisinde Şiran kazası Akbulak köyünde de bir taş kesilme efsanesi bulunmaktadır. Koyunlarını otlatmakta olan bir çoban, sürüsü ile o kadar susuz kalmış ki Allah'tan su dilemiş. Eğer dileği gerçek olursa koyunlarından birini Allah'a kurban edeceğine de söz vermiş. Allah bu dileğini kabul etmiş ancak çoban kurban vermek için koyunlarının hiçbirine kıyamamış ve saçındaki biti eliyle öldürerek "İşte sana kurban." demiş. Çoban ve sürüsü olayın peşinden oracıkta sürüleri ile taş kesilmişler (Gümüşhane Halk Kültürü, 2011: 90).

Taş kültü, araştırma sınırları içerisinde halk inanışları ve efsane bağlamında işlenmiş olup, eski Türklerin inanç yapısı konusunda devam eden birçok uygulamanın olduğunu bize göstermiştir. Duanın kabul olması için edilen dilek taşı ziyareti, balbal niteliğinde dikili mezar taşları ya da anıt heykel formunu andıran ağaç ve taşın birlikte kullanıldığı mezar taşları eski Türk inanışlarının izleridir. Daha sonraki bölümlerde işlenecek olan atalar kültüründe de ifade edilecek olan uygulamalar adeta taş kültürüne dair rastladığımız bu izleri tamamlayıcı niteliktedir.

3.1.3. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Damga ve Motif

Türk tarihinde yaşamış boyların temsili olarak karşımıza çıkan damga, TDK’de bir şeyin üzerine bir nişan, bir işaret basmaya yarayan araç ya da bu araçla basılan nişan, işaret ve bir şeyin kime, hangi çağa ait olduğunu gösteren belirgin iz, işaret, nitelik anlamına gelmektedir. Damga; tamga, tamka şeklinde de yazılmaktadır. Vergi anlamına da gelmektedir. Yenisey Yazıtları’nda Kırğızların vergi yılı anlamına gelen ‘tamgalık yılı’ tabiri geçmektedir (Halaçoğlu, İslam Ansiklopedisi 1993:454). Damgalar, içinde kutsallık ve aidiyet kavramlarını da taşımaktadır. Tamgalar Türk kültüründe bir şeye sahip olmayı da ifade etmektedir. Örneğin; Karadeniz’de araştırma sahası içerisine yerleşen Oğuzların Çepni boyunun damgası küçük “t” harfine benzemektedir.

Şekil 11. Oğuzların Çepni Boyu Damgası

Boy Adı	Kâşgarlı	Reşidüddin
Kayı	IVI	لای
Bayat	IVφ	لای
Alkaraevli	IVφ	
Karaevli	IVφ	لای
Yazır	IVφ	لای
Döğer	IVφ	لای
Dodurga	IVφ	لای
Yaparlı	IVφ	لای
Avşar	IVφ	لای
Kızık	IVφ	لای
Beğdili	IVφ	لای
Karkın	IVφ	لای
Bayındır	IVφ	لای
Pecenek	IVφ	لای
Çavuldur	IVφ	لای
Çepni	IVφ	لای
Salur	IVφ	لای
Eymür	IVφ	لای
Ala Yuntlu	IVφ	لای
Yüregir	IVφ	لای
İğdir	IVφ	لای
Büğdüz	IVφ	لای
Yıva	IVφ	لای
Kınık	IVφ	لای

Şekil 12. Türk Boylarının Damgaları (İslam Ansiklopedisi, 1993: 454).

Şekil 13. Kap Kacaklarda rastlanan damgaya örnek; (Aslantepe Höyüğü)

Türk boylarına ait damgalara sikkelerde, silahlarda, boylara ait bayraklarda ve kap kacaklarda rastlanmaktadır. Türk boylarındaki bu sahiplik yaşanan coğrafyada aidiyeti temsil ettiği gibi o topluluk tarafından sahip olunan varlıklar da damgalar yolu ile ifade

edilirdi. Avcılık ve toplayıcılıkla ilgilenen topluluklar, avlamış oldukları hayvanları tamgalar yolu ile kaydederdiler. Bu sayede hangi hayvanların ne kadar sayıda avlandıklarına dair kayıtlar oluşturulurdu. Kırım Tatarları “tavro” denilen damga ile farklı kabilelerdeki hayvanları ayırt etmek için kullanmaktadırlar (İslam Ansiklopedisi, Halaçoğlu, 1993: 454). Hayvanların kullanıldığı tamgalarda kutsallık atfedilen hayvanların geometrik şekillerle de temsil edildiğine rastlanmaktadır.

Şekil 14. Malatya Arkeoloji Müzesi, Arslantepe Höyüğü kalıntıları, tamga örneği
(Fotoğraflayan: Sevil Nihan KAYA)

Şekil 15. Malatya Arkeoloji Müzesi tamga örnekleri

Türk halı ve kilimi üzerinde yer alan damgaların kökeninin ana tanrıçaya dayandığı birçok kaynakta belirtilmektedir (Sagalayev, 2020: 83). Bu damgalar, Türk halı, kilimlerinde farklı isimlendirmelerle artık motif adını almıştır. Motif ise tek başına bir bütün olarak görünen, bir araya geldiklerinde süsleme işlevini yerine getiren, bir bezek halini alan öğeler olarak karşımıza çıkar. Türk kültüründe motifler; halı ve kilim desenlerinde, çanta ve çetıklar, kolon ve ya iplerin üzerlerine işlenmektedir. Dokumacılık sanatının dili olan motifler Anadolu kadınlarının sonsuz hayal gücünü, umutlarını ifade ettiği, geçmişten günümüze kadar süren kültürün devamlılığını ifade

eden bir sanattır. Kimi motifler bereketi, kimi doğurganlığı, kimi ise yaşam döngüsünü temsil etmektedir. Hayat ağacı, eli belinde, koçboynuzu, pıtrak, su yolu gibi... Motifler, aldıkları isimlere göre hayvansal figürlü, bitkisel figürlü, geometrik, karışık ve sembolik (simgesel) motifler olarak sınıflandırılmaktadır (Oyman, 2019:7).

Hayvansal figürlü motiflerde, eski Türk kültür ve inancının köklerine rastlamak mümkündür. Eski Türk inanç sisteminde hayvan seslerinin taklit edilmesi, hayvan derisi ve kürklerinin ritüellerde kullanılması gibi öğelere rastlanmaktadır. Örneğin dünyanın en eski halısı olan Pazırık halısında hayvan figürleri bulunmakta ve atkuyruklarının bağlı olduğu görülmektedir. Eski Türklerde tullama (dullama) adı ile bilinen bu gelenek; atın Türk askerine, Türk kahramanına eşi kadar yakın olmasını ve sahibi ölen atın kuyruğunun bağlanarak veya kesilerek yasın ifade edilmesini anlatmaktadır. Osmanlı Devleti kültüründe de bu gelenek oldukça yaygındır. Atın Türk kültüründe ne kadar önemli olduğu hem halı motiflerine işlenmesi hem de geleneklerin yüzyıllar boyunca sürdürülmesinden anlaşılmaktadır.

Şekil 16. Pazırık Halısı, Hayvan Figürleri örneği

Bitkisel motiflerde ağaç ve farklı bitkilerin, çiçeklerin ve meyvelerin sembolize edildiği görülmektedir. Geometrik motifler dokuma kolaylığı sebebi ile sık tercih edilen motifler arasındadır. Madalyon, rozet, sütun yazı vb.nin kullanıldığı motifler de karışık motifler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sembolik motifler ise duygu ve düşüncelerin ifade edildiği, doğanın gücünün anlatıldığı motiflerdir (a.g.e.7). Yine sembolik motifler bir hayvan figürü olabileceği gibi bitkisel veya bir nesne de olabilir. Sembol, bir şeyin doğrudan anlatılmasının dışında, imge ve ya çağrışıma dayalı görsellerle anlatılmasıdır.

Sembol kavramı mitoloji, sanat, felsefe, din gibi birçok alanı kapsamaktadır. Sembol, duyularla algılanması ve anlatılması güç anlamlara işaret etmektedir.

Dokumacılık geleneği ile ilgili genel bilgiler verecek olursak şunları söyleyebiliriz. Dokumacılıkta sabit halı tezgâhları olabildiği gibi uygun malzemeler olduğunda hemen kurulabilen tezgâhlar da bulunmaktadır. Araştırma üçgenine göre dokumacılıkta kullanılan malzemeler ve işlemler aşağıda tanımlanmıştır:

Tezgâh: Şalpazarı ve araştırma üçgeninde dokumacılık ile uğraşan yöre insanı tezgâh olarak seyyar tezgâh kullanmaktadırlar. Birbirine belli mesafelerle kurulan kazıklar ile dokuma işlemi yapılmaktadır. Bu düzeneğe farklı yörelerde “ıstar” denilmektedir.

İp İyma: İplerin birbirine paralel olarak dokumaya hazır hale getirilmesine “ip ıyma” denmektedir. Eski zamanlarda yün ipler ağaç kabuklarından çıkan boya ile renklendirilmekteydi. Yün ağaç kabukları ile kaynatılarak kurumaya bırakılır, daha sonra dokuma işine geçilirdi.

Tarak: Dokuma sırasında örgünün düzeltilmesi için kullanılmaktadır. Anadolu’da bazı yerlerde tarak denilmekte iken farklı isimlerle anıldığı yerler de bulunmaktadır. Örneğin Çorum Alaca’da tarak yerine “kirkir” denildiğine rastlanmıştır.

Şekil 17. Dokuma materyalleri (Fotoğraflayan: Sevil Nihan Kaya)

Damga ve motifler ile ilgili en zengin öğeler araştırma üçgeni içerisinde Şalpazarı ve Gümüşhane havalisinde görülmektedir. Gümüşhane havalisinde dokunan zilli kilim, Şalpazarı’nda var olan çeşitli dokuma ürünleri eski Türk kültürünün ananelerini barındırmaktadır. Giresun, Çanakçı kazasına bağlı Kuşköy havalisinde de benzeri el sanatları ürünlerine rastlanmaktadır. Bu yörede giyim kuşamla ilgili örnekler olduğu gibi beşik ustalığı da ön plana çıkan el sanatları arasında yer almaktadır. Buradan hareketle Şalpazarı’nın dokumacılıkla ilgisini şöyle tanımlayabiliriz:

Şalpazarı’nın adı Şal-pazarı, 1320-1902 salnamelerindeki kullanımı ile Şar-pazarı şalın bulunduğu yer olarak anlaşılmaktadır. Şar; TDK, Nişanyan gibi sözlüklerde şehir anlamını taşımaktadır. Ancak Prof. Dr. Ali Çelik Şalpazarı ile ilgili yazmış olduğu kitabında şar kelimesinin Farsça bir kelime olduğunu, kadın giyiminde elbise için kullanılan hafif kumaş anlamına geldiğini belirtmiştir (Çelik, 1999:32). Bu doğrultuda Şar/Şalpazarı bu kumaşın bulunduğu, satıldığı yer olarak anlamlandırılmaktadır. Şalpazarı tahrir defterlerinde Akhisar Deresi olarak da geçmektedir. Bugün Ağasar olarak kullanımı da ‘Ağhisar’dan türeyerek oluşmuştur.

Ağasar’daki halk kadınları, günlük olarak da giydikleri pazen elbise, yelek ve peştamalı da kullanarak yörenin dokumacılıkla ilgili tüm değerlerini sergilemektedir. Dokuma ürünleri yörede çoğunlukla kadınlar tarafından yapılır. Dokuma ile ilgili çanta, çorap gibi yerel ürünlerse çoğunlukla kadınlar tarafından kullanılır. Buradan hareketle Sagalayev, motiflerin kadınlar tarafından işlenmesinin eski inanç biçimlerinde kadınların başka bir ifade ile kadın şamanların önemli bir rol oynadığına kanıt olduğunu belirtmiştir (Sagalayev, 2020: 77).

Şalpazarı havalisinde dokumacılığın önemini anlamak için genç kızların çeyizlerinin içeriğine bakmak bize önemli derecede fikir verecektir. Geleneğin devam etmesi için evlenecek olan genç kızların çeyizleri içerisine dırmaç, tarak, dastar gibi dokumacılık ürünleri koyulmaktadır (Daşgın Melek, 2020: 60). Geçmiş dönem gelinleri de yöresel kıyafetlerle gelin olmakta; çingil denilen gümüş kolye, yelek, ipekli elbise ve kuşak ve peştamal giymektedirler (a.g.e. 62).

3.1.3.1. Eşyalarda ve Dokumalarda Motif ve Semboller

3.1.3.1. 1. Çanta/Çenti Dokumacılığı

Geçmişten bugüne Şalpazarı dokumacılık ve giyim kuşam adına farklılığını belli eden bir yerleşimdir. Yörede kadınlar günlük yaşamlarında pazara giderken, yayla göçleri sırasında, şenliklerde yaşlı genç ayırt etmeksizin yöresel kıyafetlerini giymektedirler. Yöresel kıyafetlerinin yanı sıra, pazara giderken çenti şeklinde adlandırdıkları çantalar hemen hemen her kadının sırtında ya da omzundadır. Bu çantalarda kuşgözü, eğme, taraklı ve çiçekli göz motifleri işlenmektedir. Motiflerin kullanıldığı çantalar renkli püsküllerle süslenmektedir. Çantaların sap kısmı yine el dokuması ile yapılmakta, bu kısma ise gazez denmektedir.

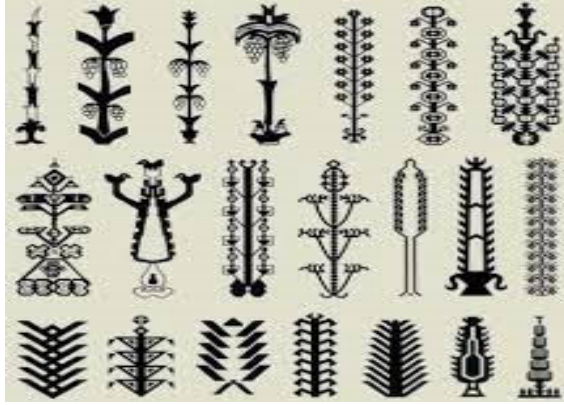

Şekil 18. Çanta Örneği

Şekil 19. Çanta Örneği

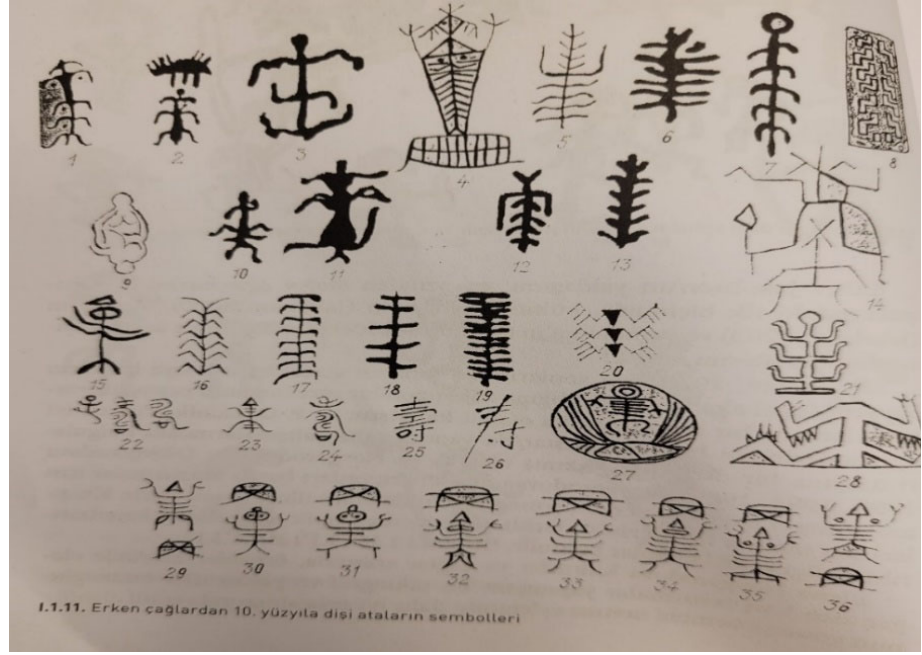
Şalpazarı havalisinde kullanılan çantalar genel olarak ya siyah üzerine farklı renklerde çizgilerin katılması, arada kalan kısımların ise motif ve püsküllerle süslenmesi şeklinde dokunmaktadır. Birinci çanta örneğinde çizgisel öğeler ile püskül yoğunlukta iken ikinci çantada iki yanlara da hayat ağacı motifinin olduğunu görmekteyiz.

Şekil 20. Hayat Ağacı Sembolleri

Hayat ağacı motifi Türk inanışlarında insanın yaradılışını anlatmaktadır. Etnolojide hayat ağacı; “yaşamın ve evrenin sürekli yenilenmesi ile ölümsüzlüğü ve verimliliği simgeleyen, insanla hayat arasındaki ilişkiyi gösteren efsane ağacı” olarak tanımlanmaktadır (Örnek, 1973: 69; akt: Üçer, 2019: 1). Eski Türk inanışlarında bir yaradılış sembolü olarak kabul edilen ağaç, hayat ağacı sembolü ile ağaç kültürünün özünü oluşturmaktadır. Hayat ağacı motifleri içerisinde en altta baştan beşinci motif, Şalpazarı örneği ile benzerlik göstermektedir.

Türk halı ve kilim sanatında da varlığını sürdüren hayat ağacı eski Türk sanatlarında kuşlarla birlikte işlenmiştir. Kuş ise eski Türk inanışlarında ölümü simgelemektedir. Hayat ağacı sembollerinde kayın ağacı, selvi, hurma, nar, zeytin gibi ağaçlar kullanılmaktadır. Hoppál kitabında Moğolistan’da yapılan bir saha araştırmasında hayat ağacına benzer sembollerin dişi ataları temsil ettiğini vurgulamıştır (Hoppal, 2013: 25). Tüm bu anlamları ile hayat ağacı motifinin araştırma sahası içerisinde dokuma sanatında yer alıyor olması eski Türk inanışlarının bir izi ve ananesi olarak sayılabilir. Şalpazarı’nın geçmiş dönemlerden bu yana kültürlerini koruyarak yöresel giyim kuşamlarına sadık kalmaları, günlük hayatlarında kullanmaları bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

Şekil 21. Erken çağlardan 10. Yüzyıla dışı ataların sembolleri (Hoppal, 2013: 25)

Şekil 22. Şalpazarı/Ağasar Çanta modeli

Renklerinin yoğunlukla saks mavisi ve bordo olduğu bu çanta ana zeminde uzunlamasına çizgisel şekilde dokunmuştur. Yine aynı renklerde püskül detayları olan bu çanta modelinde düğmeler üçlü olacak şekilde dikilerek çantaya montelenmiştir. Düğmelerin bu şekilde kullanımı Türk halı kilim sanatında kullanılan ve çini sanatında sıklıkla rastlanılan çintemani motifi ile benzerlik göstermektedir. Çintemani motifi, Türk kültüründe güç ve bereketin simgesi olarak bilinmektedir. Kökeni Uygur dönemine kadar uzanan Çintemani motifinin bir Buddha simgesi olduğu bilinmektedir. Sanskritçe’de iki kelime olan “çinta” ve “mani” kelimelerinden türemiştir (Köse, Şahin, 2022:133; Paquin, 1992:109). Çinta kelimesi “düşünce, istek, dikkat” anlamlarında kullanılmaktayken Mani kelimesi ise “hazine veya inci tanesine benzeyen top” anlamına gelmektedir. İstekleri gerçekleştiren bir top olarak anlamlandırılması sebebi ile “dilek incisi” olarak da anılmaktadır (a.g.e.133). Çintemaninin Türk kültürüne girmesi Hindistan’da yaşayan Uygur Türkleri vesilesi ile olduğu söylenmektedir. Orta Asya Türk inanışlarında var olan körkle monçuk (gökboncuk) ile kaynaşarak Türk kültürüne tahmin edilmektedir (Köse, Şahin, 2022:134; Erdem, 1988: 106-108). Esin, körkle monçuk’un Uygurlarda ying yang felsefesi ile bağdaştırıldığına dair rivayetlerin olduğunu ifade etmektedir (a.g.e. 134; Esin, 2004: 78) Aynı eserde Esin, Çintemani olarak düşünölen körkle monçuk desenin kün için kullanıldığını belirtmektedir. Körkle monçuk ya da çintemaninin gökteki ışıkları da temsil ettiği söylenmektedir. Bilgili, Türklerin bazı gezegen ve takımyıldızı döngülerinin, mevsim döngülerinin ritüellerle kutlandığını ifade etmektedir. Bu ritüellerde ant içilirdi. Ant, aynı zamanda “barış” anlamına gelmekte ve çinteman, monçuk ile temsil edilen bir piktogram olarak kabul edilmektedir (Bilgili, 2020:1). Timur’un üç kıtadaki hâkimiyeti simgelediği de kaynaklarda belirtilmektedir (Hayırsever, 2020:3). Halı motifi olarak çintemaniye Uşak halılarında rastlanmıştır. Uşak’ta süregelen halı sanatının Merkezi Türkistan’dan göç eden Yörükler tarafından getirildiği bilinmektedir (Güllü, Çatır, 2017 1286).

Şekil 23. Uşak halısı, Çintemani motifi örneği

Şekil 24. Çintemani, Türk Çini sanatı

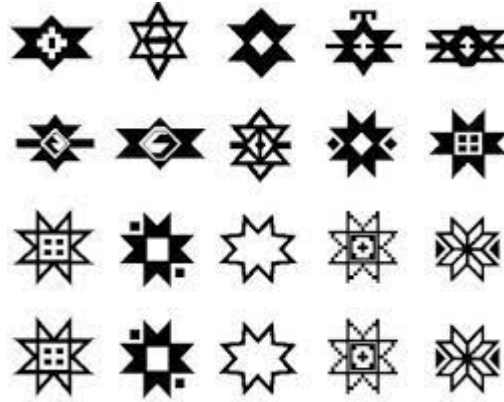
Şekil 25. Malatya Arkeoloji Müzesi, Toprak Kap çintemani örneği

Çantada yapılan süslemenin çintemani motifine benziyor olması, eski Türklerin kültürel etkisini, farklı el sanatı ürünlerinde, farklı coğrafyalarda aynı motifle anlatılmasına yönelik önemli bir örnek olarak görülmektedir.

Şekil 26. Yöresel kıyafeti ile Şalpazarı Kadını

Yukarıdaki resimde beşik taşıyan kadın fotoğrafı yörenin dokumacılık, giyim kuşam kültür hakkında fikir vermesinin yanında beşik ustalığına da vurgu yapmaktadır. Yoğun olarak Kuşköy civarında rastlanan beşik ustalığı Şalpazarı'nda da kendini gösteren bir sanattır. Beşik üzerinde her zaman altı yıldız şekli bulunmaktadır. Altı yıldız Türk halı ve kilimlerinde de rastlanmaktadır. Altı yıldız İslamiyet öncesi kültürlerde kadın-erkek, Tanrı inancı ve kaos, iyi-kötüyü temsil etmektedir. Hz. Süleyman'ın altı yıldızlı mühürden oluşan bir yüzüğünün olduğu bilinmektedir. Bu mühürde ise altı yıldız doğuyu ve batıyı, aşağıyı ve yukarıyı gösterir şekilde olup aynı zamanda Allah'ın en büyük adı olan İsm-i Azam'ı temsil etmektedir.

Şekil 27. Yıldız Motifi Örnekleri

Şekil 28. Taş üzerinde kabartma 6 köşeli yıldız (Bilecik Arkeoloji Müzesi)

Beşik üzerindeki oval yapıda kullanılan bu örneğe Bilecik müzesinde de rastlanmıştır. Bilecik yöresinde çıkan bu taşın, üzerindeki aynı damga söz konusu motif örneğinin bu yörede de kullanıldığına bir örnektir. Söz konusu motif, beşik üzerine işlenmiş, beşik üzerinde yörede dokunmuş olan beşikörtüsü kullanılmış, beşiğin taşınması ise yine yörede dokunan beşik dırmacı ile yapılmıştır.

Beşik Dırmacı: Yörede ip ve ya kolon olarak da anılan beşik ya da sırtta yük taşımaya yardımcı olan kalın renkli ip şeklinde dokuma ürünü

Çantalar kullanımına göre Kuran çantası, pazar çantası, tohum koymak için kullanılan tene çantası, beşik çantası olarak çeşitlenmektedir. Pazar çantası olarak kullanılan çantaya camadan ya da zembil denmektedir. Yörede çenti, camadan, zembil çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Çantalar genel olarak siyah zemin rengi üzerine

bordo, turuncu, beyaz, lacivert ya da buz mavi renkleri uzunlamasına çizgi olacak şekilde dokunmaktadır. Motifler genel olarak bu zemin üzerine işlenir. Çanta hangi amaç için kullanılırsa kullanılsın muhakkak renkli püsküllerle süslenmektedir. Püsküllerin renkleri yoğun olarak kırmızı, mavi, sarı olduğu görülmektedir.

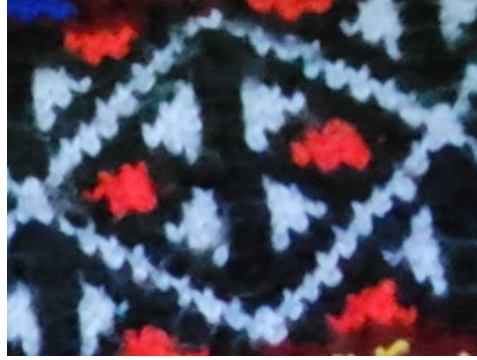
Şekil 29. Ağasar Çantası

Trabzon havalisinde derlenen bu çanta, eski bir Ağasar bölgesi çantasıdır. Çanta diğer örneklerden farklı olarak yoğun bir şekilde motiflerle bezenmiştir. Kırmızı ve yeşil renklerin hâkim olduğu motif, yaşamı simgeleyen suyolu motifidir. Suyolu motifi, suyun akışkan özelliği ile yaşamın devamlılığını anlatmaktadır. Su, daha önce su kültürünü anlatırken de belirtilen gibi, doğumu, yeri ve mülkü simgelemektedir. Evrenin oluşumunda ise önce suyun var olduğu mitolojik kaynaklarda belirtilmektedir.

Şekil 30. Suyolu motifi örnekleri

En altta ve en üstte mavi zemin üzerinde peş peşe süren üçgenler muska ve nazarlık motifini simgelemektedir.

Şekil 31. Göz motifi

Orta kısımda bulunan siyah zemin üzerinde beyaz ve kırmızı renklerle bezenmiş motif, göz motifini andırmaktadır. Bu motifin bir altında ve üstündeki motifler pıtrak motifidir.

Şekil 32. Pıtrak Motifi

Pıtrak tüyleri insan ve hayvanlara yapışan dikenli bir bitkidir. Halk arasında nazarlık ve bereketi temsil ettiği bilinmektedir. Anadolu’da pıtrak motifine bereketi temsil etmesi sebebiyle un çuvallarında rastlanmaktadır. Yörede bu şekildeki çantalar tohum serpmeye de kullanıldığından tarlanın bereketini artırmak isteğinin simgelendiği düşünülmektedir.

Şekil 33. Diğer pıtrak motifleri örnekleri

Bir bütün olarak bakıldığında çanta bereket, nazardan korunma, yaşamın devamlılığı gibi motifleri içinde barındırmaktadır. Yaşamın devam etmesi için bereketin de olması, bereketin korunması içinde nazardan ve kötü gözlerden korunmanın önemi bu çantanın anlamını özetlemektedir.

Şekil 34. Şalpazarı Gelini(Ağasar, Şalpazarı Çepni Kültürü, 2020: 62).

Aşağıda Tokat yöresinden derlenmiş telli zurna kılıfı örneği vardır. Yöreden edinilen bilgilere göre 70-80 yıllık bu kılıf renkleri ve birçok motifleri itibariyle yöre torbalarına benzemektedir.

Şekil 35. Tokat Telli Zurnası Kılıfı

Bu modelde ölümü simgeleyen kuş motifinin hemen yanında insanın yaradılışının simgesi olan hayat ağacının yer alıyor olması yaşam ile ölüm arasındaki döngü ile ruhun

ölümsüzlüğünü de simgeliyor olabilir. Bu motifleri yukarıdan aşağı sırası ile muska ve nazarlık motifi ile göz motifi izlemektedir. Hem muska ve nazarlık motifi hem de göz motifi kötülüklerden korunmayı anlatan motiflerdir. Bir kötü gözü başka bir göz korumaktadır. Tüm bunlar ise aslında yaşam ile ölüm arasındaki döngünün içinde var olan yaşamsal emarelerdir. İyi göz, kötü göz; iyilik ve kötülük insana ve yaşama dairdir.

Şekil 36. Gümüşhane havalisine ait bir çanta modeli

Kırmızı ve bordo renklerinin hâkim olduğu bu çanta modelinde de pıtrak motifi ön plana çıkmaktadır. Çantanın altında ve üstünde suyolu ve göz motifleri sıralı şekilde bezenmiş görünmektedir. Pıtrak motifinin bereketi temsil ettiğini ifade etmiştik. Dokumacılığa gönül veren yöre insanının bu motifi bereketi anlatıyor olması dolayısıyla farklı amaçlarla kullanılan çantalara işlemiştir.

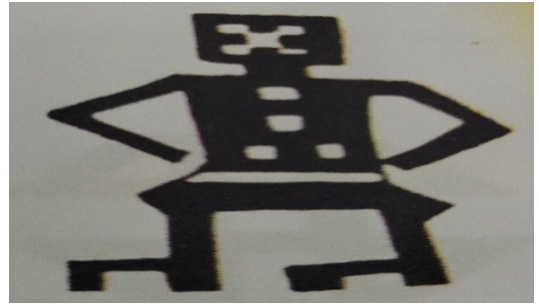
3.1.3.1.2. Dırmaç Dokumacılığı

Yöresine göre ip, kolon gibi adlandırmalarla anılan; yük taşımak, beşik taşımak, çanta sapı olarak kullanmak gibi işlevleri olan yöresel tekniklerle dokunmuş ipe araştırma üçgeninde “dırmaç” denmektedir. Beşiğe koyulan bebeğin düşmemesi için sarılan bağ ipine ise yörede yürek bağı olarak adlandırılmaktadır. Yürek bağı eski Türkçede de kullanılan bir kavram olması sebebi ile yörede dil kullanımları açısından da bir devamlılıktan söz edebiliriz. Dırmaçlar düz renkli çizgili, üzerinde çarpı işareti bulunan işlemlerle örnekleri bulunmaktadır.

Şekil 37. Çanta sapı olarak kullanılan dırmaç modeli

Şalpazarı havalisinde dokunmuş olan, çanta sapı olarak kullanılan bu dırmaç modelinde lacivert rengi zemin üzerine göz motifi işlenmiş olduğu görülmektedir. Göz, Türk kültüründe iyi duygulara işaret ettiği gibi kötücül duygulara da işaret etmektedir. Göz iyiye ya da kötüye işaret etse de kişi üzerinde nazar denilen kötü bir etki yaratmaktadır. Bu sebeple insanlar etrafı eşkenar olarak döşenmiş göz motiflerini dokuma ürünlerinde kullanmaktadırlar.

Şekil 38. Göz Motifi Örneği

Şekil 39. Dırmaç; Harşit Vadisi örneği

Şekil 40. Harşit vadisi dırmaç örneği

Şekil 41. Harşit vadisi dırmaç örneği

Harşit vadisinde dırmaç modellerinin Şalpazarı örneğinden farklı olarak enine veya boyuna çizgisel desenler kullanılmış olduğu görülmektedir. Son örnekte boyuna üç sıra halinde sıralanan su yolu motifine benzeyen şekliyle diğerlerinden farklılaşmaktadır. Harşit vadisi dırmaçlarında kırmızı, bordo, sarı, siyah, gri, mavi tonlarının yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Şalpazarı havalisinde kullanılan bağ ve ya dırmaçlarda

kuşgözü, tek gözlü ağaşak, çift gözlü ağaşak, üç göz, beş göz çiçek gibi motifler kullanılmaktadır.

Şekil 42. Harşit Vadisi, Günyüzü Köyü Dımnaç örneği

Yörelerdeki bu motif çeşitliliği yörenin dokumacılık kültüründe oldukça zengin oluşuna işaret etmektedir. Kullanılan renkler ise Türk kültürünün yegâne kültür taşıyıcısı ve sembollerindendir.

3.1.3.1.3. Dastar/Çul Dokumacılığı

Dastar dokumacılığı araştırma sahası içerisinde hem Şalpazarı hem de Harşit vadisi boyunca Tirebolu, Doğankent ve Gümüşhane'ye bağlı Kürtün ve dolaylarında rastlanmaktadır. Ancak bu havalilerden Şalpazarı, dastar dokumacılığının en yaygın olduğu yöre olarak kabul edilebilir.

Yapılan derleme çalışmalarında Harşit vadisinde dastar dokumacılığı sürdüren kadınların ya geçmişte dokumuş ve artık dokumuyor; ya da dokuyan az sayıda kalan kadınlardan kiminin ise vefat ettiği edinilen bilgiler arasındadır. Harşit vadisinde Günyüzü köyünde yapılan saha araştırmasında dokumacılık ürünlerinin dımnaç, yöre insanı tabiri ile ip ve habe olduğu tespit edilmiştir. Habe evlenecek olan kızlara çeyiz olarak yapılmaktadır. Bu gelenek halen yörede yaşatılmaktadır. Habe zemin dokuması olarak dastar gibi dokunmakta, püsküller, pul ve boncuklarla süslenmektedir. Habenin

kullanımının üstten yelek gibi giyilmesi dışında işlevi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamakla birlikte sadece süs amaçlı dokunduğu da edinilen bilgiler arasındadır.

Şekil 43. Harşit Vadisi, Günyüzü Köyü; Habe örneği

Şekil 44. Günyüzü köyü, giyilmiş habe örneği

Şalpazarı başta olmak üzere dastar, yer kilim işlevi ile kullanıldığı gibi koltuk örtüsü olarak da kullanılmaktadır. Bu şekli ile kullanıldığında yörede buna “çul” denmektedir. Dokumacılıkla ilgilenen kadınlar metrelerce dastarı dokuyup,

kullanacakları kadar bir kısmını bölerek çul olarak sermektedir. Araştırma sahasında dokunan dastar örneklerinde mavi, turuncu, bordo, yeşil, sarı gibi renkler oldukça çeşitlendirilerek kullanılmaktadır.

Şekil 45. Kürtün; Dastar örneği

Şekil 46. Harşit Vadisi Dastar örneği

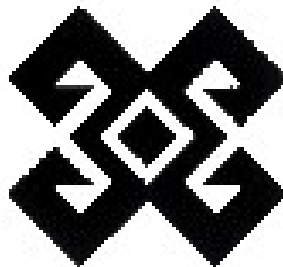
Yöredeki bu dastar örneklerinde görüldüğü gibi renklerin çeşitli bir şekilde kullanılmış, ancak herhangi bir motife rastlanmamıştır.

3.1.3.1.4. Zilli Kilim Dokumacılığı

Köklerinin Merkezi Türkistan’a kadar dayandığı yöre halkınca bilinen Zilli kilim Gümüşhane havalisinde daha çok Kelkit kazasında dokunmaktadır. Halkın geçimini de sağladığı bu kilim kullanım alanlarına göre heybe, yolluk, duvar süsü, yastık olarak kullanılmaktadır. Zilli kilimin motifleri içerisinde; aynalı perler, permalar, yaslamalar, eğri zincir, tırmık dişleri, boncuklu gözler, küçük perler, küçük erdumeler, kıvrımlar, tavşan tabanı, koçboynuzu, kurbağacık zincir çeşitleri yer alır. Bunların içerisinde koçboynuzu motifi bereket, güç ve kahramanlık olarak adlandırılmaktadır. “Koç, eski Türklerde Tanrı’ya sunulan kurbanlık hayvanlardan biri olduğundan dolayı, gök ile bağlantılı sayılıp, kutsallıkla bağdaştırılmıştır. Eski Türk inanışlarına göre koyun ve koçun kötü ruhlardan koruyan hayvanlar olduğuna inanılmaktadır. Koç ve koyunun 12 Hayvanlı Türk takviminde de görülmesi, hanedan arması olarak kullanılması dikkat çekmektedir (Erol Çalışkan ve Kabak, 2019: 94).”

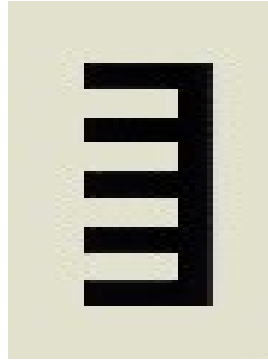
Şekil 47. Gümüşhane Zilli Kilimi (Sevgül Akal arşivi)

Şekil 48. Koçboynuzu Motifi

Şekil 49. Gümüşhane Zilli Kilimi

Şekil 50. Tarak motifi

Şekil 51. Pıtrak motifi

Yukarıda örneği gösterilen Gümüşhane havalisine ait kilimde daha önce anlamı üzerinde durduğumuz pıtrak motifi ile tarak motifinin ön plana çıktığını görmekteyiz. Tarak motifi ise burada üçlü beşli veya yedili olarak karşımıza çıkmaktadır. El-parmak-tarak olarak adlandırılmakta olup, beşli örnekleri bir elin parmakları sayısı kadardır. İnanca göre yörede nazar, evlilik veya doğumla ilişkilendirilmektedir.

3.1.3.1.5. Çorap Dokumacılığı

Motifler dokumacılığın birçok alanında kendini göstermiştir. Çorap dokumacılığında da kullanılan motiflerin çeşitliliği, yakın coğrafyalardaki değişimler araştırmada dikkat çeken unsurlar arasındadır. Örneğin Şalpazarı havalisinde yıldız motifi, geometrik motiflere rastlanırken, Şebinkarahisar dokumalarında meyve motifleri ile hayat ağacı motifi, Giresun kıyı kesimlerinde hayat ağacı, muska nazarlık motifleri, daha da doğuya gittiğimizde Hemşin havalilerinde eli belinde motifi, su yolu ve geometrik motifler kullanılmıştır. Bu, hem motiflerin yörelerdeki çeşitliliğini, farklılıklarını hem de benzerliklerini göstermektedir. Kültür, yaşantı ve inançlarla ilgili de fikir vermektedir.

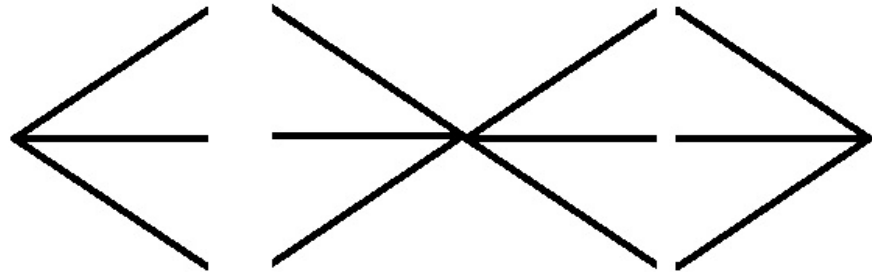
Şekil 52. Harşit vadisi çorap örneği

Şekil 53. Muska Nazarlık Motifi

Şekil 54. Harşit Vadisi çorap örneğinden bir kesit

Şekil 55. Kazayağı motifi

Harşit vadisi Ketençukur köyünde dokunmuş bu çorap örneğinde muska nazarlık motifi çorabın boyuna olacak şekilde işlenmiştir. Nazar Türk kültüründe oldukça önemsenmiştir. Öyle ki önceki dokuma örneklerinde de muska nazarlık motiflerinin farklı örnekleri üzerinde durmuştuk. Motife bir bütün olarak baktığımızda ise kazayağı motifinin birleşiminden oluştuğunu görmekteyiz. Kazayağı motifi hayat ağacı motifinin bazı yörelerde kullanılan adı olarak bilinmektedir (Selçuk, Yurttaş, 2020: 565). Çorap krem renk üzerine kırmızı ve mavi renkler kullanılarak dokunmuştur.

3.1.3.1.6. Dokumacılıkta Kullanılan Renkler ve Anlamları

Renkler Türk kültürü ve Dünya kültürleri için birçok anlamı barındırmaktadır. Farklı dini inanışlarda renkler ortaya çıkışı cennete gidişi temsil etmektedir. Bu nedenle tapınaklarda farklı renkler dini figürlerle bir araya gelmiştir. Anadolu kültüründe dokumacılıkta da renklerin farklı kullanımlarını gözlemlemekteyiz. Araştırma sahasında da dastar dokumacılığında çantaya, ip bağlarına kadar renklerin çok çeşitli hallerini görmekteyiz. Bazen renkler estetik bir kaygı gözetilerek kullanılıyor olsa da kültürümüzde

derin anlamları ile de karşımıza çıkmaktadır. Geçmiş dönemlerde boyaların bitkilerden, doğal yollar ile oluşturuluyor olması elbette dokumacılığı daha da anlamlı kılmaktadır.

“Türkler büyük hükümdarlarının muayyen günlerinde büyük bir ateş yakar, bu ateşin üzerinde büyük alevler yükselirdi. Bu alev yeşilimsi renkte olursa bereketli yağmur ve iyi mahsul olacaktır; kırmızı renkte olursa savaş olacaktır, sarı olursa hastalık ve salgın olacaktır; siyah olursa hükümdarın ölümünü yahut uzak yolcuğunu gösterir (İnan, 2020: 47).” İnan’ın bu sözleri ateş kültüne dair bir inanışa vurgu yapmaktadır, ancak kültürümüz özelinde renklerin görünenden daha özel anlamlar barındırdığına örnek teşkil etmektedir. Öte taraftan Çin kaynaklarına göre kozmolojik düzende belirtilen dört ana yön de dört renkle temsil edilmektedir. Kuzey yönü kara, güney kırmızı, doğu mavi bazen yeşil, batı ise beyaz olarak tasvir edilmektedir (Çoruhlu, 2017: 329). Bu bahsi geçen dört yönün merkezi ise topraktır. Yazıtlarda geçen,

“Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldıkta, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış”

cümlesinde yağız esmer, doru anlamlarına gelmektedir. Çoruhlu yerin esmer ve kara olarak ifade edilmesinin yaşamın zorluklarını ve ölümler kültürünü ifade ettiğini belirtmiştir (Çoruhlu, 2020:334). Kara toprak ifadesinin daha sonraları ortaya çıkan bir kavram olduğu hem Ögel hem de Çoruhlu tarafından vurgulanmaktadır.

Anadolu topraklarının kuzeyinde yer alan Karadeniz Bölgesi adını yönlerin simgesel renklerinden almaktadır. Kara yani siyah renk genel olarak kasveti, olumsuz duyguları, ölümü, boşluğu ifade etmektedir. Cenazelerde ya da olumsuz yaşam olayları sonucunda karalar bağlamak deyimi kullanılır. Bu da bir nevi yası ya da olumsuz bir yaşam olayının ardından yaşanan depresyonu ifade eder. Şamanizm’de kara ve ak şamanların adlandırılmalarında da geçer. Şöyle ki; kara şamanlar davul çalarak, cübbe giyerek dini ritüellerini gerçekleştirirken ak şamanlar da dini ritüellerinde davul çalmaz, cübbe giymezler. Kara şamanlar, kötü ruhlara ve karanlık dünyaya ayin düzenlerler. Yani burada kara ve ak, yani siyah ve beyaz iyi ve kötü zıtlığı gibi bir zıtlığı ifade etmektedir. Siyah ne kadar kötücül anlamlar barındırırken beyaz da paklığı, saflığı, ifade etmektedir.

Eski Türklerde beyaz renk kutsal kabul edilirdi. Aynı zamanda Tanrı Ülgen'i temsil ederdi. Bu nedenle kurban edilen atlar genellikle beyaz olurdu. İnan'ın Anohin'den çevirilerinde alt dünyanın Tanrısı Erlik'in beyaz ata bindiği anlatılır. Tanrı bu atı bir kahramanın canına karşılık satın almıştır. Fakat Tanrı bu habis ruhu aldatıp, Kahramanın canı yerine kara öküz vermiştir. Bu rivayete göre Altaylarda at yerine kara öküz ya da inek kurban ederler (İnan, 2020: 83).

Yöre dokumalarında rastlanılan kırmızı renk, Türk mitolojisinde kızıl renk olarak geçmektedir. Kızıl renk ateşin alevlerinde beliren tam olarak kırmızı olmayan kızıla çalan renktir. Kırmızının tonları olarak kabul edilebilir. Yaşanılan merkezin güney yönünü ifade etmektedir. Kırmızı hem güneşi hem de savaş tanrılarını simgelemektedir. Kahramanlık duygularını, şehit kimseden akan kanı anlatır. Aynı zamanda kırmızı, evliliğin birtakım unsurlarına ait simgeleri de anlatmaktadır. Evlenmeden önceki kına törenlerin gelin olan genç kızın başına kırmızı başörtüsü örtülür. Bir nevi erginliğin de simgesi sayılabilir. Kırmızı (al rengi) doğum yapmış olan loğusa kadınlarda saç tacı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, loğusa kadınlara musallat olan al ruhu, albastı ile ilişkilidir. Bu durum Anadolu'da ve araştırma sahasında halen devam eden gelenekler arasındadır.

Aşağıdaki fotoğrafta Malatya Arslantepe ören yerinde çıkarılan kazılarda sarayın duvar süslemeleri kırmızı ve siyah ile yapılmıştır. Etrafta bulunan ağaç figürlerinin hayat ağacı motifi olması, insan figürünün at üzerinde olması, çizilen resmin dini bir ritüel olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla duvar resminde kırmızının kullanılmasının bir tesadüf olamayacağı kanısı ortaya çıkmaktadır.

Şekil 56. Duvara çizilmiş semboller (Aslantepe Höyüğü, Malatya)

Renklerin mitolojik ve kültürel anlamları düşünüldüğünde kadınların sevinç, umut ve üzüntülerini ilmek ilmek dokudukları kilim motif ve renkleri derin bir kültürün izlerini önümüze sermektedir. Dokumalarda karşımıza çıkan mavi renk; göğün mavisini, göğün mavisi ise Gök Tanrı'yı simgelemektedir. Eski Türk inanışlarında kutsallık atfedilen kurt, börü gibi hayvanların başına gök teriminin getirilmesi bu hayvanlara saygınlık katmaktadır (Çoruhlu, 2020: 336). Gök mavisinin olumlu anlamlar ihtiva etmesinin yanında koyu tonlarındaki mavi rengin yası ifade ettiği, cenaze törenlerinde siyah, mor ve lacivert renklerinin kullanılmasından anlaşılmaktadır (a.g.e).

Gök mavisi, araştırma sahasında dokumalarda kullanılmasının yanında Harşit vadisinde ve Kürtün kazasına bağlı Taşlıca köyünde ev kapılarında ve pencerelerinde gözlemlenmiştir. Buralarda ev kapılarında genellikle mavi renk kullanılmıştır. Anadolu'da farklı coğrafyalarda da mavi kapıların olduğu görülmüştür. Mavi kapıların kullanılmasının sebebinin genellikle köy ve yaylalara konumlanmış evlere akrep girmesini engellemek amacıyla olduğu bazı kaynaklarda belirtilmektedir (Durusoy, 2014:1). Durusoy yazısında "Çin ve Hindistan'da maviye boyanan ev kapılarının evi kötü ruhlardan koruduğunu belirtmiştir. Mavi Türk kültüründe de nazardan korunmak için kullanılan bir renktir. Nazar boncuklarına neredeyse Anadolu'nun birçok yerinde rastlanmaktadır. Ev kapılarında ve pencerelerinde mavi rengin kullanılması akrepten

korunma dışında daha derin anlamlar taşıdığı düşünülmektedir.” Ev kapı ve ya pencerelerin mavi olmasını Türk kültüründe ev ve ocak kültü ile de ilişkilendirilebilir. Türk evlerinde ocak evin tam ortasında bulunmaktadır. Ocak evin merkezidir. Ateşin yandığı, ocağın tuttuğu evin bu orta yerinde göğe açılan bir de boşluk bulunmaktadır. Hem ateş kültü hem ev ocak kültü ile ilgili olan bu uygulama göğe açılan kapıyı da simgelemektedir. Böylesine kompleks bir inanç çerçevesinde ev kapı ve pencerelerinin mavi olması göğe açılan kapı anlamını da içine barındırmakta olduğu düşünülmektedir.

Şekil 57. Kürtün Kazası Yayla Evleri Mavi Kapı Örnekleri

Şekil 58. Kürtün Kazası Yayla Evleri Mavi Kapı Örnekleri

Şekil 59. Harşit Vadisi Mavi Kapı Örneği

Yeşil, mavi renk ile benzer anlamlar ihtiva ettiği gibi doğanın da rengidir. Ağaçların bitkilerin rengi yeşildir. Dolayısıyla ağaç kültü ve Hayat Ağacı ile ilişkili bir kavramdır. Çoruhlu yeşil mavi karışımı rengin İslamiyet sonrasında kubbelerde kullanıldığını belirtmiştir (Çoruhlu, 2020: 340). Kubbeler de elbette göğü simgelemektedir. Yeşil kelimesi “yaşıl” dan türemiştir. Yaşıl kelimesinin kökü ise “yaş”tır. “Ağaç yaşken eğilir.”

atasözü yaş kelime kökü genç anlamını taşımaktadır. Çoruhlu, R. Genç'in kitabından aldığı mite kitabında yer vermiştir:

Ülgen, insan vücudunu yarattıktan sonra Kудay'ın yüksek uluhiyetinin huzuruna kuzgun denilen kuşu göndererek yarattığı insan için can ister. Kuzgun semaya uçar. Can alıp dönerken yerde bir leş görür. Dayanamayarak leşi yemek için ağzını açar. Gagasındaki can, çam ormanına düşerek dağılır. Bundan dolayıdır ki çam, ardıç gibi ağaçlar kış ve yaz yeşilliklerini muhafaza eder (a.g.e. 340).

Canlı tondaki yeşil, doğuş, gençlik, bolluk ve bereketi simgelemektedir. Ancak koyu tondaki yeşil ölümü anlatmaktadır. Günümüzde cenazelerde tabut üzerine koyu yeşil tabut örtüsü örtülmesi bunun kanıtıdır.

Sarı renk genellikle güneş, ışık ve ateş ile ilişkilendirilmektedir. Türklerde merkezin rengi yağız olarak değerlendirilmektedir. Güç ve hâkimiyetin rengi olarak da kabul edilen sarı renk hükümdarlıkta ve dinsel öğelerde simge olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu erenlerinden Sarı Saltuk buna en güzel örnektir.

Türk kültüründe sarı, kırmızı ve yeşilin bir arada kullanılması ile ilgili en eski bilgi Göktürkler dönemine dayanmaktadır. Buradan çıkan kurganlarda kırmızı, yeşilimsi ve altın sarısı ipekten elbisenin olduğu görülmektedir. Bu üçlü rengin Türklerde hükümdarlık simgesi olduğunu İnan 1947'de yazdığı "Altaylarda Bulunan Eski Türk Mezarları" makalesinde belirtmiştir. Selçuklularda ve Osmanlılarda bunun örneklerine rastlanmaktadır (Genç,1996:43-44).

Sonuç olarak; Türk kültüründe damga ve motifler, hem şekillerinden ötürü ihtiva ettikleri anlamları ile hem de renkleri ile doğum, ölüm, yaşam döngüsü, bereket, nazar gibi anlamları barındırmaktadır. Eski Türklerde var olan kült öğelerinin duvar resimlerine resmedilmesi, boyların temsili olması, kap kacaklara işlenmesi ile başlayan damgalar, bir sembol dili olarak geçmişe dair birçok anlamı okumamıza yardımcı olmaktadır. Araştırma yöresinde tohum çantası/çentisi olarak kullanılan çantada bereketi anlatan pıtrak motifinin olması oldukça anlamlıdır. Bir kilimde ya da çantada ağaç motifini

gördüğümüzde bunun bir hayat ağacını temsil ettiğini ya da Pazırık halısında bulunan at figürlerinin Türk kültüründe atın önemini ihtiva ettiğini anlamaktayız. Türk kültüründe damga ve motifler geçmişte hayatın içinde olduğu gibi bu gün de dokuma ürünleri olan çantada, kilimde, çoraplarda yerini almıştır. Anadolu insanı eski devirlerden bu güne kadar kültürlerini korumuş, ilmek ilmek dokuma ürünlerine işlemiştir.

3.1.4. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Ölüm Geleneği

Ölüm, en kısa tanımı ile insan yaşamının sonlanmasıdır.

Ölüm, tüm kültürlerde istenilmeyen, kabul edilmeyen bir durum olarak Türklerin, eski ve halen mensubu bulundukları dinler itibarıyla inançlarında, ölümle her şeyin bitmediğine, ölümün sadece bir âlem değişme olduğuna, ölümle yok olunmayıp bu dünyadan öteki dünyaya geçildiğine inanılmıştır (Koçak, 2017:217).

Bu nedenle eski Türk kültürlerinden bu yana ölüm kavramı örtük anlamlarıyla kullanılmaya çalışılmıştır. Eski Türk yazıtlarında ‘Kergek boltı, ucdı gitti, yok boltı, uça barmak gibi örtmeceler kullanılmıştır. Günümüzde de vefat etti, uçtu gitti, sakla(n)dı(k), Hakk’ın rahmetine kavuştu, kaybettik gibi örtmeceler halen kullanılmaktadır. “Kergek boltı” kullanımının etimolojik kökenine bakıldığında kerges kuşundan türediği bilinmektedir. Eski Türklerde bu kuş bir adamın yüzüne karşı öterse o adamın öleceğine işaret olduğu söylenir. Rüyalar, köpek uluması, hava olayları ölümün geleceğini haber veren belirtiler olarak kabul edilegelmiştir. Ölenin arkasından çoğu kez kullanılan “Işıklar içinde uyusun” cümlesi ile ölen kişinin ardından iyi dilekler ifade edilir. “Işık” burada bir anlamda nur, cennet, günahlardan arınmış olmayı çağrıştırmaktadır. “Vefat” kelimesi de ölüm ilanlarında sıklıkla kullanılmaktadır. Çok sık kullanılan standart bir kelime olmasına karşın etimolojik olarak ölümün örtük anlamıyla kullanılmasına bir örnektir. Vefat” Arapça ’da “wfy” kökünden türemiş “wafa(t)” sözcüğü “sözünü tuttu, borcunu ödedi, görevini yerine getirdi” anlamında olan “wafıya” fiilinin mastarıdır (Saydam, Kızıltan, 2018:60). Anlam olarak bakıldığında kendi kullanımı bile örtmece olan bu kelime, etimolojik olarak incelendiğinde de yine örtmecelerle anlamlandırılmakta;

Tanrı'ya olan görevin artık bu dünya sona erdiği anlatılmaktadır. Burada dünyadaki yaşam Tanrı için yerine getirilen bir görev olarak tanımlanmıştır.

Davletov tarafından Hakas Cumhuriyeti'nde yapılan derleme çalışmasında da ölüm ile ilgili örtmeceler; tığ çirzer parıbıstı/parıbışhan “diğer tarafa vardı”, sın çirzer parıbıstı “ gerçek dünyaya gitti”, üreen/ürep parğan “eskidi”, toozıldı/toozıl parğan “tükendi”, nanıbıstı/nanıbışhan/nan parıbışhan “geri döndü” ifadeleriyle kullanılmaktadır (Davletov, 2021:146). Hakaslarda “gerçek dünyaya gitti” şeklinde kullanılan örtmecenin anlamı ile “vefat” örtmecesinin anlamları birbiri ile benzer görünmektedir. Vefat kelimesinin bu dünyanın sadece Tanrı'ya olan görev olduğu şeklindeki anlamı, gerçek dünyanın öldükten sonraki süreç olduğuna işaret eder. Bu yönüyle iki örtmece birbiri ile anlam olarak örtüşmektedir.

Eski Türklerde de kötü olarak tasvir edilen düşmanların arkasından “öldü” kelimesi kullanılırdı. Kültigin Yazıtlarının doğu yüzü, 19. satırda

“...bize karşı hatalı hareket ettiğinden, hakanları öldü, kumandanları ve beyleri de öldü” cümlesi bu duruma örnek sayılabilir. Öte taraftan halkın içinden biri öldüğünde de “öldü” denilebilmektedir. Bir Hakas destanı olan Huban Arığ destanında kahramanın annesinin ölümü;

«çazın çazap, çurtazın çurtap, timin çidip üreen»

«Yaşını doldurup, yaşamını yaşayıp, vaktini yetirip öldü» şeklinde anlatılmaktadır (Davletov, 2021: 78).

Ölüm her ne kadar istenilmeyen bir durum olsa da Şaman düşüncesine göre, ölen kişi için “Öldükten sonra ne hissettiğini bilseydiniz onu davullarla uğurlardınız.” denmektedir.

İnsan yaşamında ölüm de, doğum ve evlenme gibi bir dönüm noktasıdır. Ancak ölümde, doğum ve evlenmeden farklı olarak yaşam artık sona ermiştir. Toplumlarda primitif dönemden bu güne insanın dünyaya gelmesi de dünyadaki yaşamından

uğurlanması da bazı törenlerin yapılmasını gerektirir. Bu törenler ölen kişinin defnedilmeden önce, defin sırası ve defnedildikten sonra uygulanan ritüelleri kapsar. Bu ritüeller Anadolu’da yöre yöre farklılık göstermektedir.

3.1.4.1. Ölüm Geleneklerinin Halk İnanışları Bağlamında İncelenmesi

Ölüm geleneği halk inanışları açısından değerlendirildiğinde, cenaze törenleri, ölümün habercisi olan yaşantılar ve inanışlar, cenaze törenlerinin ardından yapılan uygulamalar akla gelmektedir. Aynı zamanda cenaze sırasında sürdürülen ritüeller, ölünün arkasından tutulan yaslar, yakılan ağıtlar bu inanışları kapsamaktadır. Bu konuda araştırma sahasında en dikkat çeken öğelere Harşit Vadisi boyunca ve Gümüşhane havalisinde rastlanmıştır. Araştırma sahası içinde baykuş ötmesi, köpek uluması gibi hayvanların hareketlerinden doğan ölümün habercisi sayılan inanışlar ortak görülmektedir. Türkmen mitolojisinde baykuş ötmesinin şer kabul edildiğine dair Bayoglu adında bir efsaneden bahsedilmektedir (Dilek, 2021:161). Anadolu mitolojisinde ise baykuş ötmesi uğursuz sayılmakta, ölümün habercisi olarak kabul edilmektedir. Giresun’da baykuşun ötüş şekline göre doğacak olan çocuğun cinsiyet tahmin edilmekte iken, Şalpazarı havalisinde ezan okunurken birinin evinde önünde ötmesi o evden birinin öleceğine işarettir (a.g.e.162). Anadolu’da birçok yörede baykuş uğursuz sayılmaktadır.

Gümüşhane havalisinde “duvara ağzı açık makas asılmaz, yoksa kefen kesmek için hazır.” denilmesi, açık bir alanda oturan kişinin önüne yaprak düşmesi gibi inanışlara rastlanmıştır. İnanışa göre cennette olduğu varsayılan Tuba ağacında herkesin bir yaprağı bulunmaktadır. Yaprak düştüğünde kişinin öldüğüne inanılır ve bu yaprakta her düşen yaprağın yerine yeni yapraklar büyümektedir (Gümüşhane Halk Kültürü 1, 2011: 311). Bu inanış, daha sonra hayvan ve bitki kültü bölümünde anlatılacak olan hayat ağacına yönelik inanışları hatırlatmaktadır. Anlıyoruz ki kültürümüzde ağaç; farklı anlamları ile birlikte İslamiyet öncesinde de İslamiyet sonrasında da yerini almış görünmektedir.

Araştırma üçgeninde genel hatlarıyla ölüm gelenekleri şu şekilde gerçekleşmektedir: Kişi öldükten sonra evine getirilir ve üzerine genellikle beyaz bir örtü örtülür, onun üzerine de bir bıçak ve Kuran’ı Kerim koyulur. Bunun uygulanma sebebi

ölünün şişmemesi ve ölüyü şeytanın rahatsız etmemesidir. İkinci günde, ölünün başına taş ve su da koyulduğu da bilinmektedir. Ölü, kendi evinde muhakkak bir gece geçirir ki bunun nedeni, ölünün ailesi ile vedalaşması ve son gecesini geçirmesidir. Bu gecede, ölünün akrabaları feryat niteliğinde ağlar, ölünün yanında ölüye karşı içini dökerek konuşur. Bu gecede aynı zamanda dualar da okunur. Ölü, gömüldükten sonra, evinde helva pişirilip yas için gelen konuklara ikram edilir. Bu ikramlar üç gün boyunca sürdürülür. Cenaze evinde yemek pişirilmez, komşular cenaze evi için yemek pişirip getirirler. Yemek bu şekliyle ya cenaze evinde verilir ya da cenaze evine yakın komşu evinde verilir. Cenaze evinde yemek pişirilmemesi, ölü evinin acılı ve yas içinde olmasından kaynaklanmaktadır. Ölü kişi için yemek verilmesi, helva pişirilmesi Türk kültüründe saçı geleneğinin bir parçası olarak sürdürülmektedir ki, burada bir kültürel devamlılıktan söz edilebilir. İnan, Anohin çevirisinde ölülerin evinden bir şey istemenin ayıp olduğunu belirtmiştir (İnan, 2020:86). Bugün de görüyoruz ki cenaze evlerinden bir şey istenmiyor, aksine komşular pişirdiği yemekleri cenaze evine götürüyorlar. Bu uygulamaya Anadolu’nun birçok yerinde rastlayabiliriz.

Harşit vadisinde cenaze törenlerinde ölünün arkasından ölü ile konuşurcasına ağıt yakıldığına da rastlanmaktadır. Aynı geleneğe Ordu ili Gülyalı ilçesi Ambarcılı köyünde de uygulandığı öğrenilmiştir. Bu geleneğe göre, kişi ölen akrabasının arkasından “Çocukluğumuzda seninle şunu... yapardık, şuralarda gezerdik... vs.” şeklinde anılarını ölünün başında paylaşmaktadır (Öztürk, 2022:Kişisel görüşme). Bu gelenek eski Türklerde yapılan yuğ törenini anımsatmaktadır. Eski Türk kültüründe yapılan cenaze törenleri ‘yuğ töreni’ olarak adlandırılmakta, cenaze töreninde yenen yemeğe de ‘yuğ basan’ denilmektedir. Yuğ kelimesinin bir anlamı da ağıt anlamına gelmektedir. Araştırma sahasında ağıt niteliğinde, ölü ile konuşurcasına acının ifade edilmesi yuğ törenine benzer bir geleneğin sürdürülmesine somut bir örnektir.

Yoğun olarak Harşit Vadisi boyunca rastlanan önemli geleneklerden biri de ateşe un serpilmesi geleneğidir. Burada amaç un kokusunun ölünün ruhuna gitmesi inanışıdır. Ateş, ölümler dünyası ve ruhlar dünyası arasında bir aracı görevi üstlenmesi sebebiyle Sibiryalı halklarının cenaze ritüellerinde de önemli bir yere sahiptir. Ölünün ruhu da ateş aracılığıyla beslenmektedir. Ateşte yanan yiyeceklerin huyuh adı verilen kokusunun

duman sayesinde ölümler ülkesine ulaştığına ve yemeğin bu kokuyla ölüyü beslediğine inanılmaktadır (Chaptykova ve Cheltygmasheva, 2019: 490-491; Devletov, 2021: 166). Yenisey yazıtlarında görülen “anıt kadehi” ölü aş geleneğinin başka bir anlatımıdır. ‘Ölmüşlerinin canına değsin’ cümlecisi de bu geleneğin adeta bir duasıdır. Eski Türkler ölümlerine “aş verme” yi en önemli vazife saymışlardır, ilk çağlarda aş doğrudan doğruya ölüye verilir, yani mezarına konulur veya dökülürdü. Manevi kültür oluştuktan sonra bu tören “sevabı ölünün ruhuna bağışlamak” üzere fakirlere yemek, helva vermek şeklini almıştır. Bu adet doğulu Müslüman Türklerde “atau” ve “tögüm döküm” terimleri ile ifade edilmiştir.

Gerek ölüm geleneği ile ilgili inanışlarda gerekse doğum ile ilgili inanışlarda 40 rakamının önemi hemen hemen Anadolu’nun her yerinde bilinmektedir. Yeni doğan bir bebek 40. gününde tuzlu su ile yıkanarak kırklanmaktadır. Taşlıca köyünde ikamet eden yaşlılar bunu bebek büyüdüğünde vücudu kokmasın diye yapıldığını ifade etmektedir. 40 rakamı aynı zamanda Hz. Muhammed’e peygamberliğin geldiği yaştır. Bu yaş insanın tam anlamı ile olgunlaştığı yaş olarak önemlidir. Türk kültüründe 3, 5, 7 veya 9 ve 40 rakamları önemlidir. İslamiyet’te bu rakamlar bidat kabul edilmektedir. Yani sonradan kabul gören inanışlardır. Şamanizm’de ölen kişinin ruhunun 3. gün ve 7. gün akrabalarını ziyarete geldiği bilinmektedir. 40 duası Anadolu’nun birçok yerinde olduğu gibi araştırma üçgeninde de uygulanmaktadır. Bu dualarda Eski Türk inanışlarında da ölünün ruhunun 40 gün boyunca etrafta dolaştığı, 40. gün yapılan törenlerle ölü ruhunun alt dünyaya gittiği belirtilmektedir. 40 gün boyunca dolaşan bu ruha süne, sürne, sünnü, sümezi denilmektedir. 40. günden sonra bu ruha üzüt denildiği görülmüştür. 40 gün sonra müteveffanın akrabaları “ruhlar bayramı (üzüt payram)” yaparlar. Bu bayram için kurban kesilir eti umumi sofrada yenir, ihtiyarlar yüksek sesle irticalen kısa dualar okurlar:

Artkan yurtuna, pala pargazına

Yakşı polzın, ölgön sünezine aruu polzın!

(Kalan halkına, yurduna, aziz evladına iyilik olsun! Ölenin canı temiz arı olsun) gibi (İnan, 2020: 86, Anohin çevirisi). Sürne, sünnü kelimeleri içerisinde yer alan “sür” kovmak, kenarlaştırmak anlamına gelen sürüp teriminden türemiştir. Sür, insan öldükten

sonra evden kenarlaştırılan veya ölünün kırkinci günü Şamanın kamlık yaparak evden çıkarttığı ruhtur. “Süne” , yalnız insanda olup, sünelep’ten (danışıyorum, düşünüyorum) türemiştir. Süne insanın akıllı kısmıdır (Bayat, 2019: 138). Devletov’un derleme çalışmalarında; sümezi ölümden sonra 40 güne kadar dolaşır. Kırkından sonra büyükbaş hayvan kesip, evde yakılan ocakta sümeziyi beslerler bilgisine ulaşılmıştır (Devletov, 2021:107). Çocuk sünesi ise 7 gün boyunca etrafta dolaşmaktadır.

Araştırma üçgeninde uygulanan farklı bir adet de cenazeye gelecek kişilerin davet edilmesi ile ilgili uygulanan bir gelenektir. Bu geleneğin uygulaması şu şekildedir:

Ölüm haberini alan ilk kişi bir dağın başına çıkar ve köyde ikamet eden kişilere yüksek sesle seslenerek “Huuu Ahmet ağabey falancanın Mehmet hakkın rahmetine kavuştu.” gibi ifadelerle diğerlerine haber verir. Haberi ilk duyan kişi ise bir başka kişiye, yine aynı şekilde yüksek sesle bağırarak haberi sürdürür böylelikle ölüm haberi herkese ulaşır. Bu gelenek daha çok Tirebolu güzergâhında gözlemlenmektedir. Bu uygulama sırasında kemençe çalınarak ölen kişiye seslenircesine “neden öldün, nerelere gittin.” şeklinde ağıtlar da yakılmaktadır. Bu bölge, Çepni boyunun yoğun olarak yerleştiği bir yerdir. Eski Türk kültüründe de eğer bir düşmanın ölümü söz konusu ise “ölti” denilmekteydi. Burada da sitem duygusu bize ‘neden öldün’ şeklinde yansıtılmıştır. Cenaze törenleri her yörede farklı farklı uygulamalarla halen sürdürülmektedir. Her uygulama, aslında acının ifadesini, ölümü kabullenememeyi içinde barındırır.

Görece yöresinin belirli kesimlerinde cenaze törenlerinde davul zurna çalmak, silah atmak ve topluca yemek yemek âdeti yakın zamanlara kadar süre gelmiştir (Karadeniz’de Hayatın İzleri, 2019: 101).Gümüşhane havalisinde cenazede kaval çalmak, saz çalmak veya beyit söylemek adetleri, ölen kişinin vasiyeti doğrultusunda yerine getirilmektedir. Çalgılar eski Türk kültüründe dini ritüeller ve törenlerde kullanılırdı. Yakın zamana kadar cenaze merasimlerinde çalgıların kullanılıyor olması bu kültürün uzun zamanlar yaşadığını destekler niteliktedir.

Eski Türk geleneklerinde ölen kişinin, -genellikle devlet hakanının- cenazesine birçok yerden insanlar katılır ve ölü kişinin bulunduğu çadırın etrafı atlarla yedi kez

dolanılardı. Bu kişiler yüzlerini keserek bu acı ve yas sürecini sürdürürlerdi. Kırgızların milli destanı olan Manas Destanı'nda Manas'ın ölümü ile ilgili olan bölümde yas sürecinde uygulanan yüze zarar verilmesi ile ilgili bazı dizeler yer almaktadır:

‘Hanlık mezarımı da, ey yiğidim, hazırla! Mezarımın başında, otur, ağlayıp sızla! Han kızı Kanıkey’se saçlarını yolmasın! Izdırıp verme ona, yüzlerini bozmasın (Ögel, 2020: s.581-582). Günümüzde kullanılan kan ağlamak deyimi de sanki bu uygulama ile dilimize yerleşmiştir. Bu günde bir yakınımızı kaybettiğimizde “içim kan ağlıyor.” diyerek acımızı ifade ederiz.

Araştırma üçgeninde, ölü kişinin, evinde geçirdiği ikinci gecede ölünün yattığı yere taş ve su koyulması ölüm gelenekleri içerisinde taşın kullanımına yönelik bir örnektir. Bununla ilgili farklı yörelerde de farklı uygulamalara rastlanmaktadır. Örneğin, Anamur Bozyazı’da cenaze kaldırıldığı zaman, geride kalanların yüreği taş gibi olsun, ağlamasınlar diye ölünün yatağına bir taş konur. Ölünün yıkandığı kazan, cenaze gidince ters çevrilir. Yine onun üzerine üç tane taş konur. Kazan, üç gün bu şekilde durur. Kazanın ters çevrilmesi ve üzerine üç tane taş konulması, yakın zamanda o ailede ölüm olayının yaşanmasının istenmeyişi ile ilgilidir (Naskali, Koçak, 2017:217-218).

Giresun havalisi Tirebolu kazasında yapılan derleme çalışmasında buna benzer bir uygulamanın şu şekilde yapıldığı görülmüştür. Buna göre eskiden her evin kapısında yaygın olarak su kabağı yetiştirilmiş. Bu su kabaklarının en küçükleri su içmek diğeri de ölü yıkamak için kullanılmış. Biri öldüğünde ise maşraba büyüklüğünde bir susak kabağı oyulur içi temizlenirmiş. Ardından büyük pekmez kazanlarında ölünün yıkanması için su kaynatılır ve ölü, bu su kabağı ile yıkanmış. Ölünün yıkanmasının ardından su kabağı ve ölü yıkanırken kullanılan mazgal, tahta ne varsa kırılır atılır; su kaynatılan kazan da ters çevrilir, üzerine ya bir sacayak ya da taş konulurdu ki o evde bir daha ölüm yaşanmasın! Gümüşhane havalisinde ölen kişinin cenazesi evden çıkarılırken kişinin her gün kullandığı kapı değil de evde çıkış kapısı olarak kullanılan başka bir kapıdan çıkarılmaktadır (Gümüşhane Halk Kültürü 1, 2011: 313). Araştırma üçgenine yakın olan Tonya havalisinin mesire yerlerindeki evlerde önde ve arkada iki çıkış kapısının olduğuna rastlanmıştır. Yine Gümüşhane havalisinde ölüm yaşanan evde ve etrafındaki yedi evde

su kaplarındaki su dökülmektedir (a.g.e). Azrail'in bıçağını yıkadığına inanılan bu gelenek ise su kültüründe bahsi geçen arılık, temizlik anlamlarının dışında ölümün ardından evdeki suyun arılık özelliğini kaybettiğini anlatmaktadır. Ölümden kaçınmayı anlatan geleneklerin kökeninde eski Türk inanışlarında ölümlerin mezarlarında eşyalarının sembolik olarak öldürülmesi inancı olduğu merak uyandırmaktadır. Bu inanış ve pratiklerin temelinde ise Şamanizm inancında yer alan alt dünyadaki nesnelerin canlı yaşamın devam ettiği orta dünyadaki tersi olması ve bu nedenle de deforme edilen nesnelerin ölünün diğer hayatında bütün bir hal alacak olması düşüncesi bulunmaktadır (Davletov, 2021: 194). Bu inanış bugün ölünün yıkandığı eşyaların parçalanması, ölünün eşyalarının hayır için dağıtılması şeklinde değişime uğramış olabilir.

Gümüşhane havalisi, Kürtün kazası, Taşlıca köyünde yapılan derleme çalışmasında edinilen bilgilere göre özellikle bu köyde cenaze kalktıktan sonra veya kalkmadan önce kurban kesilir. Lokma edilir, gelen bütün misafirler yer, ölen kişinin duası yapılır. Bu uygulamaya köyde *kabir kurbanı* denilmektedir. Yapılan saha araştırmalarında bu köy dışında kabir kurbanı uygulamasına rastlanmamıştır. Köy ahalisi kendilerini dışarıdan gelenlere Çepni olarak tanıtmakta, İslamiyet öncesinden kalan inanışlara da hâkim oldukları görülmektedir. İslamiyet öncesi devirlerde uygulanan defin törenlerinde de at, koyun, keçi kurban edilmektedir. Çin kaynaklarında Göktürklerle ait cenaze geleneklerinden bahsedilir. Tang sülalesi tarihinde 6. yüzyıl olayları bölümünde bu konuda şöyle deniyor (A. İnan 'ın Hyacinth'den (Bıçurin) aktardığı (1851) çevirisi): “Ölüyü çadıra korlar. Oğulları, torunları, erkek, kadın başka akrabası atlar ve koyunlar keserler ve çadırın önüne sererler. Ölü bulunan çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dolaşırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerini kesip ağlarlar. Yüzlerinden kan ve yaş karışık olarak akar. Bu töreni yedi defa tekrar ederler. Sonra muayyen bir günde ölünün bindiği atı, kullandığı bütün eşyayı ölü ile beraber ateşte yakarlar; külünü yılın muayyen bir gününde, mezara gömerler. İlkbaharda ölenleri sonbaharda, otların ve yaprakların sarardığı zaman gömerler. Kışın veya güzün ölenleri çiçekleri açıldığı zaman (ilkbaharda) gömerler. Defin gününde ölenin akrabası, tıpkı öldüğü günde yaptıkları gibi, at üzerinde gezer ve yüzlerini keser, ağlarlar. Mezar üzerinde kurulan yapının duvarlarına ölünün resmini, hayatında yaptığı savaşları tersim ederler. Bu ölü ömründe bir adam öldürmüş ise mezar üzerine bir taş (balbal) korlar. Bazı ölümlerin mezarında bu

taşlar yüze hatta bine baliğ olur. Atlar ve koyunları kurban ettikten sonra kafalarını kazıklar üzerine korlar.” (Çoruhlu, 2019: 373). Bu çeviride de görüldüğü üzere ölünün ardından hayvan kurban edilmesinin açık bir örneğini bugün Kürtün kazası Taşlıca köyünde görmekteyiz. Benzer bir çeviri Ahmet Taşağıl tarafından da yapılmış, onun da son kısmında ölünün ardından yenilen yemek ile ilgili bir bilgi yer almaktadır: “...*Kurban edilmiş olan koyun ve at kafaları dikili taşların üzerine asılırdı. (Aynı gün) erkek çocuklar iyi elbiseler giymiş defin işleminin yapıldığı yerde topluca yemek yerlerdi.*” (Çoruhlu, 2019: 374). Ölünün ardından topluca yemek yeme uygulaması genel olarak araştırma sahamız içinde yer alsa da Taşlıca köyünde kurban edilen hayvan eti tüm köy halkı olmak üzere hep beraber yenilirdi. Çeşitli Türk topluluklarında ölünün ardından hayvan kurbanı yakın tarihlerde görülmüştür. Kıpçak ve Kuman Türkleri XVIII. yüzyılda mezarların üzerine küçük heykeller koydukları gibi mezarların bulunduğu yerlerdeki tören alanlarında kurban edilen at ve diğer hayvanların yenildiği büyük törenler yapıyordu. Törenler esnasında ölü anıldığı gibi çeşitli başka uygulamalar da yapılıyor ve Türklerde yaygın adetler olan yas uygulamaları da gerçekleştiriliyordu. Zaten belirtildiğine göre Kazak ve Kırgızlarda olduğu gibi “yoğ” kelimesi “aş, yemek” aynı zamanda “matem” anlamına geliyordu (Çoruhlu, 2019: 374). *Şimdiki Müslüman Kırgızlar dahi defin töreni gününde birkaç hayvan “hudayı” diye keserler. Adı hudayı olan bu âdet, şüphesizdir ki, eski şamanlık kalıntısıdır. Bu âdete Yakutların hayılga dediklerini, sözde Hristiyan sayılan Yakutların bile bu kurbana çok önem verdiklerini etnografyacılar tespit etmişlerdir* (İnan, 1986: 183). İbn Fadlan şöyle der: Oğuzlardan biri hastalanınca cariyeleri, köleleri varsa ona bakarlar. Ev halkından başka bir kimse ona yaklaşamaz. Hasta için evlerden (çadırlardan) uzak bir yerde bir çadır kurarlar. Hasta ölünceye veya iyileşinceye kadar orada kalır. Hasta köle veya fakirse onu kira atıp bırakırlar. İçlerinden önemli bir adam ölürse ev gibi onun için bir çukur kazarlar, ölüye gömleğini giydirebilirler, kemerini takarlar, yayını kuşandırır, eline içinde şarap (nebiz) olan ağaçtan bir kadeh verirler. Her şeyini getirip bu oda gibi mezara koyarlar. Sonra onu oturtup odanın üzerine çamurdan kubbe gibi bir tümsek yaparlar. Sonra hayvanlarının yanına varırlar. Miktarına göre 100 veya 200, bazen 1 hayvanı öldürürler. Başları, ayakları, derisi, kuyruğu dışındaki etlerini yerler. Kalan kısımlarını sııklar üzerine koyup mezarının etrafına asarlar. “Bunlar cennete giderken bineceği hayvanlar.” derler. Eğer ölen kişi sağlıklıysa insan öldürmüş, yiğit bir kişiye öldürdüğü adam sayısı kadar ağaçtan sûret yontup

mezarının başında dikerler. “*Bunlar onun hizmetçileri, Cennette ona hizmet edecekler.*” derler (Şeşen, 2019: 15).

Görüşme yapılan İsmail Güvendi, bu inanışların uygulanılmasını, İslamiyet’in kabulünden sonra mantığa uygun görülen inanışların uygulanılmaya devam ettiğini ifade etmiştir.

Geçmişten günümüze ölüm ile ilgili uygulanan törenler, anlatılan efsaneler, ölümün ardından yaşanan büyük üzüntü ve yas ve sonucu olarak uygulanan gelenekler ölümü kabul edememe, ölüm korkusu, ölen kişinin gittiği yerde ruhunun rahat etmesinin istenmesi gibi duyguların sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

3.1.4.2. Ölüm Geleneğinin Efsane Bağlamında İncelenmesi

Çağlar boyunca insanlar ölümden korkmuş, ölümsüz olabilmek adına ya da daha uzun yaşamak adına birçok yönteme başvurmuş, dileklerde bulunmuşlardır. Bu durum aynı zamanda insan psikolojisinin bir çıktısıdır. Efsaneler içerisinde ölüm korkusu, ölümsüzlük kavramları yer almaktadır. Aslen bu konu psikomitoloji bilimi çerçevesinde işlenmekte olduğundan kısaca da olsa burada yer almasında sakınca görülmemektedir. Psikomitoloji’, mitolojiyle psikolojinin, hep aynı materyali, farklı yorumlamalarla ele aldığı savından yola çıkar. Bir çatı kavram olarak, bireysel ve -masal, mit, destan gibi-kolektif metaforik öykülerin, psikodinamik kuram ve yöntemlerle okunması bilimidir. En geniş anlamıyla psikomitoloji, insana ait -bireysel ya da ortak- tüm bu öyküleri kapsar; hepsine -evrensel- gerçeklik atfeder (Psikomitoloji.com). Ölüm ve mitoloji arasında da bağ kurmak gerekirse, insanoğlu korkularını, kahramanlıklarını, savunma mekanizmalarını adeta efsaneler aracılığı ile anlatır ve efsaneler de kanımca bir oranda içerisinde mitolojiyi barındırır. Mitler kültürlerin omurgası, arşivi ve zihnidir. Mitsiz insan, mitsiz kültür yoktur (Saydam, Kızıltan, 2018:17-18). Giresun havalisinde de ölüm ve ölümü farklı bir anlayışla ifade eden taş kesilme ile ilgili bazı mitolojik öyküler de bulunmaktadır.

Giresun havalisinde ölüm geleneği üzerine uygulamalar ve inanışlar ve yine aynı havali içerisinde ölüm kavramı ile ilişkilendirilecek bir efsane örneği ele alınmıştır.

Seyyid Mehmet Paşa örneği, hem Giresun ile ilgili bir kahramanlık efsanesi olmakla birlikte ölümle ilgili mitolojik inanışları içinde barındırmaktadır. Rivâyete göre peygamberin soyundan gelen Seyyid Vakkas ve birlikleri Giresun'u almak için büyük mücadele verirler. Fakat savaş sırasında bir kılıç darbesiyle Seyyid Vakkas'ın başı gövdesinden ayrılır. O da kopan başını koltuğunun altına alıp son düşman askerini öldürene kadar çarpıştır (Emecen, 2008: 80). Seyyid Vakkas'ın ölümü olası bir ölüm şekli olmakla birlikte, kopan başını kolunun altına alarak savaşımaya devam etmesi insanımızın kahramanlık ve adeta ölümden korkmama, sonuna kadar mücadeleyi sürdürmesine bir örnek sayılabilir.

3.1.5. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Atalar Kültü

Ata, bir aile içerisinde saygı gösterilen büyük anlamını taşımaktadır. TDK'ye göre ata, kişinin geçmişte yaşamış büyükleri şeklinde tanımlanmaktadır. Dîvânu Lugatî't Türk'te ata, baba anlamını taşımaktadır (Ercilasun, Akkoyunlu 2020: 563).Tarama sözlüğünde ata, baba anlamının yanında Bektaşî Şeyhi anlamını da taşımaktadır.

“Atası anası yedi yaşından berü yavu kıldılar” (baba)

“Yâd-i Hak'tan bir derunu boş yalın ayak başı kaba tennûre-pûş, Abdal Ata huzuruna gelip...” (Bektaşî Şeyhi) (Tarama Sözlüğü 1, 1963:268-270; Erol,2018:165-166).

Atalar kültü ise ölmüş olan aile üyelerine, büyüklere saygı anlamını içermektedir. Roux'un ifadesiyle eski ölümlere tapmayı ifade eden atalar kültü, ölünün ruhu için yerine getirilen bireysel kurbanları, mezarlıkta olduğu gibi ev içinde de düzenlenebilen periyodik ayinleri ve atalar için düzenlenen diğer yıllık törenleri içermektedir (Encyclopedia of Religion, 2005: 320; Davletov, 2021: 298). Bunun kökeninde hem eski ölümlere yönelik hissedilen korku duygusu, dilek dileme, halk deyimi ile medet umma ihtiyacı yatmaktadır. Günümüzde yapılan evliya ziyaretleri, sunulan kanlı ve kansız

kurbanlar dilenen dileklerin evliyaya yapılan dualar aracılığı ile Tanrı'dan istenmesi şeklinde yorumlanabilir. Radloff, ataları koruyucu figürler olarak görüp onlara tapınmanın temelinde, gözle görünmeyen ve karmaşık olan öbür dünyada insanın güçsüzlüğüne çare olabilecek bir müttefik arayışı olduğunu ifade ederek bu görüşü desteklemektedir (Radloff, 1976: 221; Davletov 2021: 298). Yörükân Türklerin tus veya ongon dedikleri ata ruhları temsil eden küçük heykellere taptıklarını, taabbüd-i ecdat dediği büyüklere olan saygı ve tapınmanın bir aile sisteminden ileri geldiğini vurgulamaktadır. Evlendirmek, bereket bulmak gibi ihtiyaçlar atalara tapınarak, dua ederek sağlanmakta olduğunu belirtmektedir. Bu ve benzeri gelenekler Anadolu'da türbe ziyaretleri ile gerçekleştirilmekte ancak kurban geleneği çoğu yerde kansız kurban olarak değerlendirilen çaput bağlamak şeklinde görülmektedir. Kanlı kurban sunmak Anadolu'da her yerde rastlanılan bir durum değildir.

Aleviler, tam manası ile iptidai cemiyetlerde olduğu gibi, kendi cemiyetlerine, erenler divanına taparlar. Bunlar iyilik ve kötülüğün, kıtlık ve bereketin erenlerden veya pirlerden veya dedelerin himmetinden ileri geldiğine ve onları gücendirmenin fenalığı, onlara hak ve hediye kurban etmenin ise menfaati mucip olduğuna inanırlar. Günahları dedelerin affedebileceğine kanidirler (Yörükân, 2020: 27). Atalar ruhu ölümler ruhundan farklı bir anlam taşımaktadır. Atalar kültüne göre, ata ruhun kendinden sonra gelen nesli koruduğuna inanılmaktadır. Bu ataların mezarı diğer mezarlardan farklı yerlere koyulmaktadır. Jean Paul Roux da atalar ruhu ile ilgili bu bilgileri vermiştir (Roux, 1999:188-189). Bayat Anadolu'da Şamanlığın Alevi, Tahtacı dedesine çevrildiğini, İslamiyet'ten sonraki Alevi Bektaşî geleneği içerisinde vardığını koruduğunun altını çizmiştir (Bayat, 2019: 252). Anlıyoruz ki Şamanlığa dair kimi inanç ve uygulamalar Alevilerde dedeler, evliyalardan üzerinde yaşatıla gelmiştir. Atalar kültü ise Alevi Bektaşî Türkmenlerinde evliyalardan sembolü ile karşımıza çıkmaktadır.

3.1.5.1. Atalar Kültünün Halk İnanışları Bağlamında İncelenmesi

Gümüşhane Alevi Bektaşî Türkmen erenlerinden Güvenç Abdal, Barak Baba ve Abdal Musa Sultan'ın tarihe iz bıraktığı bir yerleşimdir. Dolayısıyla bu bölgede birçok türbe ve insanların şifa bulduklarına inandıkları yerleşim mevcuttur. Türbe, eski Türkçede

ev bark ikilemesinde kullanılan ‘bark’ kelimesinin karşılığıdır. Eski Türklerde ölümden sonra yaşama inanılmasından ötürü ve ölü şaman ruhunun Şaman ayini sırasında yardımcı olacağı düşünüldüğünden mezarlar ev şeklinde yapılmıştır. Buna da yukarıda belirtildiği gibi bark denmektedir. Bu bölgedeki ziyaret yerlerinden bazılarının Şamanizm inancı ile ilişkisi olduğu tahmin edilmektedir.

Araştırma sahamız içerisinde Kürtün kazası Taşlıca köyünün kilit bir alan olduğunu daha önceki bölümlerimizde belirtmiştik. Kürtün kazasına bağlı Taşlıca köyünde Toner Eri Evliyası denilen mezar, yerleşim yerinden yüksekte bir ormanın ortasında bulunmaktadır. Bu mezarın hemen baş tarafında bir kayın ağacı olduğu görülmüştür. Kayın ağacı eski Türk inancı olan Şamanizm’de kutsal sayılan bir ağaçtır. Ağaç ata olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mezarın etrafında birçok ağaç bulunmakta iken evliya mezarının kayın ağacının altında olmasının tesadüf olmayacağı düşünülmektedir. Köyde kesilen kurbanların kanı Toner Eri evliyası mezarına bir kavanoza koyularak getirilip, bırakılır. Toner Eri evliyasının bulunduğu mezarı insanlar dilek dilemek için ziyaret etmekte, mezarın etrafında daha sonra mezarı korumak için çevrilen tel örgüye çaput bağlamaktadırlar. Köy halkı burada dilenen dileklerin gerçek olduğunu ifade etmektedir. Çaput bağlamak kansız kurban olarak nitelendirilmektedir. Türk kültürü içinde mezarlara ağaç dikme geleneğinin mezarın üzerinin daha iyi kapanması için yapılmaktadır. Orta Asya’da önemli bir yer tutan bu gelenek içerisinde mezarlara dikilen ağaçlara çaput bağlama geleneğinin Anadolu’da örneklerine rastlanmaktadır (Ögel, 2020: 592-593).

Altayların dualarında daima Bay Kayın zikrolunur. Beltirler ve Sagaylar gök veya dağ kurbanı ayinini kayın ağaçları altında yaparlar. Yakutlar karaçam altını da saymaktadır (İnan, 2020: 45). Ağaç kültü bütün Türk boylarının destan ve inançlarında çok derin iz bırakmıştır. Türklerin yaşadıkları alanın her yerinde paçavralar ağaçlar görmek mümkündür. Şamanizm dini törenlerinde kayın ağacı en önemli unsurdur (İnan, 2020: 126).

Şekil 60. Taşlıca Köyü Toner Eri Evliyası Mezarı

İnan, Altaylar, Sagaylar, Şorlar gibi birçok ulusun kayın ağacı altında ayin yapıp, kurban kestiklerini belirtmiş ve altına şu dörtlüğü eklemiştir:

*Altın yapraklı mübarek kayın,
Sekiz gölgeli mukaddes kayın
Dokuz köklü, altın yapraklı, bay kayın
Ey mübarek kayın ağacı, sana kara yanaklı
Ak kuzu kurban ediyorum.*

Çin kaynaklarında bahsedilen Hun kültüründe her yılbaşında yapılan bir ayinden bahsedilir. Bu ayin hakanın karargâhındaki bir tapınakta yapılır ve Hunların yirmi dört boyunun başbuğları bu ayine katılır. Yılın beşinci ayında Lung – çeng şehrinde toplanırlar, atalarına, Gök-Tanrı'ya, yer-su ruhlarına kurban sunarlardı (İnan, 2020: 18). Eski Türk inanışlarında var olan kanlı ve kansız kurban geleneğinin bu köyde de sürdürüldüğünü görmekteyiz. İnan, M.S. III. yüzyılda meydana çıkan Toba sülalesinin de Hun kültlerini sürdürdüğünü ifade etmiş, onların da göğe, yere ve hakanın soyundan gelenlere kurban sunduklarını belirtmiştir. Hakanın soyundan gelenlere kurban sunulması âdeti, elbette atalar kültü ile ilişkilidir (İnan, 2020: 19). Göktürkler de babalarının nesiller boyunca yaşadıkları mağaraya her yıl büyük bir memur vasıtası ile kurban sunmaktadır. Bu geleneklerin Türklerin kırk bin yıl boyunca inanmayı sürdürdükleri Şamanizm inancının çıktıkları olduğu alanda araştırma yapmış birçok bilim insanınca dile

getirilmiştir. Çin kaynaklarına göre Kırgızların da Şamanizm inancına mensup olup, herhangi bir zaman seçmeksizin Tanrılara kurban sunmaktadırlar. Gök Tanrı'ya kurbanların yüksek dağ tepelerinde sunulduğu yine Çin kaynakları haber vermektedir (İnan, 2020: 39). Bu kurbanlar Altaylarda ayin ile birlikte sunulmaktadır. Bu ayine tengere tayıg (tanrı-gök kurbanı) denmektedir. Taşlıca köyünde bulunan Toner Eri evliyasına da kurban sunulması da Türklerin bugüne kadar yaşattıkları inanışlarının bir ananesidir.

Şekil 61. Çam Kavanozda Sunulan Kan Örneği (Taşlıca Köyü Toner Eri Evliyası)

Şekil 62. Taşlıca köyü, Toner Eri Evliyası

Kansız kurban örnekleri görsel 71'de ip, tesbih, küçük kumaş parçalarının çaput bağlanması suretiyle evliyayı saran tel örgüye bırakıldığını görmekteyiz. Rivayete göre yakın tarihte bu mezara gelen bir grup kişinin farklı arayışlarla bu mezarın etrafını

kazmak istediği fakat siyah bir yılanın bir anda belirerek bu insanlara izin vermediği anlatılmaktadır. O tarihten sonra bir süre kimsenin bu mezara yaklaşmadığı belirtilmiştir. Buradan mezarı korumak için ruhun, insanların korkacağı bir hayvanın şekline büründüğü sonucunu çıkarabiliriz. Buna benzer bir inanışa Harşit Vadisi'nde yer alan Kuzgun köyünde rastlanmaktadır. Harşit Vadisi boyunca araştırma yapılan köylerde yaşayanların “ocak” diye adlandırdıkları, yine insanların dua ve dilekte bulundukları kaybolmakta olan mezarlar bulunmaktadır. Ocak Türk kültüründe sağaltıcı kişilere de denilmektedir. Bu anlamı ile atalar kültü ile ilişkilendirilirken, aile ocağı anlamında soy ve soyun devamı anlamlarını da taşımaktadır. Kuzgun köyünde bulunan bu mezar da artık neredeyse görünmez bir hal almış olsa da köyde ikamet edenler bu mezarı tanıtmış ve bu ocak yerini bir yılanın koruduğunu ifade etmişlerdir. Hatice Korkmaz ile yapılan görüşmede çocukken kendisinin de bu yeri ziyaret ettiği ve gerçekten de bir yılanın o civarda dolanarak adeta kimsenin yaklaşmasına izin vermediğine bizzat şahit olduğu öğrenilmiştir. Bu ocak yeri ziyaret edildiğinde buranın da bir kayın ağacının altında olduğu görülmüştür. Bu alanı daha çok yaş ortalaması altmış ile yetmiş yaş aralığında olan köy sakinlerinin bildiği tespit edilmiştir.

Şekil 63. Harşit Vadisi Yılanın Koruduğu Rivayet Edilen Ocak Yeri

Buna benzer bir inanışa Rize çevresinde rastlanmaktadır. Bir karayılanın evi koruduğuna inanılmaktadır. Bu inanışa göre başka yılanlar koruyucu karayılan sayesinde eve girememektedir. Kars'ta ve Diyarbakır'da yılanla ilgili benzer inanışlara rastlanmaktadır (Kaya, 2022: 71). Daha evvel taş kültüründe bahsettiğimiz, eski Türk kültüründe var olan ‘don değiştirme’nin farklı bir şeklini görüyor olduğumuz söylenebilir. Gerek yöredeki inanışlar gerekse Anadolu’nun farklı yörelerindeki

inancılarında ya evliya ruhunun hayvan donuna girerek mezarını koruduğu ya da bir yılanın evi koruduğu inancını don değiştirme ile açıklayabiliriz. Türk kültürüne yönelik inanışlarda yılanın ev iyesi olarak görülmesi yukarıda anlatılanları destekler niteliktedir. Yılan birçok kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de koruyuculuk, sağlık, yenilenme, bereket ve uğur gibi anlamlar taşımaktadır. Ayrıca yılanın hayat ağacının altındaki hayvanlardan biri olması koruyuculuk özelliğini öne çıkarmaktadır (Durbilmez, 2020:309). Gerek Kuzgun köyünde gerekse Toner Eri evliyasının mezarının bulunduğu yerde koruyucu bir yılanla rastlanması kültürün izlerine dair bulgular arasındadır. Yılan eski Türk inanışlarında alt dünyada yaşamaktadır ve efsaneye göre alt dünyanın hakani Çılan Mongus’tan bahsedilmektedir. Çılan ise yılan anlamına gelmektedir. Yılanın alt dünyanın ve toprağın hâkimi olması, koruyuculuk özellikleri ile ilgili birçok kapsamlı çalışma bulunmaktadır (Gülegül, 2012:14).

Eski Türk inanışlarının araştırma üçgenindeki başka bir ize yine Taşlıca köyünde Çağırğan Baba türbesinde rastlıyoruz. Bu türbe köyün yaylasında ve yaylanın da en zirve noktasında yer almaktadır. Güvendi’den alınan bilgiye göre köylerinde mezarların hep yükseklerle yapılmasının sebebi göğe en yakın yer olmasıdır. Çünkü amaç aslında göğe ulaşmaktır. Görüşme yapılan Ali Koca da Taşlıca köyündeki mezarlarla ilgili aynı bilgiyi vermiştir. Eski Türkler dağların tanrı makamı olduğuna inanırlardı. İnan, yüksek dağ tepelerinin göklere yakın bulunması ve uzaklardan mavi renkte görünmesinin bu inancın yerleşmesine sebep olmuş sayılabileceği kanısındadır (İnan, 2020: 39). Şamanların mezarlarının da oldukça tepelerde, yollardan, hayvan sürülerinden uzak yerlere defnedildikleri bilinmektedir. İnan, bir Anohin çevirisinde İslam olan Kırgız- Kazaklarda da Baksı (Şaman)ların umumi mezarlara gömülmediğini belirtmiştir. Bir Kazak şairi olan Abay, yalnızlığından, halkına söz dinletemediği bir şiirinde “Molasmday baksımın yalnız kaldım tapçmım” (*Tam bir hakikat şudur ki baksımın mezarı gibi yalnız kaldım*) demektedir (İnan, 2021: 210). Eliade de yüksek mertebede olan kişilerin mezarlarının insanın ulaşamadığı yüksek yerlere yapıldığını, bunun kökeninde ulaşılmazlık ve mutlak gerçekliğin bulunduğunu ifade etmektedir (Eliade, 1991: 98). Buradan da anlaşılacağı üzere evliya mezarlarının yüksekte olması hem ruhun göğe ulaşmasını hem de gökteki Tanrı ile bir bütün olmayı bizlere anlatmaktadır diyebiliriz. Gökteki Tanrı’ya yakın

olmak, ondan hayır ve bereket dilemek düşüncelerinin kırıntılarını bu gün ellerimizi göğ'e kaldırmada arayabiliriz.

Şekil 64. Taşlıca Köyü, Çağırğan Baba Türbesi

Çağırğan Baba türbesini insanlar yağmur duası yapmak için ziyaret etmektedir. Çağırğan Baba'nın mezarının olduğu yerden Kars'taki oğluna seslendiği, o saatte de yatakta yatan oğlunun kalkarak 'Babam beni çağırıyor.' diyerek atına binip dörtnala yola çıktığı, Bayburt'a geldiğinde ise artık atın çatladığı rivayet edilmektedir. Bayburt'tan tekrar başka bir ata binen oğlu Ali'nin babasının ölüm döşğinde ona yettiği söylenmektedir. Burada hem Çağırğan Baba'da görünen gönül açıklığını, hem de oğlunun bunu hissederek bu gönül açıklığının kendisinde de devam ettiğini söyleyebiliriz. Bu durum da bize Şamanizm'de bahsedilen Şamanlık mertebesinin babadan oğula geçebildiğini hatırlatmaktadır. Buradaki benzerlik kesin bir olgu taşımamakla birlikte akılda bir soru işareti bırakmaktadır.

İnan, yağmur duasının İslamiyet ile bir ilgisinin olmadığına işaret etmektedir (İnan, 1986:199). Altay Şamanizm'inde şamanların dışında yadacı denilen kişiler yağmur, kar, dolu yağdıran, fırtına çıkarmaya gücü yeten kişilerdir. Taş kültüründe de ya da taşının varlığından bahsetmişsek de yadacılar hakkında bilgi verilmemiştir. Yadacılar sürekli rüzgâr esen yüksek dağlarda yaşamaktadır. Çağırğan Baba'nın bir yadacı olması ile ilgili bir kaynağa ulaşılmasa da meziyetlerin benziyor olması bakımından önemli görülmektedir.

İnan, Radloff'un 1861 yılında yadacı rehberi Tölös'lü yadacı (Vvettermacher) gezisi sırasında okuduğu afsun ile havanın açıldığından bahseder. Bu afsun şu şekildedir:

1) " Kayrakan! Kayrakan 1) Kayrakan! Kayrakarı

Alas! alas Alas! Alas! alas! alas!

Alakança açık per! Avuç içi kadar açık ver

Temeneçe teşik per! Çuvaldız kadar deşik ver!

5) Uktu kişi ürönimin! 5)) Asıl kişinin torunuyum!

Urlu angış tazılı Sedir ağacının köküyüm!

Abu Tobı kıygırgan Abu Tobı diye çağırdım

Ongostoy Kuldurak kıygırgan Ongostoy Kaldırak diye çağırdım

Tengerening kindigi yerde! Tanrının (göğün) gonbeği yerde (İnan,1986:163).

Şekil 65. Taşlıca Köyü, Çağırğan Baba Türbesi, Tepeden Görünümü

Güvenç Abdal'ın temsili mezarı Kürtün kazasın bağlı olan Güvende yaylasında bulunmaktadır. Bu mezar yerinin de yine en yüksekte, göğe yakın olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Güvenç Abdal, şu an bu mezarın olduğu yerde geyiklerin sütünden içmekte iken Güvenç Abdal'ın oğlu Hıdır Baba, onları orada görür ve 'Nereye gidiyorsunuz?' diye sorar. Güvenç Abdal da 'Bana gel oldu, benim Hacı Bektaş Veli'nin yanına gitmem lazım der ve bulunduğu yerde mezarını kendi eliyle çevirir.' Bahsi geçen bu mezarın beş yıl öncesine kadar daha düzgün olduğu fakat şu an deforme olduğu bilgisi edinilmiştir. Bu mezarın bulunduğu yere her kim kötü bir amaçla giderse başına kötü bir iş geldiği söylenmektedir. Yakın tarihte yaşanan bir olay sahada birkaç kişi tarafından aynı şekilde anlatılmıştır. Define aramak için birkaç kişi bu mezarın olduğu yere gider, artık başlarına ne geldiyse per perişan oldukları ve donarak öldükleri(?) anlatılmaktadır." Bu anlatılanlar evliya, dede, pir veya erenler olarak anılan kişilerin mezarların kutsal

yerler olduğunu ve bu kişilerin mezarlarının farklı bölümlerde bahsettiğimiz üzere mezarın sahibi ruhların don değiştirerek mezar yerlerini korudukları inancını hatırlatmaktadır. Öte taraftan, mitolojik veya destansı karakterde olan, insanüstü meziyetlerle donatılmış olan kişilerin mezarlarının birkaç yerde olması onların ölü olmakla diri olmak arasında bir yerde olduğuna yönelik inanıştan kaynaklanıyor olabilir. Nitekim Korkut Ata ile ilgili bir Türkmen atasözünde “Korkut’a kabir kazma” denilmesi bu fikrin bir sonucu olarak görülmektedir. Kazaklar da Korkut ata ile ilgili “Kayda barsan da Korkuttın böri/ Nereye gitsen Korkut’un kabri” denmesi yine aynı düşünceden doğmaktadır (Bayat, 2021: 88). Kazaklarda da Şamani inanışların süregeldiği bilinmektedir. Bir Şaman duasında da “Ölü desem, ölü emes; tiri desem tiri emes” denmektedir.

3.1.5.2. Atalar Kültünün Efsane Bağlamında İncelenmesi

Atalar kültü efsane bağlamında incelendiğinde en yaygın örneklerle Gümüşhane havalisi ve Harşit vadisi boyunca rastlamaktayız. Halk inanışlarında bahsedildiği üzere birçok evliya ve ziyaret yeri olması bu zenginliğin en belirgin sebebidir. Bunlardan birkaçı Gümüşhane havalisinde Burgu Baba, Abdal Musa, Çağırgan Baba ve Güvendi Abdal efsaneleridir. Bunların hepsi de Alevilerce kutsal sayılan dağ tepeleridir ki Abdal Musa’nın adının verildiği dağ Gümüşhane içinden en yüksek olan dağ zirvesidir. Rakımı 3330 dur. Abdal Musa Hacı Bektaş Veli döneminin sonlarına doğru yaşamış önemli bir Alevi dervişidir (Gümüşhane Halk Kültürü, 2011: 79). Her sene adına kurbanlar kesildiği bilinmekle birlikte ata ruhlarına kurban kesme gelenekleri ile ilgili birçok ayrıntıyı halk inanışları kısmında bahsetmiştik. Güvendi Abdal ya da Güvenç Abdal efsanesi de 13. yüzyıl civarlarında geçer. Anadolu’nun karışık olduğu bir dönemde Hacı Bektaş Veli Anadolu topraklarına gelir ve burada Anadolu Alevi Bektaşiliğinin temellerini atar. Güvenç Abdal da bu temellerin atılmasında önem arz eden bir dervıştır. Evliya mezarları ile zengin olan Gümüşhane’nin buna yönelik efsaneleri ile de zengin olması kaçınılmaz görünmektedir. Bu efsanelerden biri Sarı Şeyh efsanesidir. Sarı Şeyh aynı zamanda adını bu ermiştten almıştır. Şeydi Baba, Kara Yakup ve Sarı Şeyh Gümüşhane’nin Kelkit kazasında yaşamaktadırlar. Ancak bu üç kardeş o dönem çetelerinden rahatsız olup göç etmeye karar verirler. Her biri havaya bir ok atar ve bu oklar nereye düşerse oraya

göçmeye karar verirler. Bu oklardan Seydi Baba'nın Şiran'a, Kara Yakup'un Sivas'a, Sarı Şeyh'in oku da Kelkit'e düşer. Bu üç kardeş de okların düştüğü yerde daha sonra kendi adları ile anılan köyde yaşarlar. Köydeki Sarı Baba türbesine ziyaretçiler gelerek orada bir gece kalır ve kurban olarak tavuk keserler. Orada bulunan ardıc ve kızamık ağacına çaput bağlayarak kansız kurban da sunarlar (Gümüşhane Halk Kültürü, 2011:87-88).

Eski Türk kültüründe 3,7, 40 rakamlarının öneminden ve bidat kabul edildiklerinden bahsetmiştik. Gümüşhane havalisinde merkez köy olan Yenice köyü ile Köse kazasına bağlı Altıntaş köyü arasında kalan tepe, Kırklar Tepesi olarak adlandırılmaktadır. Bu tepenin karşı tarafında kalan tepe de Yediler Tepesi olarak bilinmektedir. Rivayete göre evliya veya veliler bu tepede bir araya gelmektedir (a.g.e. 80). Bu efsanelerde evliyaların keramet sahibi oldukları, insanların mezarlarını ziyaret edip şifa bulmak için kanlı veya kansız kurban sundukları görülmektedir. Eski Türk inanışlarında da Şamanların halkın bereket bulması, hastalıkları iyileştirmesi gibi etkileri bilinmekte Şaman efsanelerinde de yerini almaktadır. Örneğin bir Şaman elindeki kımızı dünya ruhları için kurban edeceğini söyler ve o anda kımız dolu kabın bir anda boşaldığı söylenir (Bayat, 2020: 145).

Türk kültüründe aile büyüklerine saygı, sözü geçen ve her konuda bilgi sahibi olan kişilere saygı her zaman esas sayılmıştır. Öyle ki kültürümüzde var olan evliyalar, pirler de atalarımız olarak kabul edilmektedir. Araştırma sahasında Çepni kültürü ve Şamani unsurlar pek çok alanda tespit edilmiştir. Bu mihverde ata mezarlarında da Şamani bazı unsurlara rastlanmış olmanın tesadüfî bir durum olmadığı düşünülmektedir.

3.1.6. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Oyun Kültü

Oyunun günümüz Türkçesindeki anlamları incelendiğinde birçok karşılığı olduğunu görülmektedir. Çocukların oynadıkları oyunlar, halk oyunları ve çeşitli danslar, tiyatro oyunları, kâğıt ve zar oyunları oyunun anlamını karşılayan oyun çeşitleridir. TDK tanımlarına göre oyun; yetenek ve zekâ geliştirici, belli kuralları olan, iyi vakit geçirmeye yardımcı olan eğlence; tiyatro ve sinemada sanatçının rolünü yorumlama biçimi; müzik

eşliğinde yapılan hareketlerin bütünü; seslendirilmek ve sahnede oynanmak için hazırlanmış eser, temsil, piyes anlamlarına gelmektedir (sozluk.gov.tr. 2023).Ek olarak bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma; şaşkınlık uyandırıcı hüner, kumar anlamlarını taşımaktadır. Ayrıca farklı spor dallarında rakibi şaşırtmak amacıyla yapılan çevik hareketler de oyun tanımları arasındadır. Oyun kelimesinin etimolojik kökeni incelendiğinde ise Orta Asya şamanlarının adlarından birinin de Yakutlarda “oyun/oyuncu” olduğu görülmektedir. Kadın şamana Moğolca kökenli bir kelime olan Udağan; orta şaman orta oyun, yüce şamana ise ulahan oyun denilmektedir (And, 2022: 37). Oyun, şamanın adına söylenildiği gibi şaman ritüellerinin bütününe de denmektedir. Bu nedenle şaman tanımı yukarıdaki tanımda oyun/oyuncu olarak belirtilmiştir. Türkmenler Şaman’ın esrime halinde yaptığı ritüele “göçyürme”, Türkmenlerin Çovdur boyu “göçyürme”ye oynamak demektir (Bayat, 2019: 215). Şamanların kötü ruhları kovduğu, hastalıkları iyileştirdiği başka bir ifade ile şifacı oldukları bilinmektedir. Şamanın bu özelliği o- kökünün (y) sesi ile birleşmeden önceki bir çağda (t) türevi yaratılmış olabileceğini akla getirmektedir (a.g.e.38). Bu türevden çıkan ve şamanın diğer adlandırmaları arasında yer alan ota(ilâç vermek, sağlamak) otacı(doktor, hekim) türevleri olduğu da bilinmektedir.

Oyun hem Şamanlıkta hem de tasavvufta kavuşmadır, hakka erişmedir ve mistik seciye taşır. Bayat, Mevlevî ve Bektaşî dervişlerinin sema yapmasını (oyunu) bu kozmik oyunun mükemmel örneği saymaktadır. Özellikle Bektaşî semahlarının Şaman kökenli olduğunun ilk bakışta görülebileceğini belirtmektedir (Bayat, 2019:213).

Şamanın davulunu tütülemesi, kaz biçimindeki korkuluğa at gibi binerek uçarcasına kanat çırpması, at kurban edilmesi ritüelinin bir parçasıdır. Bu ritüeller kayın ağacı gövdesine atılmış olan kertik etrafında gerçekleşir. Şamanın davulunu tütülemesi ile ruhların gelmesi, şamanın yardımcılarının ruhlarının arındırılması ile başlayıp, şamanın kayın ağacı ve ateşin etrafında davuluna vurarak dönmesi ile devam eder. Bu ritüel şamanın göğe yükselmesinin bir temsilidir ve her katta farklı öğeler ortaya çıkar. Gök gürültüsünün taklidi ile başlayan bu öğeler ikinci katta yıldırımın gürültüsü, üçüncü katta kazın üzerine binmesi ile sürer. Bu sırada yorulduğunu hissettiği zamanlarda atın su içmesini taklit eder. En son dokuzuncu kata eriştiğinde Tanrı ile konuştuğu an gelir ve

bitkin bir şekilde yıkılır (And, 2022: 91).Şamanın ritüellerdeki dönüşleri 3, 7, 9 rakamlarına denk gelmektedir. Bu sayılar Şamanın inancına göre göğün katmanlarını temsil etmektedir.

Şekil 66. Şaman Ritüeli

And, Anadolu’da davulla birlikte uygulanan dansların kökeninde kimilerine göre Şamanizm’in olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda bir nesnenin etrafında dönerek dans etme, oyunlarda halka olarak dönme Şamanizm kalıntılarının aranacağı öğeler arasında sayılabileceği gibi davul çalan icracının boğazından gırtlak sesi- hömey tekniğine benzer sesler çıkartması da bunun içerisinde sayılabilir. Anadolu’da Nevruz uygulamaları (Hıdırellez) gibi inanç öğelerine yönelik uygulamalar yine bu başlık altında incelenecek konular arasındadır. Oyun türlerini And; dans türü olarak oyunlar, Anadolu’da dramatik oyunlar, çocukların, gençlerin ve yetişkinlerin oynadıkları oyunlar olarak sınıflandırmıştır. Çalışmanın bu bölümünde araştırma sahasında dramatik oyunlar, dans türü olarak oyunlar ele alınacak olup, çocuk oyunlarına değinilecektir.

3.1.6.1. Araştırma Üçgeninde Halk İnanışları Bağlamında Törensel Oyunlar

Oyun denildiğinde akla günlük yaşam içinde insanın kendine özgür bir alan açması gelmektedir. Törensel oyun denildiğinde ise kendi içinde belli kuralları olan, yılın belli zamanlarında kabul edilmiş farklı inanç kalıplarına göre yürütülen oyunlar akla gelmektedir.

Araştırma üçgeninde törensel oyunlardan bahsetmeden önce zaman ve takvim kavramı üzerinde durmak gerekir. İnsanlar hayatlarını düzenleyebilmek için zaman

kavramından çağlar boyunca yararlanmıştır. Zamanı düzenleyebilmek için ise takvimlerden yararlanmıştır. Özellikle halk tarafından kullanılan eski takvimler halkın günlük işlerine göre düzenlenmiş olduğu görülmektedir. Abrul beşi soğukları, Mart dokuzu, Hıdırellez, Kocakarı soğukları gibi kavramlar halkın günlük yaşamına göre çıkmış ve zaman içinde eski takvimin oluşmasına olanak sağlamıştır. Resmi olarak miladi takvimde yılbaşı 1 Ocak tarihine denk gelirken, yöre takvimine göre Doğu Anadolu’da ve Karadeniz’de Rumi takvim olarak bilinen halk takviminde yılbaşı 13 Ocak tarihine denk gelmektedir. Bu takvim miladi takvime göre 13 gün geriden gelmekte ve ay adları da farklılaşmaktadır. Buna göre bugün kullandığımız miladi takvimdeki 13 Ocak, Rumi takvime göre 1 Ocak kabul edilir. Rumi takvime yörede verilen ay isimleri de şu şekildedir:

Tablo 1. Miladi ve Rumi Ayların İsim Tablosu

Miladi (Bugün Kullanılan) Takvim Ay İsimleri	Rumi (yörede kullanılan) Takvim Ay İsimleri
Ocak (14 Ocak-13 Şubat)	Kalandar
Şubat (14 Şubat-13 Mart)	Kuçuk-Gücük
Mart (14 Mart-13 Nisan)	Mart
Nisan (14 Nisan-13 Mayıs)	Abril-Abrul
Mayıs (14 Mayıs-13 Haziran)	Mayıs
Haziran (14 Haziran-13 Temmuz)	Kirez-Çerez
Temmuz (14 Temmuz-13 Ağustos)	Çuruk-Orak
Ağustos (14 Ağustos-13 Eylül)	Ağustos
Eylül (14 Eylül-13 Ekim)	İstavrit-Hac-Boş
Ekim (14 Ekim-13 Kasım)	Biçinayı- Koç- Dar
Kasım (14 Kasım-13 Aralık)	Üzüm-Ayrit-Ayerit
Aralık (14 Aralık-13 Ocak)	Husriyenas-Husrinar-İstiyanar-Siğirkoyan- Zemheri- Karakış

3.1.6.2. Mayıs 7'si (Hıdırellez)

Halk arasında kışın mevsiminin bitip, yaz mevsiminin başladığı tarih Mayıs Yedisi olarak adlandırılmaktadır. Mayıs Yedisi ismini Rumi takvime göre 7 Mayıs tarihinden almaktadır. Deniz bayramı, su bayramı, Çepni bayramı gibi farklı adlandırmaları da bulunmaktadır. Miladi takvime göre bu tarih 20 Mayıs tarihine denk gelmektedir. Giresun, Ordu, Trabzon havalilerinde bu kutlamalar sürdürülmekte, Harşit Vadisi boyunca Tirebolu ve köylerinde bu kutlamalar devam etmektedir. Giresun havalisinde Aksu Şenlikleri olarak adlandırılan bu kutlama Aksu Deresi'nin denize döküldüğü alanda, diğer alanlarda ise su ile karanın birleştiği yerlerde kutlanmaktadır. Denize uzak olan yerleşimler bu kutlamayı ırmak, dere, göl kenarlarında gerçekleştirmektedir. Hepsinin menşesinde kış mevsiminin bitmesi, bolluk ve bereketin temsili olan yaz mevsiminin başlamasını konu etmektedir. Oğuz, Mayıs Yedisi kutlamalarının Türk kültüründe baharın başlaması ile ilgili olan Hıdırellez ve Nevruz kutlamaları ile ilişkili olabileceğini belirtmektedir (Oğuz, 2006:12). Oğuz, tarihlerin farklılaşmasını iklimlerin farklılaşması ile açıklamaktadır. Bu bayramlarda dini ritüellerin de izlerine rastlanabilen bazı kültürel uygulamalar, oyunlar yer almaktadır. Mayıs yedisinde üç önemli uygulamanın mutlaka yapılması gerekmektedir:

- Sacayaktan geçme
- Denize taş atma
- Adayı dolaşma

Sacayak yörede ateş yakmada kullanılan üçayağı olan, üzerinde dairesel bir form bulunan nesnenin adıdır. Sacayaktan geçen kimselerin o esnada tuttukları dileklerin kabul olacağına inanılmakta, çocuğu olmayan kadınların ise üç kez sacayağından geçmesi halinde çocuğunun olacağına inanılmaktadır (a.g.e.6). Sacayağı ateş yakmada kullanıldığından ateş kültünü, aile ocağını anımsatmaktadır. Aile ocağı, çoğalmanın, bereketin sembolüdür. Bu nedenle sacayağından geçme ocak kültü ile de ilişkilidir. Eski Türk kültüründe ateş, tapınılan üstüne ilahiler okunan bir kült olarak değerlendirilmektedir.

Aile ocağı kültü ile aile ocağı kültü ateş kültü birbirinden ayırt edilemez. Aynı zamanda ocak kültü aile ocağı kültü ile de bağlıdır; şaman dualarında “atamızın yaktığı ocak” denmektedir. Manas destanında bir gelinin kayınbabasının evine giderken ateşe ve ocağa yükündüğü şöyle anlatılıyor: “Kızlar ve gelin çifte çifte dizilerek çadıra girdiler. Gelin eğilerek ocağa selam verdi. Sonra ateşe yaklaşıp yükündü, ateşe selam verdi” (İnan, 2020, 48).

Şekil 67. Mayıs 7’si Şenlikleri (Milli Folklor Dergisi, 2006, Öcal Oğuz)

Denize taş atma uygulamasında denize yedi çift bir tek taş atılarak “Derdim belam denize” denilmektedir. Bazı araştırmacılar bunun Şamanizm’den kalan bir uygulama olabileceğini savunmaktadır. Nitekim Şamanizm’de daha önce su kültüründe de bahsettiğimiz üzere, suyun tanrısal bir özellik taşıdığı, sudan dilek dileme, dua etme ritüelleri bulunmaktadır. Bu nedenle araştırma sahasında yapılan bu uygulamalar bu düşünceyi destekler görünmektedir.

Ada etrafında dolaşma geleneği, Giresun adasında gerçekleşmekte, adada Hamza Taşı denilen uçurum yedi kez dolaşmaktadır.

Mayıs yedisinde, yedi dalgadan geçen kişinin yıl boyunca hastalanmayacağına, evinde bolluk ve bereket yaşayacağına inanılmaktadır. Korkmaz, seher vaktinde babasının dere ile denizin birleştiği yerden su aldığını ifade etmiştir (Korkmaz, 2022: Kişisel Görüşme). Bu su ile yıkananlar hastalanmamakta, hasta ise de şifa bulmaktadır. Mayıs yedisinde su kenarlarında kurban kesme geleneği bulunmaktadır. Bu tarihte kesilen kurban kabul olmaktadır. Su kenarında kurban kesme yine Şamanizm’de su kültü

ile ilişkilendirilebilir. Araştırma üçgeninde insanlar bu su ile hayvanlarını da yıkamaktadırlar. Eski Türklerin tuğlarında yaban sığırı kutuz'un boncuklarla süslenmiş kuyruğu bulunuyordu. Çok eski çağlarda tuğ ve onun boncukları büyülü sayılır, onda savaş tanrısının bulunduğu inanırdı (İnan, 2020: 135). Aşağıda Mayıs 7'si için süslenmiş sığır ile Şalpazarı havalisinde gündelik yaşamda ya da yayla göçleri sırasında sığırların süslenmesi İnan'ın bu görüşünü desteklemektedir.

Şekil 68. Mayıs 7'sinde Su Kenarında Kurban İçin Hazırlanan Sığır

Şekil 69. Şalpazarı Süslenmiş Sığır Örneği

Bir bayram havasında geçen Mayıs Yedisinde kadınlar ve erkekler tarafından bazı oyunlar oynanmaktadır. Bunlar; yağlı kazık oyunu, kadınlar arasında atma türkü, halk tiyatrosu örnekleri, yöreye özgü halk oyunları, halat çekme, yağlı güreş gibi oyunlardır. Halk tiyatrosu örnekleri arasında Deve oyunu, Bakır düğme, Arap, Kalaycı, İğne, Değirmenci, Sirkeci gibi oyunlar yer almaktadır (Oğuz, 2006: 12). Anadolu'da kutlanan Hıdırellez kutlamalarına dair öge olan Hızır ve İlyas'ın buluşması motifi Mayıs Yedisinde

de görülmektedir (a.g.e. 12). Oğuz'un da belirttiği gibi Mayıs yedisi, Hıdırellez ve Nevruz gibi kutlamalar iklime göre tarihleri değişkenlik gösterse bile kışın bitip yazın, baharın başlangıcını kutlayan bayramlardır. Hıdırellez adı, Hızır ve İlyas kelimelerinin birleşmesi ile oluşmuştur. Rûz-ı Hızır (Hızır Günü) gibi adlandırmalar da bulunmaktadır. Miladi takvime göre 6 Mayıs'ta kutlanan bu bayram, Rumi takvime göre 23 Nisan tarihinde kutlanmaktadır. Türk kültürünün ananelerini gördüğümüz bu önemli günde bolluk ve bereket, çocuğu olmayanlar çocuk, sağlıklı bir yaşam ya da ne dilemek istiyorsa bu Hıdırellez gününde farklı ritüellerle dilenir. Hıdırellez ile ilgili İslamiyet öncesinde de kutlandığı ancak İslamiyet sonrasında İslami öğelerle bir araya gelmiş, Şamanizm'e ait özelliklerin yanı sıra Balkan kültürü ile de beslendiğine dair düşünceler bulunmaktadır (Bulut, Karacagil, Çataloğlu, 2018: 80). Hıdırellez günü dilenen dilekler bir kâğıda yazılarak ya da resmi çizilerek gül ağacının dibine bırakılırdı. Kuşaktan kuşağa halen sürdürülmekte olan bu gelenek benim de şahit olduğum, sürdürdüğüm bir gelenektir. Bugün de ateşten atlama geleneği ile birlikte kötülüklerden arıtıldığı söylenmektedir. Bu gelenek ateş kültü ile ilişkilendirebileceğimiz Şamanizm'e dair bir iz sayılabilir.

3.1.6.3. Nevruz

Nevruz, tıpkı yukarıda bahsettiğimiz Mayıs yedisi, Hıdırellez kutlamaları baharın gelişinin kutlandığı bir bayramdır. Yörede eski halk takvimine göre 9 Mart tarihine gelen bu gelenek, Mart Dokuzu olarak adlandırılmıştır. Yörede eski takvime göre yeni yılın başlangıcı Ocak ayından değil, Mart ayından başlamaktadır. Literatüre göre Nevruz 21 Mart'ta yani gece ile gündüzün eşit olduğu tarihten itibaren başlamaktadır. Ancak Anadolu'da bazı yerlerde ve araştırma sahasında Mart 9'u denmesinin sebebi Hicri takvime göre 9 Ramazan'a denk geliyor olmasından kaynaklanabilir (Halaçoğlu, 1996:183). Eski Türk topluluklarında Nevruz adı ile anıldığı gibi Altay Türklerinde Cılgayak, Yakut Türklerinde Isıah adları ile de kutlanmakta, anılmaktadır. Tabiatın canlanması, tarımsal faaliyetlerin düzenlenmesine yönelik olarak kutlanmaktadır. Celali takvim Nevruz-ı Sultani ayı ile başlamaktadır (Dilek, 2021: 610).

Altaylarda Nevruza çok benzeyen baharın gelişinin kutlandığı Cılgayak bayramında bir önceki yıl toplanan bitkiler ve kökleri kullanılarak yiyecekler

hazırlanmaktadır. Bu bayram çeşitli eğlencelerle kutlanıp en son şarkılarla Cılgayak karşılanmaktadır:

“Cılgayak cıl ekeldi!// Cılgayak (yeni) yıl getirdi!

Cılu cılu bol!// Ilık ılık ol!

Kar kayılzın,/ Kar erisin,

Kök çıksın,/ Otlar çıksın,

Kobıdan suular,/ Oyuklardan sular (akarak),

Korkurajıp kojondoşsın!// Kojon gibi gürüldesin!

Cılgayak Cılgayak! Cıl ekelzin!// Cılgayak Cılgayak! Yıl (alıp) gelsin!

Kuştar da kojondoşsın!// Kuşlar da kojon söylesin! (Dilek, 1996:335).

Uygurlarda Nevruz ananeleri arasında kabir ziyaretleri, eş dost ziyaretleri, tabiatla yapılan geziler, nevruz oyunları bulunmaktadır. Nevruz oyunları arasında Börü ile Koy (Kurt ile Kuzu), Oğlak Küçüng Yekse Al (Top Kapmaca), Oyuncu Şir (Oyuncu Aslan) Od Alaş (Ateş Atlama), Talaşma (Köpek Dövüştürme), Çokuşma (Horoz Dövüşü), Koglaş (Kız Kovalama) bulunmaktadır.

Selçuklularda Nevruz resmi bayram olarak kutlanmaktadır. Osmanlı döneminde de Nevruz kutlamaları yeni yılın başlangıcı olarak kutlanmaya devam etmiştir. Osmanlılar hem Nevruz adını kullanmışlar hem de Nevruz-ı Sultânî adı ile anmışlardır. Bu dönemde hem eğlenceler düzenlenmekte hem de halk 41 çeşit otu toplayıp usullerince kaynatarak içmekte, bu su ile yüzlerini yıkamaktadır (Halaçoğlu, 1996:185). Bu bayramda farklı maddelerden yapılan macunlar halka dağıtılırdı. Bu macunun bazı hastalıklara iyi geldiği rivayet edilmektedir.

Araştırma sahasında da nevruz kutlamaları arasında ateşten atlama, top oyunları gibi oyunlar oynanmaktadır. Günümüzde Anadolu’da birçok yerde kutlamaları sürdürülen bahar bayramı resmî kurumlar olan üniversitelerde ateşten atlama, halk oyunu gösterileri ile birlikte kutlanmaktadır. Nevruz hazırlıkları kapsamında evlerde temizlik yapılır, tatlılar pişirilir. Mayıs 7’si benzeri eğlenceler Nevruz’da da kutlanmaktadır. Mart Dokuzu ile ilgili pek çok inanış olmakla birlikte en yaygın olanları su kültü başlığında da

değindiğimiz su saçma, eve ilk gelen kişinin ayağının uğurlu sayılması gibi geleneklerdir. Yakın çevrede bulunan kazalarda eğer Mart dokuzunda bir çocuk doğduysa bu çocuk dere suyu ile yıkanır ki hayvanların gücünün suya, sudan da çocuğa geçeceğine inanılır (Demir, 2001: 64). Araştırma sahasında ateşten atlama gibi oyunlar kuvvetle muhtemel ateş kültürünün yöredeki bir ananesidir. Ateşin temizleyici, tedavi edici, nazardan koruyucu özellikleri olduğu bilinmektedir. Ev ve ocak kültürü ile de yakından ilişkili olan ateş kültürü ateşe saygı gösterilmesini gerektirir. Türk mitolojisinde ateşin de bir ruhu olduğuna inanılır ve bu ruhun kızdırılmaması gerekmektedir. Bu nedenle ateşin karıştırılması esnasında metal malzemeler kullanılmaz. Aksi takdirde ateşin ruhunun zarar göreceğine inanılır.

3.1.6.4. Araştırma Üçgeninde Dans Türü Oyunlar

Araştırmanın bu bölümünde dans türü oyunlar adlandırması Metin And'ın halk oyunları kavramına getirmiş olduğu bakış açısı dolayısıyladır. Halk oyunları tüm halkın ortak olarak bildiği, oynadığı dansları kapsamaktadır. Yöresine göre değişiklik gösteren oyunları And, köylü dansları ve oyunları olarak tanımlamıştır (And, 2022:143). Bu tür danslarda o yörede oyunu oynayan kişiye kahramanlık duygularını anımsatan efe, uşak, seymen gibi adlandırmalarda bulunulmuştur. Karadeniz uşağı bölgede övgü niteliğinde de genç kişilere yönelik olarak kullanılmaktadır.

Köylü danslarının ya da oyunlarının yörede ortaya çıkışında muhakkak sahip olduğu kültürün aldığı göçlerle edinilen etkileşimin bir etkisi bulunmaktadır. Araştırma üçgeni de Türklerin Anadolu'ya gelişlerinde bir giriş kapısı ve yerleşim bölgesi olmuştur. Bu sebeple oynanan danslarda bu kültürün etkisi analiz edilmeye değerdir. Araştırma üçgeninde bulunan köylü dansları arasında horon, karşılama, bıçak oyunu gibi türler bulunmaktadır.

3.1.6.4.1. Horon

Yörede oynanan oyun düşünüldüğünde horon, oyuncuların halka şeklinde bir araya gelerek oynadıkları oyunun adı horon olarak adlandırılmaktadır. Gagavuz Türkleri Romanya'da düğünlerde oynanan halk danslarına horon demektedirler (Cihanoğlu, 2004:

23). Cihanoğlu yaptığı araştırmasında Yunancadaki xogos kelimesi ile horon arasında benzerliklerin olduğu bu benzerliğin ise Yunanlıların Karadeniz sahillerine yerleşmesi ve horonun Cenevizlilerden kalma bir oyun olduğu ile açıklamıştır. Öte taraftan Fransa'da carole adı ile anılan oyun, harol, horol kelimeleri ile de adlandırılmakta ve halka şekli alınarak oynanmakta olan oyun olarak tanımlanmaktadır. Yakutça 'da xor (hor), destan söylenirken nakarat anlamını taşıırken, xoroy (horoy), sırayla durmak anlamına gelmektedir. Yunanca 'da hogos, hora, raks, dans anlamlarını taşımaktadır (a.g.e.23). Yörede mısır saplarının bir araya getirilmesi ile oluşan horom kelimesinin bir arada oynanan horon kelimesi ile benzerliği birçok kaynakta belirtilmiştir (Cihanoğlu, 2004; And, 2022). Bu tanımlamalarda horonun Cenevizlilerden kültürümüze girdiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Yunanlardan da etkilenilmiştir. Fransızlardaki oyun ile benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak horon gerek halka olunarak oynanması ile gerekse geleneksel giyimi ile Türk kültürünün unsurlarını taşımaktadır. Nitekim Şaman ritüelleri ne olursa olsun daire etrafında yapılmaktadır (Bayat, 2019:215).

Horon oyununda giyim eşyaları şu şekildedir: Kadınlarda; çember, yelek, gömlek, don, dolama, kuşak, fistan, içlik, yazma, çorap, çarık, yemeni, kara lastik, para kesesi, lira, erkeklerde; başlık, aba, zıpka, muska, yelek, iç gömlek, kuşak, siyah kayış, hamail, çarık, çapula, çizme, peştemal, kuşak. Giyim kuşama yönelik unsurlar Gümüşhane'de Trabzon'da ve Giresun'da benzerlik göstermekle birlikte bazılarında aynı giyim eşyasına farklı isimler koyulduğu görülmektedir. Muska dilimize Arapçadan girmişse de daha önce muska taşımanın eski Türk dininde fetişi temsil ettiğinden bahsetmiştik. Demir de makalesinde bu düşüncüyü desteklemektedir (Demir, 2002:25-34).

Horon, oynandığı yörenin adını taşıyan horonlar, kişi adlarıyla oynanan horonlar ve hızına göre adlandırılan horonlar olarak çeşitlendirilmektedir. Atlama horonu Trabzon ve Maçka'da daha sık oynanırken Dik Horon daha çok Ordu ve Samsun'da oynanmaktadır. Üçayak horon sıklıkla Giresun'da oynanan horon türüdür. Gümüşhane havalisinde üçayak oyunu yanında, dik-dizden kırma bir diğer adı ile urum diki horon türü de oynanmaktadır. Bu horon türü bar tavrı ile oynanan bir horondur. Gümüşhane havalisinin geçiş güzergâhında olması halay, horon ve bar türündeki oyunların oynanmasına, bu oyunların urum dikiinde olduğu gibi sentezlenmesine olanak sağlamıştır. Genel haliyle

horonda vücudun titretilmesi, kolların bir anda yukarı kaldırılması, ayakların hareket ettirilmesi, “al aşağı” komutu ile birlikte diz üzerinde çömelme ve sağa sola dönülen hareketler ile sıçrama hareketi görülmektedir. Kadınların oynadıkları horonda ise daha yumuşak hareketler bulunmaktadır. Yaylanma, omuz sallama ve el kıvrırma gibi hareketler mevcuttur. Oyuncuların bir araya gelerek diz üzerinde çömelmesi hareketine çiya adı verilmektedir. Horon türlerinden biri olan Sıksaray oyunu yörede adeta yağmurun şiddetli ve yoğun bir şekilde yağmasını temsil etmektedir. Bu oyuna genellikle kemençe, davul, zurna, kaval gibi çalgılar eşik etmektedir. Kemençe bu oyunun ayrılmaz bir parçası gibidir. Araştırma üçgeni içerisinde halk danslarına eşlik eden çalgılar arasındaki kemençenin atası, bir Merkezi Türkistan çalgısı olan “ıklık”tır. Oyun esnasında davulcunun oynayan halkanın arasına girmesi ve davulu yukarı kaldırarak davul oyunu oynaması da Şamanizm’deki davul ritüellerine benzetilmektedir.

Horon oyunu, yöre insanının bir arada olmasını ve bütünlüğünü anlatan önemli bir oyun türüdür. Karadeniz’in dalgasını, hamsinin çırpınışını, tavaya halka şeklinde dizilişi oyunun temsilinde görülmektedir. Bu yönü ile halk dansı içinde hayvan benzetiminin kullanılmasına örnek teşkil etmektedir. Yazıcı horonda vücudun titretilmesini doğadaki rüzgâr, orman ve yaprak titreyişlerine benzetir(Yazıcı, 1993: 13). Bu haliyle coğrafi özelliklerin oyunun şekillenmesinde rol oynadığı görülmektedir. Öte taraftan besteci Adnan Saygun’ un “Anadolu Oyunlarının Ritüel Karakteri adlı yazısında hayvan taklitlerinin olduğu Tuna Barı, Tavuk Barı, Kartal Halayı ve Titreme Horonu oyunlardan bahseder. Titreme horonu elbette hamsinin denizden çıkıp sofraya gelene kadar balıkçı oltasındaki titreyişini anlatır(Gazimihal, 1999:105). Oyun figürleri yörede sıra halinde bel belleyen insanların figürlerine benzetilerek oyunun sosyolojik yönü de vurgulanmaktadır. Horon oyununda ellerin havaya kaldırılarak çeşitli figürlerin yapılması kartal gibi yırtıcı kuşların güçlülüğüne benzetilebilir.

3.1.6.4.2. Bıçak Oyunu

Horonun bir çeşidi olan iki veya üç kişi ile oynanan, oyuncular arasında bir atışmanın temsil edildiği, bıçağın ustalıkla kullanıldığı bir oyundur. Oyun içinde oyuncular her an kavga edecekmiş gibi ellerindeki bıçağı kullanırlar ve bir anda ayrılarak

horona devam ederler (Gazimihal, 1999: 133). Bıçak oyununda kullanılan bıçak, eğri bir görünüme sahip olup karakulak olarak adlandırılmaktadır. Yörede bıçak oyunu her mevsimde oynanabilir. Horon oyununda eşlik eden çalgılar bıçak oyununda da kullanılmakta, oyuncular müziğin ritmine göre kâh bıçakla gösterilerini yapmakta, kâh horana geçmektedirler. Bir eğlence amacı güden bu oyunda iki düşmanın birbiri ile cenk etmesi temsil edilirken bıçak kullanılmasıdaki kökenlerinin ne olabileceği sorusunu akla getirmektedir. Bıçak demirciliğin bir ürünüdür ve demircilik Türk kültüründe önemsenen bir sanattır. Şöyle ki; bir şaman nasıl davuluna vurarak kötü ruhları kovacağına inanıyorsa, demirci ustasının da demiri döverken çıkardığı sesin kötü ruhları kovduğuna inanılmaktadır. Doğum yapan kadınlarda al basmasına karşı yanı başına bıçak koyulmasının da kötü ruhların kovulmasına yönelik bir önlem olduğu bilinmekle beraber demirin halk danslarındaki kullanımı eski Türk inanışlarına yönelik bir iz olabileceği düşünülmektedir.

Bıçak oyunu, araştırma üçgenini kapsayan bölgede oynanmaktadır. Gümüşhane havalisinde sıklıkla Kürtün ve Torul ilçelerinde oynandığı görülmektedir.

3.1.6.4.3. Karşılama

Karşılama, iki kişinin bir araya gelerek davul ve zurna eşliğinde oynanan oyundur. Karşılama hemen hemen Anadolu'nun birçok yerinde oynanmaktadır. Doğu Karadeniz'de ise Giresun Karşılması, Ordu Karşılması olarak karşımıza çıkar. Karşılama oyununda omuz sallama, diz kırma, sağa ve sola adım atma, çökme ve yer değiştirme gibi figürler bulunmaktadır. Kızlar ve erkekler karma oynayabildiği gibi, oyun oynayanlar hemcinsleri ile de oynayabilmektedir. Karşılama tıpkı kuşların kanat açması gibi oyun esnasında kollar sağa sola açılmaktadır. Karşılamadaki bu figür Şamanizm'de ritüellerde hayvan taklitlerinin yapılmasına benzetilmektedir.

3.1.6.4.4. Turnalar

Turnalar Gümüşhane güzergâhında oynanan halay türünde bir oyundur. Turnalar oyunu adını hayvan benzetiminden alması dolayısıyla önem teşkil etmektedir. Asya ile Anadolu'nun etkileşimini gözler önüne seren bu oyun eski Türk kültürünün izini temsil

eden bir unsurdur. Şamanizm inancında Şamanların turna donuna girdiği bilinmektedir. İslamiyet sonrasında ise Ahmet Yesevi'nin turna donuna girdiği kaynaklarda belirtilmektedir. Veliler zor durumda kaldıklarında, İslamiyet öncesinde kendisinin hayvan anası olarak bildiği ongon kuş donuna girmektedir(Bayat, 2019:156). Alevi inanışlarında görülen Turna semahı kuşun hareketleri ile göğe yükselmeyi temsil etmektedir. Turna İslamiyet öncesinden günümüze dini semboller açısından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Merkezi Türkistan'da ve Çin'de turna kuşu ölümsüzlüğün ve uzun yaşamın simgesi olarak kabul edilmektedir. En genel anlamı ile ise kuş, Türk kültüründe ve Anadolu'da Tanrı'nın elçisi olarak kabul edilmektedir.

3.1.6.4.5. Yılan Barı

Yılan barı oyunu oyuncuların yarım daire şeklini alarak oynadıkları bir oyundur. Sadece erkeklerin oynadığı bu oyun merkez ilçe, Şiran, Kelkit ve Köse ilçelerinde oynanmaktadır. Yılan barı oyunu, adının hayvan benzetiminden alması yönüyle, yörede isim olarak hayvan benzetimi olan oyunların bir tane ile sınırlı kalmadığını bizlere kanıtlamaktadır. Gümüşhane havalisinde hem adı ile hem de figürleri ile hayvan benzetimi olan bir oyun da Tavuk Barı'dır. İki bölümden oluşan tavuk barı oyununda birinci bölümde eller aşağıda ve ayakta oynanmaktayken ikinci bölümde çökerek oynanır. Çökerek oynanan kısımda oyuncuların tavuk taklidi yaparcasına oynamasından ötürü oyunun adı tavuk barı olarak anılmaktadır. Bu oyunda Şamani unsur oyunun adından kaynaklanmaktadır. Yılan Türk mitolojisinde alt dünyanın hayvanı olarak bilinmektedir.

3.1.6.5. Araştırma Üçgeninde Köy Seyirlik Oyunları

Köy seyirlik oyunları kültürümüzün geçmişten bugüne ananelerini gözlem altına almak adına önem arz etmektedir. Bu oyunlar içerisinde geçmiş dönemin ongon, ritüel ve inanç izlerini taşımaktadır. Ancak birçok oyun artık günümüz teknoloji şartları ile unutuluyor olsa da bazı oyunlar geçmişin izleri ile halen halk tarafından yaşatılmaya devam etmektedir. Köy seyirlik oyunları yöre insanının düğünlerde, yayla şenliklerinde daha doğrusu yöre halkı için önemli sayılan gün veya zamanlarda oynanan oyunlardır. Araştırma sahasında bu oyunların derlenmesinde hem saha araştırması yapılmış hem de yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda yörede birçok oyun

örneğine rastlanmış ancak burada önemli birkaç oyuna yer verilmiştir. Yörede oynanan oyunlardan bazıları şunlardır: Yüzük Oyunu, Kalandar, Davar Yüzü Gezilmesi Oyunu, Dız Oyunu, Yağmur Duası oyunu, Kız Kaçırma Oyunu, Ayı Oyunu... Bu oyunlardan en önemlisi ve hem Harşit Vadisi hem de Gümüşhane havalisinde oynanan, farklı adlarla Anadolu'nun farklı yerlerinde de benzerlerine rastladığımız Kalandar geleneği üzerinde durulacaktır. Ayrıca, artık yörede rastlanılmayan ancak şu an yaş aralığı 60-70 olan yöre halkının çocukluk dönemlerinde şahit olduğu “ayı oynatma”dan bahsedilecektir.

3.1.6.5.1. Kalandar Geleneği

Kalandar geleneği hakkında bilgi vermek gerekirse şunlar söylenebilir. Kalandar yerel takvime göre Ocak ayına verilen addır. Kalandar geleneği, yapılan literatür araştırmalarında bazı kaynaklarda gelenek adı ile anılmışken, bazı kaynaklarda Kalandar oyunu adıyla anılmıştır. Bu çalışmada oyun kültürü başlığında incelenen ve içerik olarak da yetişkinlerin oynadıkları bir oyun olsa bile, içerisinde bazı ritüel öğeler taşıması adına gelenek adı kullanılacaktır.

Kalandar kelimesinin etimolojik kökeni incelendiğinde komşu coğrafyalarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Aleviler, Kürtler ve Ermeniler arasında Gağan, Gaxand ve Kalo gibi adlandırmaların olduğu görülmektedir (Alay, 2018: 98). Kalandar kelimesi Latince 'de yılın ilk günü anlamını taşıyan “calandae” kelimesinden gelmektedir. Yörede kalandar, galandar şeklinde telaffuz edilmektedir. Batı dillerinde, İngilizce’ de calendar kelimesi takvim, Fransızca 'da calendrier gün bilgisi, takvim anlamlarına gelmektedir. Rusçada “kalendar”, İtalyancada ise “kalandarya” yine takvim anlamını karşılamaktadır. Rumlar aynı anlamı taşıyan bu kelimeyi kalandaris olarak kullanmaktadırlar(a.g.e.99).Kalandar geleneği inanışlarına göre yılbaşı gecesinden sonra ilk gün eve ilk giren kişi çok önemlidir. Bu kişinin karakter özelliklerinin kabul görmesi, bereketli, çalışkan ve ayağının uğurlu olması beklenir.

Kalandar gecesinde yedi kişi bir araya gelerek ev ev dolaşır ve evlerden un, su ve tuz toplanır. Evlerin gezilmesi esnasında gezen kişiler kılık değiştirirler, yüzlerini boyayarak üzerlerine kelek, zil ve çan gibi ses çıkaran eşyalar takarlar. Gümüşhane

havalisinde Kalandar zamanı evlerin gezilmesine saya gezmesi adı verilmektedir. Toplanan un, su ve tuz dört yolağzı olan bir yerde yoğurularak aynı yerde yanan ateşte pişirilir. Pişirilen bu ekmeğe golot denmektedir.

Şekil 70. Kalandar geleneğinde kostümler

Şekil 71. Kalandar geleneğinde kostümler

Yılbaşı eğlenceleri Gümüşhane havalisinde benzer uygulamalar kapsamında farklı isimlerle de anılmaktadır. Örneğin efrence; Gümüşhane havalisinde yılbaşı kutlamalarından biridir. 3 veya 4 Ocak tarihlerinde evde çeşitli yiyeceklerle birlikte golot denilen ekmeğin pişirilmesi ve içine para koyulması ile sürdürülen gelenektir. Para kimde

çıkarsa o kişinin evinde bolluk ve bereketin hüküm süreceğine inanılır. Fatik denilen eğlencede ise tıpkı Kalandar geleneğinde olduğu gibi gençler sakallı derviş, dansçı kadınlar ve hayvan kıyafetlerine bürünerek ev ev gezip yiyecek toplarlar. Toplanan bu yiyecekler köy odası ya da uygun bir ortamda pişirilip yenilir. Kalandar geleneğine benzeyen bir başka oyun ise Davar Yüzü Gezmesi oyunudur. Bu oyunda da oyuncuların çoban, kadın, ayı, fedai, dilenci kılığına girerek ev ev gezilmesi şeklinde görülür. Tek farkı yazın başlangıcı hayvanların çoğalması ve sütün çok olmasını amaçlayan bir oyun olmasıdır. Gümüşhane havalisinde pek yaygın olmayan Şiran kazasında görülen sayma, bir diğer adı ile köse oyunu olarak bilinen gelenek üzerinde durulmaya değer görülmektedir. Şiran'ın bazı köylerinde kötülükleri, cin ve şeytanları köyden uzak tutmak adına yapılan bu gelenek saya gezmelerine benzemekle birlikte şaman ritüellerinde görülen danslara da benzemektedir (Karadeniz'de Hayatın İzleri, 2019:393). Genel olarak Anadolu'da Saya Gezmesi olarak bilinen bu oyun çoban oyunları olarak bilinmektedir. Anadolu'da oynanan bu oyun türünde kiminin gelin kılığına bürünmesi kiminin hayvan postu giymesi, el ve yüzlerin isle boyanması ve boyuna çanlar takılarak ev ev gezilmesi şeklinde görülür. Saya gezmesi; Bolvadin'de, Karaman İbrala'da özellikle kışın oynanmakla birlikte Karaman Beydili'nde Kasım ayında, Sivas'ın Koyulhisar kazasının Yeşilyurt, Bahçe ve Gökdere köylerinde Şubat ayında oynanmaktadır(And, 2022: 216-219).Bu oyunun tıpkı Şiran'da olduğu gibi Köse oyunu olarak oynandığı yöreler de bulunmaktadır. Van, Doğu Beyazıt ve Kars'ta köse oyunu olarak oynanmakta, köse yeni yılı temsil etmektedir. Benzer köse oyunu örneklerine ağırlıklı olarak İran ve Azerbaycan'da rastlanmaktadır(a.g.e.325).Araştırma sahasında genellikle Kalandar geleneği içinde ve yılbaşı kutlamalarında oynanmaktadır. Bu oyunların oynanmasındaki nihai amaç yeni yıla bereket ve bolluk içinde girilmesidir.

İnsanların kılık değiştirerek gizlenmesi Anadolu'daki dramatik oyunlarda görülmektedir. Bu tip oyunlarda kişi gizlenip maske takarak bir başkası olmaktadır. Alevilerde cem ayinleri ve buralarda oynanan samahların da gizliliği korunmaktadır(And, 2022: 29). Alevi Bektaşilerde baba, dede kavramları ile şaman, kam, eren, bakşı kavramlarının birbirine benzerliğinden bahsedilmektedir (Yörük, 2020: 27).Türkmen erenlerinden olan Barak Baba'nın 14. yüzyılda yaşadığı ve bir Kalenderi şeyhi olduğu bilinmektedir. Barak Baba ve müritlerinin giyimleri farklı olduğu, saçlarını ve sakallarını

kazıtıp bıyıklarını uzun bıraktıkları, başlarına iki boynuzlu bir külah geçirdikleri, boyunlarına küçük çingiraklar ve kına ile boyanmış aşık kemikleri taktıkları bilinmektedir. Barak Baba'nın ve ya dervişlerinin çaldığı davul eşliğinde dans ettikleri söylenmektedir (And, 2022: 364). Araştırma üçgeninde de Alevi Bektaşî Türkmen erenlerine dair birçok anlatı, kültür öğeleri bulunmaktadır. Türkmen erenlerinin yukarıda bahsedilen gibi kılık değiştirmeleri, bu kılık değiştirmenin şamanlara benziyor olması ve Doğu Karadeniz'de ve söz konusu üçgende Kalandar geleneği uygulamalarında kılık değiştirilerek evlerin kapılarının geziliyor olması, kültürün bu şekilde bir kalıntısı olabileceği izlenimini yaratmaktadır. Her ne kadar Kalandar geleneğinde bu kıyafetler bir eğlence unsuru olarak görülse bile, kılık değiştirmek için seçilen zil, hayvan postu gibi öğeler bu benzerlikte rol oynayabileceği düşünülmektedir.

3.1.6.5.2. Ayı Oynatma

Araştırma üçgeninde özellikle Tirebolu'da görülen bir gelenektir. Hayvanların oyun kültüründeki yeri sadece ayı oynatmada değil, daha önce kalandar geleneğinde bahsettiğimiz üzere insanın ayı postu giyerek evleri gezmesi şeklinde de karşımıza çıkmaktaydı. Eski Türk kültüründe dini törenlerde hayvan seslerinin taklit edilmesi karşımıza çıkmaktadır. Hatta Şamanlar ayı olabilmek adına ayı postu da giyebilmektedir (Gmelin, 1752: 397; akt: And, 2022: 93). Öte taraftan ayı orman kültürünün bir simgesi olmasının yanında ayı için kullanılan sözcükler ata olarak kabul edilmektedir. Kurt kelimesinin Türk kültürü için örtmece bir söz olması gibi erken devirlerde ayı kelimesinin kullanılması yasaktı(Çoruhlu, 2020:273). Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, ayı Türk kültüründe önemini koruyan bir unsur olmalı ki Kalandar geleneğinde ayı postu giyilmesi, her ne kadar eğlence unsuru olarak görülse bile ayı oynatma kültürümüzde yaşatılan geleneklerdir.

3.1.6.6. Araştırma Üçgeninde Çocuk ve Yetişkin Oyunları

Oyun denildiğinde birçok anlamı içinde ilk akla gelen belki de çocuk oyunlarıdır. Bir halk kültürü belleği olan çocuk oyunları çocukların taklit yeteneklerini gösterdikleri, tekerlemeler, maniler söylediği; taş, top benzeri materyaller kullandıkları oyun türü çocuk oyunlarıdır. Günümüzde şehir hayatının olduğu alanlarda artık çocukların sanal ortamda

oynadıkları oyunları daha sık görüyor olsa da halen köy veya kasaba hayatının olduğu ortamlarda çocukların yüz yüze oyun oynadıklarını görmek, umut vermektedir. Araştırma sahasında çobanlık geleneğinin sürdüğü yerlerde çocuk oyunları adına zengin bir kültürün olduğunu görmekteyiz. Bu sebepler oyunlarda doğadaki ağaç gibi doğal malzemeler olduğu gibi ateş böceği, gut gut böceği gibi canlıların da oyundaki yerini aldığını görmekteyiz.

Oyunun her alanında olduğu gibi çocuk oyunlarında da eski kültür izlerini görmek mümkündür. Çocuk oyunları arasında bir adı yesir olan yakalamacılık oyunu, çıkırık, günümüz adı saklambaç olan sinmece oyunu, çizgi oyunu en başta görülen oyunlar arasındadır. Bu oyunlardan çıkırık, genellikle yaylalarda oynanmakta ve bir ağacın oyularak çocuğun üzerine oturup dönmesi şeklinde oynanan oyundur.

3.1.6.6.1. Dokuztaş Oyunu

Araştırma üçgeninde oynanan beştaş ve dokuztaş oyunları eski Türk kültürünün izlerinin görüldüğü en belirgin örnek sayılabilir. Beştaş oyunu Gümüşhane havalisinde fettek oyunu adıyla da bilinmektedir. Kırgız Kazaklar ve Özbekler kumalak denilen taşlarla fal bakmakta, bu taşları ise dokuz yere ayırmaktadır. Taşların dokuz yere ayrılmasının hem araştırma sahasında hem de Anadolu'nun birçok yerinde oynanan dokuztaş oyununu düşündürmektedir (And, 2021: 99). Dokuztaş oyunu her bir katılımcının elindeki dokuz tane taşı havaya atarak, havadaki taşları yakalaması ile başlar. Havadaki taşlardan en çok kim yakaladıysa oyun onunla başlar. Ardından oyuncu elindeki taşları havaya atar ve o esnada hem havadaki taşları hem de yerdeki taşları toplamaya çalışır. Eğer havadaki taşlardan yere düşürürse ve yerden taş toplayamazsa yanmış olur.

3.1.6.6.2. Kuşkudurum (Yağmur Dodusu/Kuşkutura) Oyunu

Kız veya erkek çocuklar tarafından oynanan bu oyun aslında bir çeşit yağmur duası niteliğindedir. Oyun içerisinde tekrarlanan tekerlemeler ile çocuklar yaratıcıdan yağmur yağmasını dilerler:

“Tarlada çamur, teknede hamur, ver Allah’ım ver sicim gibi yağmur”

“Dodo Dodo yağ ister,

Kaşık kaşık bal ister

Allahtan yağmur ister”

Oyuncular çalı süpürgesine başka bir ağaç dalından sopa yaparak eski elbiseleri bu süpürgeye giydirirler. Ev ev gezerek ve tekerlemeleri söyleyerek evlerden pirinç, bulgur, un, yağ gibi malzemeler toplarlar. Bu malzemeler bir evde pişirilerek çocuklar tarafından yenilir.

3.1.6.6.3. Aşık Oyunu

Eski çağlarda Oğuz Türklerinin oynandığı bilinen bu oyun çağlar boyunca oynanmaya devam etmiştir. Artık unutulmakta olan bu oyun ancak bugünün yetişkinleri tarafından oynandığı anlatılan bir oyundur. Hayvanın ayak kemiği olan aşık kemikleri ile oynanan bu oyunda boyutu sebebi ile büyükbaş hayvanlar tercih edilmemektedir.

3.1.7. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Hayvan ve Bitki Kültü

Eski inanışlarda ağaçlar, hayvanlar da ata, ana olarak anılmaktadır. Dede Korkut’ta geçen beyitte; *“Atam adın sorar isen, kaba ağaçtır!”*

Babam adın sorar isen, Kağan arslandır!” ifadeleri yer almaktadır (Ögel, 2020: 609). Ağaçları ve hayvanların ana, ata olarak anılmasını desteklemektedir. Ağaç bu yönü ile aile ocağının da bir simgesi gibidir. Bugün ailenin köklülüğünün ifadesi için çınar ağacı benzetmesinin kökeninde belki de bu inanışlar yer almaktadır. Ağaç ile ilgili inanışlara daha çok kayın ağacına yönelik inanışlarda rastlamaktayız. Dini törenlerde kullandıkları Şaman davulunun kasnağı kayın ağacından yapılmaktadır. Kayın ağacı için kurbanlar sunulmaktadır. Tatarlar bahar aylarında şifalı olduğuna yönelik inanışlarından ötürü kayın ağacının suyundan içmektedirler. Öte taraftan mezarların başına ak kayın ağacı dikmektedirler. Tatarlar mevsim döngüleri hakkında fikir sahibi olabilmek adına kayın ağacından yararlanmaktadır (Türk Mitoloji Sözlüğü, 2021: 34). Eski Türk inanışlarında ağaçlara tanrı işlevi yüklenmekte, doğurganlık sahibi kadının bir ağaç

kovuğundan çıktığı bilgileri yer almaktadır. Bugün Anadolu'nun farklı yörelerinde ağaca çaput bağlayarak dilek dilenmesi geleneği eski inanışların bir izi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ağaç, toprakta köklenip sulardan can bularak göğe doğru yükselmesi açısından yaşamı temsil etmektedir. Gök, yaşamın sonunda ruhun ulaşacağı son yer olarak temsil edilmektedir. Ağaç kültü, hayat ağacı motifi olarak karşımıza çıkmakta, bu kültürün özünü sembolize etmektedir.

Yakutların yaratılış efsanesi olarak bilinen Er Sogotoh destanında, Er Sogotoh'un göklerde yaşadığı, ilk insan olarak nitelendirildiği anlatılmaktadır. Bu destana göre Ağaç Tanrıçası Kübey Hatun Er Sogotoh'un annesidir. Destanda görülen Süt gölü motifi Altay mitolojisinde de görülmektedir. Altayların yaratılış mitinde Tanrı'nın yeryüzünde dalları olmayan bir ağaç gördüğü, bu ağacın dokuz tane dalı olmasını, bu dokuz daldan ise dokuz kişinin türemesini emrettiği yazar.

Doğada dengenin sahibi olan hayvanlar eski Türk inanışlarında çok önemli bir yere sahiptir. Bu hayvanlardan at, şaman ritüellerinde binek hayvanı olarak kullanılmaktadır. Öte taraftan Tanrılar atlarını "Demir Kazık" a bağladıkları, bu demir kazığın da Kutup Yıldızı olduğu belirtilmektedir. Atların kurban edilmesi yine Türk inanışlarında görülen uygulamalardan biridir. Kazak göçmeni Ümit Kaya bundan yüz yıl öncesine kadar dini ritüel amaçlı at kurban ettiklerini ifade etmiştir. Bu sebeple hayvan figürlü halı ve kilimlere, hayvanların konu olduğu efsane ve masallara rastlamaktayız. Örneğin 5. Pazırık kurganında sekizgen şeklinde olduğu tahmin edilen taçla oturan bir kadın ve rüzgârın etkisi ile pelerini savrulan süvarinin olduğu, kadının elinde ise hayat ağacının tasviri olarak yorumlanabilecek ağaç dalı bulunmaktadır (Beksaç, 2006: 65). Bu sembol bütünü Merkezi Türkistan inanç şekillerini temsil eden değerli örneklerden biridir. At hem İslamiyet öncesinde hem de sonraki dönemlerde Türk insanının en önemli yoldaşı olmuştur. Bunun en önemli kanıtı kurganlarda atın da sahibi ile gömüldüğüne dair kalıntılara rastlanmasıdır.

Yılan araştırma üçgeninde rastlanılan anlatılardan ötürü Türk kültürü açısından bahsedilemeye değer görülen başka bir hayvandır. Yer altı ile ilişkilendirilen yılan, alt dünyanın tanrısı olarak bilinen Erlik ile alakalandırılmaktadır. Şaman davulu ve Şaman

elbiselerinde yine yılan figürlerine rastlanmaktadır. Daha çok kötü olarak tasvir edilen yılan ile ilgili efsane ve destanlarda Tanrı Ülgen'in yılanı; “*Şimdi sen Körmös (şeytan) oldun. Kişiler sana düşman olsun, vursun öldürsün*” demiştir (İnan, 1986: 16).

3.1.7.1. Hayvan ve Bitki Kültünün Halk İnanışları Bağlamında İncelenmesi

Hayvan ve bitkilerle ilgili halk inanışlarından bahsetmeden önce Dede Korkut'un hayvanlarla ilgili söylediklerine bakmak, bu bölümü daha anlamlı kılacaktır:

“Yedi yerin otlakların, geyik bilir!

Göğez yerler çemenlerin, kulan bilir!

Ayrı yollar izin, deve bilir!

Yedi dere kokuların, tilki bilir!

Oğul kimden olduğun, ana bilir!

Dünle kervan göçtüğün, turgay bilir!

Erin ağırın, yeğnisin, at bilir!

Ağır yekler zahmetin, katır bilir!

Ne yerde sızılar varsa, çeken bilir!

Gafil başın ağrısın, beyni bilir!..”

Birçok bölümde ele aldığımız Taşlıca köyü hayvanlarla ilgili anlatılara da sahiptir. Derleme yaptığımız Güvendi, geyiklerin önemli görülmesi ile ilgili şunları paylaşmıştır, aynen aktarılmıştır: “Benim durduğum evin taşlarının yapıldığı dönemde geyiklerin taşıdığı söylenirdi. Bizim inancımızda geyikler kutsal varlıklardır. Geyiklerin erenlere yardım edip bu taşları taşıdığı rivayet edilir” (Güvendi, 2022:Görüşme). Eskiden geyiklerin eti ve sütünden de faydalanılırdı. Güvenç Abdal'ın buradan giderken Güvende'deki temsili mezarında geyikleri sağıp sütünü içtiği rivayet edilir. Geyik Türk kültüründe kutsallığı ile bilinen bir hayvandır. Şamanların dini törenlerinde kullandıkları Şaman davulunun üzerinde bulunan desenlerde geyik motifine rastlanmaktadır. Orta Asya mitolojisinde beyaz geyiğin öneminden bahsedilirken, al ya da kahverengi olan geyiğin yer ya da yeraltı ile ilişkili olduğu anlatılmaktadır (Çoruhlu, 2020: 276).Orta Asya mitolojisinde kutsallık atfedilen geyik motifinin Türk mitolojisinde de halk inanışlarında

devamlılığını görmekteyiz. Harşit vadisinde sürdürülen inanışa göre geyiğin öldürülmesinin uğursuzluk getireceğine inanılırdı. Orta Asya da al ya da kahverengi geyiğin ölümü temsil etmesi, Anadolu’da Alageyik efsanesinin ölüm ile ilişkili olması ve halen Harşit vadisinde geyiğin öldürülmesinin uğursuzluk getirmesi inancı, Kürtün’ de inşa edilmiş olan evin taşlarının geyiklerin taşıdığına yönelik olan inanç geyik motifi ile ilgili inanışların benzerliğine dikkat çekmektedir. Geyiğin derviş ve Şamanların ervahı olması ile ilgili Ögel’in Türk Mitolojisi kitabında rastlanmaktadır. Anadolu’da geçen hikâyede “okla yaralanan geyik kaybolunca aynı yerden yaralı bir dervişin ortaya çıktığından” bahsetmektedir. Ögel kesin yorum yapılmasının güç olduğunu belirterek burada dervişin geyik donuna girmesinden bahsetmektedir. Altaylardaki Teleüt Türklerine göre her şamanın bir ervahı bulunmakta buna da “Tın-bura” denmektedir. Bura ruh anlamına gelmekte iken Kuzey Türk ağızlarına göre “bur, pur” geyik anlamını taşıması bu görüşü destekler niteliktedir(Ögel, 2020:131). Türk halk edebiyatında da geyiğin konuşması ve insana iyilik yapması ile ilgili motiflere rastlanmaktadır (a.g.e.126).

Orta dünya olarak tasvir edilen yeryüzünde ise geyik motifi, insanlar ve şaman ritüellerinde sıkça karşımıza çıkan hayat ağacı motifi yer almaktadır. Hayat ağacı motifinin hemen yanında Şamanın göğe ulaşmasını temsil eden törende ona yardımcı olan at resmedilmiştir. Şaman davullarında buna benzer farklı tasvirlerle rastlamak mümkündür. Aşağıda görseli bulunan şaman davulunda üst dünya olarak tasvir edilen yerde güneş ve yıldızlar yani gök resmedilmiştir.

Şekil 72. Şaman Davulunun Önden Arkadan Fotoğrafi (Emrah KAYA kişisel arşiv)

Gümüşhane'nin Kelkit kazasında Kaya ile yapılan derleme çalışmasında Zülbiye Polat'ın kendisinin de aile büyüklerinden öğrendiğini ifade ettiği def görünümlü davulun üzerine şaman desenleri çizdiği tespit edilmiştir. Hayat ağacı, kuş ve güneş figürlerinin belirgin olduğunu gördüğümüz bu örnek kültürel devamlılığın en net göstergesi olarak düşünülmektedir.

Şekil 73. Şaman davulu, Gümüşhane Örneği (Emrah KAYA kişisel arşiv)

Daha önce atalar kültüründe bahsettiğimiz ocak yerinin bir yılan tarafından beklenmesi ile ilgili inancı hatırlayalım. Yapılan derleme çalışmasında Korkmaz, ocak yeri diye anılan yerde bir evliya mezarının olduğunu, bu mezarın yanına yaklaşılacak istendiğinde ise birdenbire ağacın dalından birden görünüveren bir yılanın çıktığını bu nedenle kimsenin bu ocak yerine kimsenin yaklaşmadığını ifade etmiştir. Evliyaların mezar yerlerini korumak amacı ile insanların korkacağı hayvan donuna girdiklerinden bahsetmiştik. Yılan eski Türk kültüründe alt dünyanın hayvanı olarak bilinmektedir. Bilgili, Buryatların kutlu ağaçların yanında Abra ve Yutpa adlı efsanevi yılanların yaşadığına inandıklarını ifade etmiş, ikonografilerde hayat ağaçlarının tekelerle, gök cisimleriyle ve ya yılanlarla birlikte resimlendiğini belirtmiştir (Bilgili, 2022: 58). Ögel Abra ve Yutpa adlı efsanevi yaratıkların ejderha olabileceğine vurgu yapmıştır. Ejderha büyük yılan olarak tasvir edilmektedir. Harşit vadisinde evliya mezarının bulunduğu inanılan ocak yerinde ağacın dalından yılanın belirmesi efsanevi yılanlarla resmedilen ikonografilerle ile benzerlik göstermektedir.

Kaya, kendi çocukluğuna dair anlatılardan bahsederken anneannesinin dünyanın bir öküzün boynuzlarında olduğu, öküz hareket ettikçe zelzeleye sebep olacağını söylediğini ifade etmiştir (Kaya, 2022, kişisel görüşme). Bu konu ile ilgili Korkmaz da o dönemde birçok kişinin bu inanıştan bahsettiğini, zelzele olduğunda öküzün sinek konduğu için öküzün titrediğini söylediklerini belirtmiştir (Korkmaz, 2022: Kişisel görüşme). Kırgızların da inanışına göre dünyanın bir öküzün boynuzlarında olduğunu görmekteyiz

(Bilgili, 2022: 36). Bilgili Türk İslam minyatürlerinde bu kozmolojik anlayışa dair görsellerin bulunduğunu ifade etmiştir.

Şekil 74. Zekeriya Bin Mahmut-El Kazvini (Minyatür Görseli)

Dünyanın öküzün boynuzlarında olması inanışına benzer farklı bir inanış da Japonya'nın kuzey adalarında yaşayan Aynu halklarına aittir. Aynu halkı dünyanın büyük bir balığın üzerinde olduğuna inanırlardı. Bölgenin çok fazla deprem yaşaması sebebi ile de bu balığa “zelzele balığı” derlerdi (Ögel, 2020:477).

Harşit vadisi Eymür köyünde yaşayan Köse, yaşadığı köy civarlarında ocak denilen velilerin olduğu yerler olduğunu anlatmıştır. Köse köylerinde ocak yerleri ve ağaç ile ilgili inanışlara dair yaşantılarını şöyle paylaşmıştır: “Yaylamızın yolunda iki tane var. Orman gülü dalını -ki biz komar yaprağı deriz- koparır o ocak denen yere batırırdık. Eğer çocuğumuz yoksa çocuk dilerdik. Ocak denilen yerden şarkı türkü söylemek yasaktı. Benim dedem bir gün bu ocağın olduğu yerde yürüyordu ona dediler ki ocağın üstünden geçme çarpılırsın. Dedem varsın çarpsın beni derdi. Der demez elindeki ağaç dalı ile 20 metre uçar gibi savrulduğu anlatılıyor. Bir de yaylamızın yolunda bir kıvılağaç vardı. Yolun tam ortasında. Yoldan geçenler o ağaca ya para atarlardı ya da kıyafetinden bir parça koparır o ağaca bağlardı. Allah'tan olan bu dileğini ona niyaz etmesini dilerdi ağaçtan”(Köse, 2021: Kişisel görüşme).

Ocak ile ilgili inanış Kürtün' e bağlı olan eski adı Törnük olan Günyüzü köyünde de var olduğu söylenmektedir. Ocak yerlerinden geçerken bir ip parçasının düğüm edilip

oradaki dilek ağacına bağlandığı ifade edilmektedir. Şalpazarı kazasının bazı köylerinde bunu yaparken bazen dilek tutarlar bazen de “Derdim belam varsa havada kalsın” denilirdi. Bu söylem derdini o ağaca bıraktığı söylenirdi. Eski Türk kültüründe kayın ağacı gibi kutlu ağaçların evliya ya da erenler olarak anıldığı bilinmektedir(Bilgili, 2022:57).

Anlaşılan o ki araştırma üçgeninde bir yerde evliya mezarının var olduğuna inanılıyorsa, oraya ocak denmiş ve bu ocak yerinde bulunan ağaçlar dilek ağacı olarak insanların dileklerini dilediği, dertlerini anlattığı bir merkez olarak yerini almıştır. Ağaca çaput bağlamak eski Türklerden beri uygulanan bir ritüeldir. Yakutlar yeryüzünden gökyüzüne doğru uzanan demir bir kazığın olduğu inancında idiler. Bu kazığın dört bir tarafına direkleri dikilir, bu direklere ise çaputlar bağlanırdı. Bu çaputlar göğün katlarını sembolize etmektedir (Bilgili, 2022:57). Şamanizm’de evren modeli üç kattan oluşmaktadır. Bunlar, gök, yeryüzü ve yer altı olarak tanımlanmaktadır. Gök direkleri, mezar taşları, obalar, kutlu ağaçlar, ulu dağlar, balballar bu üç bölgeyi birbirine bağlayan sembollerdir(a.g.e.57). Anadolu’da birçok yörede dilek ağacı motifine rastlanmaktadır. Evlenmek, çocuk dünyaya getirmek, askere gitmek gibi eylemler insanların hayırlı ve uğurlu olmasına inandıkları dönüm noktalarıdır. Evlenmek isteyen bir genç kız bu dileği için çaput bağlayabilir, dileğini suya dile getirebilir. Aynı şekilde çocuk isteyen bir kadın da farklı yollarla dileğini dileyebilir.

Şekil 75. Dilek Ağacı Örneği (Burdur)

Bu bölümün başında geyik motifinden bahsederken Gümüşhane'nin bazı köylerinde yapılagelen Şaman davulu benzeri davulun yapıldığını belirtmiştik. Davula rastlanılan aynı havalide aynı kişinin oturduğu evin dış kısımları incelendiğinde, hayat ağacı ve güneş sembollerinin yer aldığı görülmüştür. Aşağıdaki görselde de görüldüğü üzere duvar boyunca hayat ağacı ve güneş sembolleri yer almıştır. Burada semboller üzerine kişi tarafından bir anlam yüklenmemiş olsaydı, davulda, evin dış kısmında rastlanmayacağı düşünülmektedir.

Şekil 76. Duvara Çizilmiş Sembol Örnekleri (Kelkit)

Araştırma üçgeninde mevsim döngüleri hakkında tahminde bulunmak için doğadaki bitkilerden faydalanılmaktadır. Yörede yetişen “vargit çiçeği” sonbaharın habercisidir. Bu çiçek doğada varlığını göstermeye başladığında yaz mevsiminin artık sona erdiği sonbaharın yaklaştığı anlaşılmaktadır. Yapılan derleme çalışmalarının yaz sonunda da devam etmesi bu çiçeğin fotoğraflanmasına olanak sağlamıştır.

Şekil 77. Vargit Çiçeği

Araştırma üçgeninde hava tahmininde hayvan ve bitkilerden faydalanılan farklı yollar da bulunmaktadır. Örneğin; o yıl ayva çok fazla olmuşsa, kavak ağaçları

yapraklarını tepeden dökmeye başlamışsa, çam kozalakları çok fazla ise o sene kışın sert geçeceği anlamı çıkarılmaktadır. Hayvanların davranışları da havanın nasıl olacağı konusunda ipuçları vermektedir. Örneğin, keçiler kuyruğunu kaldırdığında ya da koyunlar yüzünü kibleye karşı dönerek yattığında kısa süre içinde yağmurun yağacağı anlamına gelmektedir.

Ağaç bir başına doğadaki haliyle kutsal sayıldığı gibi insanların işlevsel olarak kullanabilecekleri malzemelerin de hammaddesini oluşturmuştur. Günlük yaşamda kullanılan malzemelerin dışında dini ritüel amaçlı çalgılar da bunlar arasındadır. Bunlardan biri yukarıda bahsettiğimiz şaman davuludur. Şaman davulunun ana gövdesi kayın ağacından yapılmaktadır. Bir diğer çalgı ise kopuzdur. Bahaddin Ögel'e göre kopuz, eski Türklerde kullanılan yaylı bir çalgı idi. Çalgının yayları at kılından ve özellikle beyaz at kılından olmaktaydı. Beyaz at eski Türk kültüründe arılığı ve ulu olmayı temsil etmektedir. Kopuz icra edildiğinde atın koşması sırasında çıkan ritmik ses gibi bir ezgi ortaya çıkmaktadır. Araştırma üçgeninde de kemençenin telleri at kılından yapılmaktadır. Kopuz çalgısının ise kemençenin atası olduğu bilinmektedir. Yörede çalgı kültürünün eski geleneklere bağlı olarak devam ettiğini görmekteyiz. Kemençe ölüm geleneklerinde de bahsettiğimiz üzere hem ölüm haberinin verilmesinde hem de yas ifadesi olarak ağıt geleneğinde kullanılmaktaydı. Uygurların türeyiş efsanesinde, ağaçların müzikli olmasından bahsedilir. Hanedanı kuran beş çocuğun ağaçtan doğduğu, doğmadan önce de ağaçtan müzik sesleri geldiği rivayet edilmektedir. Ak Köbök destanında ise bir yiğit “kemençesini (kıcak) en güvenli yer olarak kayın ağacına asıyor. Eğilse de kırılmaz diyor (Ögel, 2020: 611).

Harşit Vadisinde evlenme geleneklerinde gelinin ata bindirilerek köprüden geçirilmesi, gelinin yeni hayatına olan kozmolojik seyahatine örnek sayılabilir. At, bu yolculukta geline yol açan, evliliğe giden yolun yüce olmasını sembolize eden bir unsur olarak kabul edilebilir. Köprü ise bu yolun zorluğunu, insan hayatındaki geçiş sürecini temsil etmektedir. Gelinin köprüden geçişi sırasında mum yakılmakta, eğer mumlar geçiş aşamasında sönyorsa o evliliğin gelin için uğur getirmeyeceğine inanılmaktaydı. At Uygur Türkçesi'nde yont/yond, Türkmenlerde, Kazaklarda, Kırgızlarda yılkı kelimeleri anılmaktadır. Yılkı atlar doğada serbestçe dolaşan atlardır. Araştırma sahasında da atların

yılıkya bırakılması geleneği sürdürülen gelenekler arasındadır. Türklerde atlar genellikle doğruya doğru serbest bırakılmaktadır. Moğollarda ise morin, at anlamını çağrıştırmaktadır. Moğolların çalgısı olan ‘morin-khuur’ çalgısının tellerinin at kılından yapılması, baş kısmında at kafasının bulunması ve yöresel ritimlerinin at koşmasına benzemesi bu anlam çağrışımını desteklemektedir.

3.1.7.2. Hayvan ve Bitki Kültünün Efsane Bağlamında İncelenmesi

Eliade; “Masalların ya da fablların kişileri, eski tanrılardan başka bir şey değildir” demektedir (Eliade, 1994: 68). Masallar, fabllar ve efsanelerin kişileri incelendiğinde genellikle veliler, dedeler, evliyalardan veya hayvanlar yer almaktadır. Masallarda hayvanlar ve olağanüstü özellikleri olan insanlar konu edildiği gibi, fabllarda daha çok hayvanlar konu edilir. Efsanelerde hayvan, taş evliya gibi öğelere rastlarız. Araştırma üçgeninde hayvanla ilgili efsaneler daha çok Gümüşhane havalisinde zenginlik göstermektedir. Gümüşhane’nin merkeze bağlı Sungurbeyli köyünde Deri Baba denilen bir kişinin mezarı bulunmaktadır. Bu kişinin sağlığında köylü için keramet sayılabilecek işler yapmış olduğu rivayet edilmektedir. Köyde hayvanlara musallat olan, çobanlara zarar veren bir ejderhayı erenlerin yardım etmesi ile öldürdüğü anlatılmaktadır. Ejderha Çin kültüründe ve Merkezi Türkistan’da karşımıza çıkan bir motiftir. Eski Türkler ejderhaya “yel büke” demekte idiler. Yel, Ejderha Türk kültüründe alt dünyanın hayvanı olarak bilinmektedir. Büke ise ejderha anlamı taşıyan en eski sözcük olarak bilinmektedir. Eski Anadolu’da evren, ejderha motifi ile anılmaktaydı: “Hemen bir evren idi, yedi başlı”(15. yy). “Zamanla yılanlar evren olur” (14. yy). Bu ifadeler evren kavramının yılanla geliştiğinin bir göstergesi olarak görülmektedir (Ögel, 2020: 712-713). Bir Türk destanında insanın yılan donuna girmesinden bahsedilmektedir. Bu destana göre bir ejderha, insan donuna girerek bir yılanı kovalamaktadır. O sırada bir yiğit ejderhayı öldürerek yılanı kurtarmıştır. Bunun üzerine yılan yiğide bir sihirli taş vermiştir. Yiğide verilen bu taş ermek taş olarak adlandırılmaktadır. Başka bir destanda ise Hacı Bektaş Veli’nin evren donuna girmesinden bahsedilmektedir (a.g.e.715).

Ağaç ile ilgili efsanelerde ağaç ile üstün yetenek ve özellikleri olan evliya kavramları iç içe geçmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Gümüşhane havalisi Şiran

kazasında Ziyaret Ağacı denilen yerle ilgili anlatılanlar Sarıca köyünde yaşayan bir Şeyh ile ilgilidir. Köyde yaşayan köylüler bu kişinin Şeyh olduğunu kanıtlaması için ondan bir alamet göstermesini isterler ve yanmış bir odunu Şeyh'e vererek, dikmesini isterler. Eğer ağaç yeşerirse köylüler bu kişinin Şeyh olduğuna inanacaklardır. Nitekim Şeyh yanmış odunu oracıkta diker ve ertesi gün bu odunun yeşereceğini söyler. Odun gerçekten de yeşermiştir ve o günden sonra ağaç Ziyaret Ağacı olarak anılmaktadır. Gümüşhane'de anlatılan bazı efsanelerde ağaçların zikrettiği, secdeye durduğu belirtilmektedir. Söz konusu üçgende ağaçla ilgili efsanelerin inanışlarla bağlantılı olması Eski Türklerde anlatılan ağaçla ilgili anlatılanları destekler niteliktedir. Araştırma üçgeni Türklerin Merkezi Türkistan'dan geldiklerinde yoğun olarak yerleşim gösterdikleri bir alan olmakla birlikte bu üçgenin çevresinde de benzer inanış ve efsanelere rastlanmaktadır. Bunlardan biri Giresun'un Bulancak kazasında yer alan Erikli köyünde anlatılan bir efsanedir. Bu efsaneye göre bir ailenin köyde bulunan meşe ağacının altında Allah'a yalvararak çocuk istemesini ve Allah'ın kadının bu dileğini kabul ederek ona dokuz tane erkek çocuk verdiği rivayet edilir. Çocuklar büyüdüğünde bir gün aksakallı bir ihtiyar bu çocuklardan birini odunları taşımaya yardım etmesi için ister. Ancak aile ihtiyarın bu isteğini reddeder. İhtiyar sessizce oradan uzaklaşır. Aradan çok fazla zaman geçmeden ailenin dokuz çocuğu da vefat eder. Aile çocukları dünyaya getirmek için dua ettikleri meşe ağacının altına gömer. Bundan sonra bu yer halk tarafından "Dokuzoğul" olarak anılmıştır. İyileşmek isteyen hastalar, çocuk dünyaya getirmek isteyen aileler bu ağacın olduğu yere gelerek dilekte bulunur; ağaca çaput bağlayıp, para atarak kansız kurban geleneğini yakın bir zamana kadar sürdürmüşlerdir.

3.1.8. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Kuş Dili

Dünya topluluklarında dillerin çeşitliliği, dilin kullanımı birçok kültürel öğenin karşılığını somut olarak bulmasında önemli bir etken olarak görülmektedir. Hayvanlarla konuşma, hem dünya edebiyatında hem de Türk edebiyatında görülen bir olgudur. Dünya coğrafyasında kuşdili bir diğer adı ile ıslık dili, Nepal, İspanya, Kanarya Adaları, Yunanistan, Meksika, Guyana, Vietnam gibi yerleşim yerlerinde rastlanmaktadır. Bu yerleşim yerlerinin ortak özellikleri dağlık alanların yoğunluğudur(Uzun, Zaman, Birinci, 2021: 106). Türkiye'de ıslık dili, 1966 yılında yaklaşık 35-40 yerleşim biriminde

(Giresun: Görele ilçesinde Kuşköy, Karabörk, Önerli, Akköy vs. köylerinde, Eynesil ilçesinde Ören ve Uğuz köylerinde, Tirebolu ilçesinde Günyüzü ve Sarıyar köylerinde; Trabzon: Vakfikebir ilçesinde Deregözü, Dorukkiriş, Tarlacık vs. köylerinde, Akçaabat ilçesinin Eskiköy, Üzümlü vs. köylerinde; Gümüşhane: Kürtün ilçesi Uluköy’de) kullanılırken (Aksan, 1968: 53), son yıllarda bu sayı 3-4 yerleşmeye (Karabörk, Kuşköy ve Sisdağı çevresi köyleri) kadar gerilemiştir (Gülveren, 2016: 120). Dini inanışların çerçevesinde doğa ve doğadaki canlıların rol oynadığı Şamanizm dinine ait mitolojik öğelerde de kuşlarla diyaloga geçildiğine dair emarelere rastlanmaktadır. Türk kültüründe kuşlar Tanrının habercisi işlevinde yer almakta, yeryüzü ve gök arasında bir bağlantı sembolü olan hayat ağacı motiflerinde de ağacın dallarına kuşların konduğu resmedilmektedir. Bu dallara konan kuşların Tanrı ile haberleşmeyi sağlayan ruhlar olabileceği ile ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Bu sebeple Şamanlar kuşların seslerini taklit ederek dini ritüellerini yerine getirirler.

Şekil 78. Anadolu Selçuklu Dönemi Hayat Ağacı yanında Simetrik Kuşlar
(Kayseri, Gevheri Şifahanesi)

Hayat ağacı motifi ile kuş motifinin iç içe geçtiği bu figür Anadolu Selçuklu döneminden kalmış bir figürdür. İslamiyet öncesi etki hem hayat ağacı motifinde hem de kuş sembolünde görülmektedir. Selçuklu sembolü olan sekizgen içinde yer alması motife daha derin bir anlam yüklemiş olsa da bu bölümün konusu olmadığından değinilmeyecektir. Bu motiflerin farklı dönemlerde Anadolu’da görülüyor olması, kuşların Türk kültüründeki önemini anlatırken, kuşdilin de kökenin görünenden çok daha derin zeminde olduğunu bize göstermektedir.

Araştırma sahası içinde komşu bölge olarak değerlendirilen Giresun'un Çanakçı kazası Oğuzların Çepni boyunun yoğun olarak yerleştiği yerleşimlerden birisidir. Kuşdilinin en yoğun olarak kullanıldığı yerleşim de bu kazaya bağlı Kuşküy' dür. Kuşdilinin yoğun olarak kullanılması bu köyün Unesco dünya mirası tarafından koruma altına alınmasına olanak sağlamıştır. Bu köyde yapılan derleme çalışmalarında Köçek' ten alınan bilgilere göre günlük yaşamda tarla kazarken, bir dağdan diğerine birine seslenirken kuşdilini kullandıkları öğrenilmiştir. Köylüler kuşdili ile “yarın bana tarlaya yardıma gelir misin” diyerek yardımlaşma amaçlı kuşdilini kullanmışlar, derleme sırasında da bunu örneklendirmişlerdir.

Şekil 79. Kuşdili İcrası (Kuşköy)

Bu bölgede kuşdilinin kullanılmasındaki etkenler arasında haberleşme araçlarının pek yaygın olmaması, hızlı haberleşebilmek, köyün engebeli yamaçlardan oluşması, Görele deresinin vadiyi derin bir şekilde bölmeye sayılabilir. Aslında grup dili olarak sınıflandırılan ıslık dili, sınırları belirli bir coğrafyaya özgüdür denilebilir. ıslık dilinin yörede kullanımı, öncelikle hayvan otlatmak üzere mezralara giden köylülerin uzak mesafelerden haberleşme ihtiyaçlarına cevap vermesidir. ıslıkla ses frekansı 1000 ile 4000 arasına inmektedir. Bu, titreşim bandı da insan kulağının en hassas olduğu frekanslar şerididir. ıslığın işitilebilmesi aslında bu özelliğe bağlıdır. Buna göre ses gür bir şekilde karşıya iletilmektedir. ıslık diliyle ilgili mazinin, 20 yy.la sınırlı olduğunu kaydeden köyün ileri gelenleri, ıslıkla anlaşmanın kesin bir tarihini veremeseler bile ortalama 400 yıllık bir maziden de söz etmektedirler. Edinilen bilgilere göre Kurtuluş

Savaşı'nda birliklerden birisinin öbüründen cephane istemek için 'c, p, h, n' harflerini icra ettirip gereken malzemeyi tedarik ettikleri yönündeki haberlerden bahsedilmektedir. Kuşdilinin konuşulduğu bir başka güzergâh da Gümüşhane'nin Kürtün kazası ve çevresidir. Kürtün, ormancılık açısından zengin bir yer olduğundan burada kesilen ağaçlar Görele üzerinden sahil kesimine ulaştırılıyordu. Kuşdilinin bu üçgende yoğun olarak konuşulmasının sebebi ticari ilişkiler ve ortak yaylalardır. Kuşdilinin bu bölgede kullanım nedenleri arasında Türk kültürünün kadim inanışı olan Şamanizm'in etkisinin olduğu söylenebilir. Türk mitolojisinden kuşdili ile konuşmaya bir örnek ise şu şekildedir: "...Yiğit, Gök ağacındaki büyük kuşun yavrularını yemek isteyen ejderhayı öldürüyor. Yavrularla kuşdili ile konuşuyor. Bu sırada bir kasırga (Yel Kuyun) ile büyük kuş geliyor" (Ögel, 2020: 689). Merkezi Türkistan ve Anadolu masallarının bir özelliği Böğü Han'ın kargalarla konuşmasıdır. Şamanların kuşlarla konuşması bir gerçektir. Ayrıca kartal da Merkezi Türkistan ve Sibiryâ Şamanizm'inde Tanrı'nın bir elçisi gibi görülmektedir (Ögel, 2020: 99). Ayrıca Oğuzların bir tarih ve kültür şeceresi olan Oğuz Name'nin 5. Sayfasında "Anun angusu oşbu turur" cümlesinin ardından bir kuş resmi çizilmiştir (Bayat, 2021. 38). Oğuz boylarında her boyun bir kuş ongonu bulunmaktadır. Çepni boyunun kuş ongonu ise humay kuşudur.

Araştırma üçgeninde İbiguguk Kuşu adlı bir efsane bulunmaktadır. Bu efsane de bir gelinin kayınpederinin kendisini çıplak görmesinden yaşadığı utanç ile 'kuş olup uçsam' diye dilekte bulunduğunu ve gerçekten de kuş olup uçmasını anlatır. Türk destanlarında da kuş olup uçmak ile ilgili örneklerle rastlanmaktadır. Kuş olup uçmak Bektaşî ve Alevî mezheplerinin de önemli bir prensibi idi. Bu sebeple Bektaşî şairleri sık sık kuşdili bildiklerinden söz açarlardı (Ögel, 2020:99).

3.1.9. Harşit Vadisi-Şalpazarı-Gümüşhane Üçgeninde Diğer İnanışlar

Araştırma sahası eski Türk inanışları ve Türk mitolojisi hakkında birçok ananeye rastlayabileceğimiz zengin bir kültüre sahiptir. Bazı inanış ve bu inanışlar çerçevesindeki uygulamalar bu bölümde anlatılacaktır.

Taşlıca köyünde Güvenç Abdal'ın kılıcı ile savaşlarda giymiş olduğu zırhı korunmaktadır. Söz konusu kılıç ve zırh ile ilgili olarak karbon testi yapılmış olduğu öğrenilmiştir. Özellikle askere gidecek olanlar korunmakta olan bu zırhtan birer parça alarak saklamakta, bunun kendilerini koruyacaklarına inanmaktadırlar. İbni Fadlan Başkurt Şamanizm'inde doğaya dair tüm varlıkların bir tanrısı olduğu bilgisini vermektedir. Onlar ağaçtan fullus kadar bir nesne yapıp onu bir yere asarlar, sefere çıkarken ve ya düşmanla karşılaşırken onu öper ve ona secde ederlerdi(İnan, 2020: 25). Fadlan aynı zamanda Başkurlara dâhil olan halkın Oğuzlarınkine benzeyen bir inanış şekli olduğunu da belirtmiştir. Buradan çıkacak olan sonuç, kutsallık atfedilen bir nesnenin kişiyi koruyabileceğine yönelik inanışın kökeni Şamanizm'den gelmektedir şeklinde yorumlanabilir. Güvenç Abdal'ın zırhından birer parça alınıp saklanması, yine cami içinde onun yaptırmış olduğu taşta niyaz edilmesi Şamanizm'in kalıntılarıdır denilebilir. Demir (temür) Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başka boyların halkı ant içtiklerinde yahut sözleştiklerinde, demiri ululamak için kılıcı çıkararak yanlamasına öne korlar. “Bu gök girsin kızıl çıksın” derler ki sözünde durmazsan kılıç kanına bulansın, demir senden öcünü alsın” demektir. Çünkü onlar demiri büyük sayarlar (İnan, 2020: 115). Harşit Vadisi' inde yapılan derlemede halk arasında demircilik zanaatının azaldığı ancak bir iki tane de olsa devam ettiren ustaların bulunduğu tespit edilmiştir. Bu ustalar ise sağlık problemlerinden ötürü gün yüzüne çıkmamıştır.

Taşlıca köyünde bulunan 1526 tarihli Fatih Sultan fermanı köyde yaşayanlar için şunu buyurmuştur: “Köyden gelen geçen herkes yiyip içecek” Fatih Sultan Mehmet'in bu fermana gelen geçenin yiyip içmesini belirtmesi köy güzergâhının İpekyolu üzerinde olması da bir etken sayılabilir. Köy halkı gerçekten de gelen geçene ikramlarda bulunmakta adeta eski Türk inanışlarının bir parçası olan saçı geleneğini yerine getirmektedir.

Fuzuli Bayat'tan alınan bilgiye göre “Bibi'nin Merkezi Türkistan' da kullanılan genel bir sözcük olduğu, kadın şamanları bu göreve çağırın ve bu yeteneği verenin Bibiler olduğu söylenmektedir. Ayrıca Bibi'nin ise Kaşgarlı Mahmut'un annesinin adı olduğu bilgisi edinilmiştir. Harşit vadisi güzergâhı ile Gümüşhane'nin batı kesiminde “hala 'ya

ve ya kadın büyüğe halen Bibi denildiği gözlemlenmiştir. Bu anlamda bakıldığında bu kişilere bilirkişi anlamı yüklendiği ve sözü dinlenen kişiler olduğu da tespit edilmiştir.

Korkmaz babasının eve hiçbir zaman boş gelinmeyeceğini, evin onlara ileneceğini ifade etmektedir. Bunun da ev-ocak kültürü ile ilişkili olacağı, evin de bir ruhu olacağına bir kanıt sayılabilir.

Gümüşhane havalisinde bilinen ve birçok yörede de anlatılagelen Al Karısı efsanesi yörede şu şekilde anlatılmaktadır: Köse bucağının Öbektaş köyünde, köy halkının cin olarak bildiği Al Karısı adlı bir mahlûk her gece genç bir loğusayı rahatsız ediyormuş. Kadın ilk günlerde bu mahlûktan kurtulmaya çalışıp başarsa da en sonunda kocasına haber vermiş. O gece kadının kocası, odaya gizlenmiş ve Al Karısının gelmesini gelmiş ve karısını boğmaya yeltenmiş. Kadının beklemiş. Bu bekleyişin sonunda Al Karısı kocası saklandığı yerden çıkıp, Al Karısının üstüne bir iğne takmış ve cin bu şekilde zararsız hale gelmiş. Al Karısı bu iğne ile birlikte yıllarca o eve hizmet vermiş. Vermiş ama bir yandan da iğneyi çıkarmaları için yalvarırlarmış. Ev sahipleri en sonunda bundan sonra asla o eve ve köye gelmemesinin sözünü alarak yakasındaki iğneyi çıkarmışlar. Al Karısı o günden sonra o evden ve köyden ayrılmış ve bir daha dönmemiş (Demir, 2021:Kişisel Görüşme) Al karısı, Anadolu'nun birçok yerinde de bilinen albastı olarak da adlandırılan bir efsanedir. Altaylı boylarda ve Kırgızlar' da doğum saati yaklaştığında kadınlar lohusanın evinde toplanmaktadır. Doğum konusunda tecrübeli bir kadın ebe (ineci) görevini üstlenmektedir. Türklerde çadırların tam orta yerinde ateş yakılan bir ocak bulunmaktadır. Buraya bir direk yerleştirilerek urgan bağlanır. Urganın bir ucu duvara bağlanması suretiyle diğer ucu lohusanın koltukları altından geçirilmektedir. Doğum sırasında eğer kadın çok ıstırap çekiyorsa al karısının kadını rahatsız ettiği düşünülür ve o esnada erkekler de al karısını korkutmak için farklı sesler çıkarıp havaya ateş ederler. Bu gürültü doğum anının bitip kadının rahatlaması ile son bulmaktadır. Bu süreçte bazen baksının, hocanın duruma müdahale etmesi gerekmektedir. Lohusalara musallat olan bu kötü ruh neredeyse tüm dünyada Türk folklor ve hurafelerinde Al karısı, albastı, albis, almış adlarıyla yer almıştır (İnan,1986:168-169). İnan kitabında al karısının sarışın bir kadın olarak tasvir edildiğini ve Erzurum ve Erzincan havalilerinde genellikle ahırlarda bulunup at yelelerini örmekten hoşlandığını ifade etmektedir. Al karısı kırmızı

renkten, tüfek sesinden ve demirden korkmaktadır. Bu nedenle loğusa kadınların saçlarına kırmızı ta ve ya toka takıldığı halk arasında halen uygulanmaktadır.

Al basması ile ilgili eski Türk inanışlarında kopuzun yeri oldukça anlamlı görülmektedir. Sarı albastının sarışın bir kadın olduğu söylenmektedir. Loğusa kadının ciğerini keçi ve ya tilki donuna girerek almaya çalışmaktadır. Baksı yani şaman kişi Albastı yı yakalayıp kopuzu eşliğinde ona şu sözleri söylemektedir:

“Ey Albastı zalim! Koy ciğeri yerine! Zavallının ciğerini geri ver! Szm tutmazsan, bana saygı gstermezsen, gözlerini çıkarırım”(Ögel, 2000: 12).

4. BÖLÜM

4.1. HARŞİT VADİSİ-ŞALPAZARI-GÜMÜŞHANE ÜÇGENİNDE ESKİ TÜRK İNANIŞLARINA BAĞLI OLARAK GELİŞEN METAFORLAR

Bu çalışmada Türklerin eski inanç ve kültür yapısı Harşit vadisi Şalpazarı ve Gümüşhane üçgeni içinde incelenmeye çalışılmıştır. Sahada Şamanizm’e dair inanış ve gelenekler de tespit edilmiş ve bu kapsamda inanışlara dair uygulamalar, efsaneler, damga ve motifler metafor açısından incelenmiştir.

4.1.1. Su Kültüne Bağlı Metaforlar

Su, ilk akla gelen gerçek anlamı ile hidrojen ve oksijenden oluşan akışkan hareketli bir yapıya sahip olan bir birleşimdir. Yaşamın doğal bir parçasıdır. İnsan vücudunun üçte ikisi sudan oluşmaktadır. Doğa döngüsünde su olmazsa olmaz bir yaşam ögesidir. Ancak inanışlar çerçevesinde su birçok anlama gelebilmektedir. Eski Türkçe’ de dini ve mistik bir anlam taşıyan su; Clauson’ a göre toprağı, nehri ve gölü içerisinde bulunduran saha olarak tanımlanmaktadır (Erol, 2018:103).

“Saray karşı yir **suv** sini birle yok
At üstem kız oğlan kanı birle yok”
Senin sarayın köşkün yerin yurdun yok”

Bu örnekte su yer mülk anlamında kullanılmış ve Clauson’un tanımına uygun bir kullanım bulunmaktadır. Ancak bugün bu kullanımı bir metafor olarak sayabiliriz.

“(BK D10) Türk Tanrısı (ve) kutsal yer (ve) su (ruhları) şöyle yapmışlar şüphesiz ki: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İlteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatun’u göğün tepesinde tutup daha yukarı kaldırdılar şüphesiz. ” (Tekin, 2020:52-53).

Bu örnekte ise su Tanrı anlamı ile karşımıza çıkmakta olduğundan burada da “su”yun Tanrı metaforu olarak kullanıldığı söylenebilir. Eski Türklerin avlanmak için su kenarlarına gittiklerinde bir sırtığa gömleklerinden bir parça bağlamaları ve böylelikle su

ruhlarından onlara daha çok balık vermesini dilemeleri suyun Tanrı metaforu olarak kullanılmasına başka bir örnek sayılabilir. Anadolu’da “Sular kadar ömrün olsun.” kullanımı da suyun ömür uzunluğuna işaret ediyor olmasından ötürü, bir yaşam metaforu olarak kullanıldığına işarettir.

Araştırma sahasında gerek efsanelerde, gerekse halk inanışlarının günümüzde uygulanması sırasında “su” ya bereket ve kutsallık anlamları yüklendiği görülmektedir. Yapılan derleme çalışmalarında Harşit vadisinde etrafında yaşayan insanların eski takvime göre yılbaşlarında Harşit suyundan evlerine saçı yapıyor olmaları evlerinin bereket kazanacağına olan inançlarından ileri gelmektedir. Burada su, bereket metaforu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bereketin sudan bekleniyor olması da suya yüklenen kutsallık anlamını da içermektedir. Metafor içinde metafor vardır da diyebiliriz. Suyun kutsallık metaforuna yönelik başka bir örnek de Gümüşhane havalisi Sütveren köyünde, bebeği olan kadınların sütü çok olsun diye, çocuğu olmayanların ise çocuk dilemek için Süt pınarı ziyaretinde bulunuyor olmalarıdır.

Araştırma sahasında derleme sırasında bahsi geçen kadının iki akan su arasını gece el ayak çekildiğinde süpürüyor olması suyun arılık, yolun açıklığı metaforlarını bize sunmaktadır. Su akan iki yerin arasında kalan yol da su kadar kutsal sayılmaktadır. Yörede “cazu tırmalama” olarak bilinen halk inanışında, tahta kaşıkların suyun içerisine koyulması ile gerçekleştirilen uygulama suyun kötü ruhlara bir engel teşkil etmesi suyun koruyuculuk metaforuna örnektir.

Mayıs yedisinde Tirebolu kazasında sahil kenarına gidilerek denize açılması ve denizde bulunan taşın etrafında 7 kez dönülmesi ve “Derdim tasam varsa suya bıraktım.” diyerek suya para atılması da hem suyun ruha şifa metaforuna örnek teşkil etmekte hem de sayılarla kavramlaştırma denilen somutlaştırma metaforuna örnektir. Şaman inanışında yedi sayısı ile ilgili olarak yedi pınar, yedi kez dolaşma, yedi kişi, yedi engel gibi inanışlar bulunmaktadır(Durbilmez, 2008:348) Bilinmektedir ki Türk kültüründe 3, 7, 9, 40 sayıları kutsal sayılmaktadır. Türk kültüründe sayılara atfedilen mitolojik anlamların bütünü metaforik anlatımlara örnektir de denilebilir. Bu bağlamda 3 sayısı ile ilgili evren modelinin üç katlı olması, bazı dini ritüellerin üç defa tekrarlanması gibi

örnekler sayılabilir(a.g.e.343). 3 sayısı gibi 40 sayısı ile ilgili olarak da bir çok metaforik anlam bulunmaktadır. Hazırlanma ve tamamlanma anlamlarını taşıyan 40 sayısı aynı zamanda Musevilik ve İslamiyet'te arınma dönemi olarak kabul görmektedir(a.g.e. 349).Doğum yapan kadınların 40 gün dışarı çıkmaması bu durumla ilişkilidir.

4.1.2. Taş Kültüne Bağlı Metaforlar

Taş, literatürde iki anlamı ile karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi taşın; bir şeyin dışı, dıştaki ülke, avlu vb. anlamı, ikincisi ise eski Anadolu Türkçesi'nde mücevher anlamını taşımaktadır (Erol, 2018: 494-495). Bugün ise dışı sert, aşınma özelliği olan madde olarak tanımlanmaktadır.

Taş kültü başlığında da bahsettiğimiz üzere taşlar, işlevlerine göre farklı türlere ayrılmaktadır. Bazı taşlar yardımcı unsur olarak kullanılmaktayken bazı taşlara mistik anlamlar yüklenmektedir. Eski Türklerde balbal olarak kullanılan taşlar, ölen kişinin mertebesini temsil eden, kişinin kendinden sonrakiler tarafından anımsanmasını amaçlayan taşlardır. Ölenin etrafında ne kadar çok balbal dikilmişse o kişinin kahramanlığı da o kadar büyük ve önemlidir. Araştırma sahasında da balbal olduğu düşünülen taşlar vardır. Bu taşlar savaş sırasında ölenlerin kahramanlıklarını anlatmak için dikilmiştir. O zaman bir metafor olarak diyebiliriz ki “taş kahramanlıktır”.

Gümüşhane havalisinde Dilek Kaya ziyaretinde çocuğu olmayan kadınlar orada bulunan bir kazığa eteğinden bir parça koparıp bağlar. Ardından kazığın etrafında üç kez dolaşarak dileğin kabulü için mum yakılır. En son bir horoz kesilip kayadan aşağı atılır. Burada taş birtakım ritüellerin yerine getirildiği kutsal sayılan bir ziyaret yeridir. Taşın etrafında bulunan kazık da yine bir metafor olarak değerlendirilmektedir. Kazığın etrafında üç kez dolaşılması sayının kavramlaşmış halidir ve somutlaştırılmış metafor türüne örnek teşkil etmektedir. Horoz da dileğin gerçekleşmesi için kullanılan bir kurban metaforudur. Dilek Kaya ziyaretinde yapılan ritüellerden de anlaşılmaktadır ki bir metafor olarak burada “taş kutsal” dır.

Araştırma sahasında ibadet yerlerinde niyaz taşları bulunmaktadır. Bu taşlara evlenmek isteyen genç kızlar hayırlı bir eş bulmak için, askere gidecek olanlar sağ salim dönmek ve vatanî görevlerini hakkı ile yapmak için bu taşla niyaz ederler. Burada taş bir nevi tapınma aracı olarak kullanılmaktadır. Burada da metafor olarak “taş tapınmaktır” denilebilir.

Yörede taş kesilme efsanelerinden bahsedilmektedir. Bu efsanelerde bazen çaresiz kalındığında dilek sonucu, bazen de yapılan yanlış davranış sonucunda ceza olarak taş kesilmektedir. Taş kesilme de yaşamın durmasını, hayat fonksiyonlarının sona ermesini, hareketin kısıtlanmasını kısaca ölümü temsil etmektedir. Metafor olarak taş kesilmeyi değerlendirdiğimizde “taş ceza ya da dilek sonucu ölüm” dır.

4.1.3. Damga ve Motifle İlgili Metaforlar

İlk çağlardan itibaren insanlar doğa ile iç içe yaşamışlar, doğada her şeyin bir ruhu olduğuna, bu ruhların ise koruyucu bir özellik taşıdığına inanmışlardır. Dolayısıyla doğa-insan, hayvan insan eğretilmeleri, mitolojik özellikler taşıyarak sembollerdeki yerini almıştır. Bu semboller kimi zaman dini bir ritüeli anlatmış, kimi zaman dişi ataları sembolize etmiş, kimi zaman ise o dönem yaşayagelen boyların sembolü halini almıştır. Bu semboller, damgalarla adeta farklı bir dil oluşturmuş, günümüzde ise halı kilim motifleri ile yaşamaya devam etmiştir. Damga ve motifler göçlerle, medeniyetler arası ilişkilerle farklı coğrafyalarda görölse de anlamlar değışkenlik göstermiştir. Örneğin çintamani motifi Buddha felsefesinde dileklerin gerçekleşmesi için bir top, dilek incisi iken, Türk kültüründe körkle monçuk ile bağdaştırılmış, ant içmek, barış, kün anlamları ile karşımıza çıkmıştır. Osmanlı döneminde ise nazarla da ilişkilendirilen çintemani günümüzde güç ve bereket anlamlarını taşımaktadır. Şalpazarı bir diğeri adı ile Ağasar kazasında dokunmuş olan kullanılan düğmelerle süslenmiş çanta modelinde çintemani motifine benzerlik dikkat çekmiştir. (sayfa 45) Çintemani motifi bir metafor olarak günümüz anlamına göre bereket ve güç metaforu şeklinde değerlendirilebilir.

Türkler yaşamış oldukları boyları tamgalarla belirtmişlerdir. Araştırma sahasında yaşayan Çepni boyunun tamgası da “t” harfine benzemektedir. Bu tamgalar, aidiyeti ve

sahip olmayı anlatmaktadır. Boyların tamgaları aidiyet ve sahiplik metaforunu temsil etmektedir. Ayrıca her bir boyun karakteristik bazı özellikleri vardır. Çepni boyunun savaşı bir yapısı olması bu boyun tamgasının başka bir temsili olabilir.

Dokumalarda kullanılan pıtrak motifi bereket metaforu ile hayat ağacı motifi yaradılış ve evrenin yenilenmesi metaforu ile kuş ölüm metaforu ile yorumlanabilir. Şalpazarı havalisinde üretilen beşik üzerindeki altı yıldızın Türk kültüründe kadın-erkek, Tanrı inancı-kaos, iyi-kötü anlamları ile simgelenmiş olması bu motifin zıtlık metaforunu ifade ettiğini göstermektedir.

Dokumalarda işlenen hayvan desenleri dokunmuş olduğu dönemde hayvana atfedilen anlamı çağrıştırıyor olması kaçınılmaz bir gerçektir. Örneğin, Pazırık halısında bulunan at motifleri, ilgili bölümde de belirtildiği üzere tullama geleneğini anlatmaktadır. Bunun sonucu olarak at, bu dokumada sadakat metaforu ile yorumlanabilir.

Suyolu motifi, araştırma sahasında özellikle çanta dokumalarında sıklıkla rastlanmış olduğumuz bir motiftir. Su akışkan bir özelliğe sahip olmasından ötürü devamlılığı çağrıştırmaktadır. Günümüzde “hayat akıyor” tümcesi aslında suyun akışkanlığına benzetilmiş ve bir devamlılığa atıfta bulunulmuştur. Suyolu motifi de yaşamın devamlılığı, döngüsü metaforu ile temsil edilebilir.

Araştırma yöresinde rastlanan dokumalarda koçboynuzu motifi kurban metaforu ile el parmak tarak doğum, evlilik ve nazar anlamlarını simgelemektedir. Ancak hayat akışında doğum ve evlilik hadiseleri nazara yatkınlığı sebebi ile el parmak tarak motifini nazar metaforu ile açıklayabiliriz. Yörede hem çantalarda hem de dırmaçlarda karşımıza çıkan göz motifi de nazar metaforu ile açıklanabilir. Yörede beşik dırmacına yürek bağı da denildiğinden bahsetmiştik. Yürek bağı burada annenin bebek ile olan doğal, duygusal ve hormonal bağını temsil etmesi sebebi ile burada da metaforik bir anlatımdan söz edebiliriz.

Dokumacılıkta sadece damga ve motifler değil kullanılan renkler de anlamın zenginleşmesinde rol oynamaktadır. Çünkü Türk kültüründe her rengin bir anlamı, bir

eğretilmesi vardır. Kara, kırmızı, mavi veya yeşil, beyaz dört ana renk olarak dört ana yönü temsil etmektedir. Bu renklerden kara; ölüm metaforu ile beyaz iyilik, saflık metaforu ile yeşil yaşam metaforu ile sarı güç, hâkimiyet metaforu ile mavi Gök Tanrı ve nazar metaforu ile açıklanabilir. Mavinin nazar metaforu ile açıklanıyor olması, kültürümüzde mavi gözlü insanların nazarının daha çok değeceğine olan inancı desteklemektedir. Yine yörede ev kapısı ve pencerelerinin maviye boyanıyor olması nazara karşı bir koruyuculuk simgesinin bir göstergesi sayılabilir. Yeşil renk ise doğada ağaçların rengidir. Yeşil rengini hayat ağacı motifi ile bağdaştırdığımızda yeşil yaşam metaforu ile yorumlanmaktadır.

Damga ve motifler, renklerle ilgili metaforik anlatımlar üzerinde kısaca durduğumuz bu bölüm aslında Türk kültürünün ne çok zengin, dilinin ise sadece sözlü yazılı kültürden ibaret olmadığını destekler niteliktedir. Kırmızı sadece renk olarak kırmızı değil doğum, evlilik gibi dönüm noktalarının da bir temsilidir.

4.1.4. Ölüm Kültüne Bağlı Metaforlar

Ölüm insanlık tarafından istenilmeyen bir kavramdır. Bu nedenle ölüm kelimesi ile ilgili ilk çağlardan bu yana eğretilmeler bulunmakta, ölüm gelenekleri arasında da inanışlara da dair metaforik uygulamalara rastlamaktayız. Ölüm eğretilmelerine dair ilgili bölümde birçok örnek verilmiştir. Altay Türkleri bu eğretilmelere ek olarak, *cada kalgan* “yata kaldı”, *tuska bargan* “tuza gitti”, ada öbökönniñ cerine atangan “atalarının yerine gitti” gibi eğretilmeler kullanmışlardır (Dilek, 2021:651). Eğer bir ölünün ardından yakınları çok gözyaşı dökmüşse *küç bardı* “güç zorluklarla gitti” denilmektedir. Günümüzde de benzer kullanımlara rastlanmaktadır. Uça barmak, uçtu gitti ölüm eğretilmelerinin de geçmişten günümüze kullanıldığına hem de uçmak fiilinin bir anlam genişlemesine uğradığına örnek sayılmaktadır.

Ölüm ile ilgili araştırma sahasında uygulanan bazı gelenekler, inanışlar bir daha ölümün hane içerisinde yaşanmasını engellemek için yapılan metaforik uygulamalardır. Örneğin ölü yıkanan kazanın ters çevrilmesi, ölünün yıkandığı su kabağının parçalanması

bunlara örnek sayılabilir. Bu uygulamalar ölümden kaçınmayı ifade eden toplum psikolojinin de çalışma alanına girebilecek bir konudur.

Gümüşhane havalisinde ölünün evde bulunan arka kapıdan çıkarılması ölüm ile ilgili başka bir metafordur. Evin ön kapısı doğumu, yaşamı, gündelik işleri temsil ederken arka kapı da artık yaşamla ilgili her şeyin durduğunu, gündelik işlerin sona erdiğini temsil etmektedir. Ölünün arka kapıdan çıkarılmasının başka bir anlamı da o hanede ölümün yaşanmamasına dair bir isteği temsil etmesi olabilir. Yine aynı yörede ölüm yaşanan hane ile etrafındaki yedi hanenin evindeki suların dökülmesi, Azrail'in bıçağını bu sularla yıkadığına dair inançtır. Su ile ilgili metafor analizi sırasında suyun hep arılığı ve saflığından bahsetmiştik. Burada su evde ölüm yaşanan haneler için kirlilik metaforu ile açıklanabilir. Ancak yeni doğan bir bebeğin tuzlu su ile yıkanması arılık, temizlik metaforudur.

Ölünün üzerine bıçak ve Kuran-ı Kerim konulması, ölünün şişmemesi ve ölüyü şeytanın rahatsız etmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu uygulama yeni doğum yapan kadınların al basmasından korunması için de yapılmaktadır. Şamanizm inancına göre ruhlar demirden korkmaktadır (Bayat, 2019:59). Bu durumda Kur'an-ı Kerim ve bıçak bir korunma metaforu sayılabilir. Toplumun geneli tarafından uygulanması ve artık normal kabul edilmesi açısından bu metafor uzlaşılmış metafor olarak kabul edilebilir. Ölen kişinin öldükten sonra bir gece tutulması, ölünün ailesi ve sevenleri ile vedalaşması için yapılmaktadır. Burada veda, bir metaforu temsil etmektedir.

Bazı metaforlar ölümün geldiğinin habercisi olarak kabul edilmektedir. Bunlar köpek uluması, baykuş ötmesi, ölümün habercisi olan hayvan sesleri ile temsil edilen metaforlardır. Bazı metaforlar ise yaşam ve ölümü temsil etmektedir. Bunlardan biri gökte olduğuna inanılan Tuba ağacıdır. Tuba ağacı her kişi öldüğünde yaprak döker ve her yeni biri dünyaya geldiğinde yaprak açmaktadır. Bu da yaşam ve ölümün ağaç metaforu ile anlatımıdır. Zaten ağaç kültüründe hayat ağacı da yine yaradılışı temsil etmekteydi. Bu anlamdaki benzerlik de dikkate değer görülmektedir.

Sonuç olarak ölüm kültü kendi özelinde, söylemden eyleme birçok metaforu barındırdığını söyleyebiliriz. Bu da insanın ölümden kaçınma psikolojisine örnektir.

4.1.5. Atalar Kültüne Bağlı Metaforlar

Kültürümüzde babalar, saygı gösterilen aile büyükleri, evliyalar, pirlar veliler atalarımız olarak kabul edilmektedir. Atalarımız olarak kabul edilen evliya mezarları, türbeler ve sahada örneklerine rastladığımız ocak yerleri insanların dua ederek dileklerde bulunduğu alanlar haline gelmiştir. Bu yerlerin kutsallığına inanılmış, buralarda meydana gelen bazı olağanüstü olaylar dilden dile anlatılarak günümüze kadar gelmiştir. Bazı yaşantılar ise yakın geçmişte bizzat yaşandığı yörede dile getirilmiştir. Bu durum bu mezar ve ziyaret yerlerinin kutsallığını pekiştirmiştir.

Mezar yerlerine dair inanışların eski Türk inanışlarının izlerini taşıdığı, Şamani öğeler barındırdığı ilgili bölümde belirtilmişti. Durum böyle iken bu gün insanların bu yerlerde dilek ve dua etmeleri esnasında da Şamani öğelere rastlamak kaçınılmaz görünmektedir. Türk kültüründe mezar yerlerinin insanların kolaylıkla ulaşamayacakları yüksek, zirve yerlere konumlandığından bahsetmiştik. Araştırma sahasında Çağırğan Baba türbesi de tıpkı Türk kültüründe olduğu gibi yaylanın en yüksek tepesinde bulunmaktadır. Bunun önemini daha önce belirtmiş olmakla birlikte burada Tanrı'ya yakınlık metaforundan bahsedebiliriz.

Öte taraftan Toner Eri Evliyası'nın bulunduğu mezar yeri ise yine yüksekte ormanlık bir alanda bulunmaktadır. Bu mezarın özelliğı ise başında kayın ağacının bulunuyor olmasıydı. Yörede insanlar dilek dilemek için çaput bağlamakta, teşbih, para gibi eşyalarını mezara bırakmaktadır. Ayrıca kurbanlık hayvanlar ya burada kesilmekte ya da kesilen kurbanların kanı kavanoza konularak mezar yerine bırakılmaktadır. Bunların kanlı ve kansasız kurbanlar olduğunu bilinmektedir. Burada kurban metaforu kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1.6. Oyun Kültüne Bağlı Metaforlar

Huizigna “Dilin yaratıcısı olan zihin, oyun oynayarak, maddeyle düşünülen şey arasında gidip gelmektedir.” demektedir (Huizigna, 1995:21; akt: Bayat, 2019:214). Huizigna’nın bu sözü oyun metaforik anlatımının bir özeti olarak sayılabilir. İnsan dil ile bazı kavramları farklı kavramlarla metafor haline getirebilir. Ancak oyun ‘metaforun beden dili ile ifadesidir’ denilebilir. Çünkü kültürümüzde her oyunda yapılan hareketin, kullanılan materyalin geçmiş kültürümüze dair anlamı vardır. Burada araştırma sahasındaki oyunlarda karşılaşılan bazı metaforlardan örnekler verilecektir.

Oyun kültü kapsamında ele aldığımız araştırma sahasında Mayıs 7’si kutlamalarında denize taş atma geleneği bulunmaktadır. Bu geleneğin uygulanışı sırasında “derdim belam varsa denize” denilmesi suyun dertlerden, belalardan korumasına vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda buradaki metafor korunma metaforudur. Mayıs yedisinde yedi dalgadan geçen kişinin yıl boyunca hasta olmayacağına dair inancı şifa metaforunun göstergesi sayılmaktadır.

Nevruz bayramında, yöredeki adıyla Mart 9’unda eğer bir çocuk doğduysa bu çocuk dere ile denizin birleştiği suda yıkanmaktadır. Burada hayvanların gücünün suya, su vasıtası ile de çocuğa geçeceğine inanılması güç metaforunun bir göstergesi sayılmaktadır. Ayrıca ilgili bölümde anlatılan bazı oyunlar da bereket metaforuna işaret etmektedir.

4.1.7. Hayvan ve Bitki Kültüne Bağlı Metaforlar

Türk mitolojisinde ata ve ana olarak kabul edilen ağaçlar için kurban sunulması âdeti bulunmaktadır. Özellikle kayın ağacı yaradılış sembolü olarak kabul edilmekte, yaradılış mitlerinde doğurganlık özelliği bulunan kadının ağaç kovuğundan çıktığı rivayet edilmektedir. Öte taraftan ağaçlara çaput bağlayarak dilek dilemek adeti Tanrı’dan dilenen dilekleri ifade etmektedir. Ağaç burada tanrı metaforu özelliği ile karşımıza çıkmaktadır. Kurban metaforu da ayrıca tespit edilmiştir. Araştırma sahasında geyiklerin erenlere yardım edip yöredeki bir evin taşlarını taşıdıkları rivayet edilmektedir. Türk kültürü ve mitolojisinde de dervişlerin geyik donuna girmeleri ile ilgili anlatılanlar ile

Şamanizm’de geyik motifi ile ilgili bilinenler burada insan ve hayvan arasında gidip gelen bir ruh metaforundan söz ettirebilir.

Gümüşhane havalisinde sık rastlanan bir çiçek türü olan vargit çiçeği açtığında sonbaharın geldiği halk tarafından söylenmektedir. Bu çiçek sonbaharın habercisi sayılmaktadır. Burada da mevsim döngüsüne yönelik bir metaforun varlığından bahsedebiliriz.

4.1.8. Kuşdiline Bağlı Metaforlar

Yörede konuşulan kuşdili kendine has bir özellik taşımasından ötürü bu bölümde bir metafora rastlanmamıştır.

4.1.9. Diğer İnanışlarla İlgili Metaforlar

Araştırma üçgeninde Kürtün kazasına bağlı Taşlıca köyünde Güvenç Abdal’a ait zırh bulunmakta ve korunmaktadır. Askere gidecek olan delikanlılar bu zırhta küçük bir parça alarak askerlik boyunca saklamaktadır. Bu zırhın kendilerini koruyacağına inanılmaktadır. Zırh bir korunma metaforudur. Bu bölümde tespit edilen metaforların benzerlerine diğer bölümlerde değinildiğinden tekrara düşülmemesi adına üzerinde durulmayacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç

Bu araştırmada Şamanizm ile ilgili genel bilgiler ve araştırma yapılan Harşit vadisi, Şalpazarı ve Gümüşhane üçgeninin sosyal tarihi hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından araştırmaya konu olan su kültü, taş kültü, damga ve motif, ölüm gelenekleri, atalar kültü, oyun kültü, hayvan ve bitki kültü, kuşdili ana başlıklarında Şamanizm'e dair akide ve ananeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu akide ve ananeler ile ilgili metafor analizi yapılmış ve yorumlanmıştır.

Su kültü ile ilgili yapılan tespitler sonucunda araştırma üçgenindeki halk inanışlarında su pınarlarından dilek dilemek, bereket bulmak için yılbaşı, Nevruz gibi önemli kabul edilen günlerde evlere su saçılması, evin kötü ruhlardan korunması için bazı özel günlerde tahta kaşıkların suya koyulması ile sürdürülen inanışlar Şamanizm'e dair izler hakkında bizlere ışık tutmuştur. Ayrıca yörede derlenen efsaneler ile Türk mitolojisinde anlatılan efsanelerin benzerliği dikkatten kaçmamıştır. Araştırma üçgeninde şifa bulunduğu inanılan su pınarları ile eski Türklerde kutsal sayılan su pınarlarının adlarının benzerliği su ile ilgili yapılan tespitleri destekler niteliktedir.

Taş kültü ile ilgili yapılan derlemeler sahada daha önce çalışılmamış bir konunun bilgisine ulaşmamızı sağlamıştır. Yöredeki halk tarafından balbal olduğu söylenen mezar taşları bu bölümde elde edilen somut örnekler arasındadır. Bazı mezar taşlarında ise insan formu verilmiş ahşap bir mezar taşı ile yanına dikilmiş başka bir taş bulunmaktadır. Bu mezar biçimi dış görünümü itibarı ile anıt mezarlardaki insan formuna benziyor olmasından ötürü mezar kültürü ile ilgili bir devamlılık emaresi sayılmıştır. Yörede dilek dilemek için yapılan kaya ziyaretlerinde uygulanan kaya etrafında bulunan bir kazık etrafında dönme ve kanlı kurban sunma adetleri de Şaman ritüellerindeki adetlerle benzerlik göstermektedir. Araştırma üçgeninde taş ile ilgili efsaneler taş kesilme ile ilgili olup korunmak amacı ile don değiştirmenin bir türü olabileceği düşünülmüştür.

Damga ve motifle ilgili yapılan saha araştırmalarında Şalpazarı havalisinde dokumacılığın diğer bölgelere göre daha yoğun yapıldığı tespit edilmiştir. Dokuma ürünlerinde kullanılan motifler ve renkler Türk kültürü ve Türk mitolojisi hakkında

önemli bir sembol dili ile bizi karşı karşıya bırakmıştır. Bu anlamda motifler Türk mitolojisine dair ananeler barındırmaktadır. Renklerin Türk kültüründeki anlamları ile motiflerden okunan anlamlarla birlikte yöredeki dokumacılık kültürünün eski Türk inanışları ile ilişkisi ortaya konulmuştur.

Araştırma üçgeninde ölüm gelenekleri ile ilgili birçok tespit yapılmakla birlikte bunlardan en farklı olduğu düşünülen *kabir kurbanı* geleneğidir. Kürtün kazasına bağlı köyde uygulanan bu gelenek her ölen kişinin ardından kurban kesilmesi ve bu kurban kanının köyün ayak basılmayan yüksek yerinde bulunan evliya mezarına sunulması ile sürdürülmektedir. Şartların uygun olduğu zamanlarda bu kurban evliya mezarının yanında kesilmektedir. Kansı kurban sunulması ile ilgili adetlere farklı coğrafyalarda rastlansa bile kanlı kurban geleneğinin sürdürüldüğü tek yer araştırma üçgeninde tespit edilmiş olması önemli görülmektedir. Buna ek olarak defin törenlerinde eski Türklerde olduğu gibi yuğ törenine benzer yönlerin bulunması ölüm gelenekleri ilgili önemli tespitler arasındadır. Ölen kişilerin eşyalarının ihtiyaç sahiplerine dağıtılması, ölü yıkanan kapların parçalanması gibi uygulamalar da Türk mitolojisinde anlamlar barındırmaktadır. Ölüm toplum tarafından istenmeyen bir hadise olduğundan bu konuda kullanılan örtmecelerin oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir.

Ölüm geleneğinin ardından atalar kültü ile ilgili elde edilen bulgularda da belirgin şekilde Şamanizm'e yönelik inanışların yaşadığını kanıtlayan izler tespit edilmiştir. Türbe, ocak ve ya evliya ziyaretlerinde kanlı ve kansız kurban sunulması, bu yerlerin yılan gibi insanların korktuğu hayvanlar tarafından korunduğuna inanılması bu izler arasında sayılmaktadır. Evliyaların, pirlerin zor durumda kaldıklarında kuş donuna girdikleri şeklindeki inancın devamı öldükten sonra mezar yerlerini korumak için insanların korktukları hayvanın donuna girmesi şeklinde olduğu düşünülmektedir. Nitekim çaput bağlanan, dilek dilenen bu mezar yerleri aynı zamanda birer türbe sayılabilir. Türbe de Türkçede kullanılan ev bark ikilemesinde bark kelimesinin karşılığıdır. Aynı zamanda bu mezar yerlerinin yükseklerle yapıyor olması Türklerin eski inanışlarında sürdürülen bir gelenektir. Göge yakınlığı temsil eden bu gelenek araştırma sahasında yaşatılmaktadır. Yörede anlatılan efsaneler de genellikle evliyalarla ilgilidir.

Oyun kültü ile ilgili elde edilen sonuçlar törensel oyunlar kapsamında değerlendirilen Mayıs 7'si, Nevruz gibi kutlamalarda su saçısı, ateşten atlayarak kötülüklerden arınma, dere ile denizin birleştiği su ile yıkanmaktan şifa bulma, kurban kesme gibi uygulamalar eski Türk inanışlarına yönelik ananeler olarak tespit edilmiştir. Dans türü oyunlarda ise gerek giyim kuşamda bulunan materyaller, gerek çalınan çalgıların kökeni, oyunların isimlerinin hayvan adlarından geliyor olması gibi emareler Türk kültür ve mitolojisinin izlerini taşıdığını düşündürmektedir. Ayrıca yörede sürdürülen Kalandar geleneğindeki kostümler Şaman elbiselerinde bulunan materyallerle benzerlik göstermesi çıkarılan başka bir sonuçtur. Çocuk ve yetişkin oyunlarından dokuztaş oyunun falcılık ile aşık oyununda hayvanın ayak kemiklerinin kullanılması tespit edilen diğer izler arasındadır.

Hayvan bitki kültü ile ilgili Gümüşhane havalisinde rastlanılan üzerinde Şaman desenlerinin bulunduğu def yörede Şaman akide ve ananelerine dair somut bir kanıt olduğu görülmüştür. Polat da bu desenleri büyüklerinden öğrendiğini ifade etmesi bu bilgiyi desteklemektedir. Evinin görünen dış duvarlarına çizilen hayat ağacı ve güneş sembolleri şaman davuluna çizdiği sembollerin aynısıdır. Yörede mezar ve ocak yerlerinin hayvanlar tarafından korunuyor olması hayvan kültüne yönelik bulunan, yaşatılan izler arasındadır. Ayrıca ağaçlara çaput bağlanması, ağaç ve evliya ilişkisine yönelik efsaneler bu alandaki tespitleri içermektedir.

Kuşdili ile ilgili tespitler doğrudan Türk kültür ve mitolojisine yönelik benzeşimler barındırdığından önemi yadsınmamaktadır. Dede ve pirlerin kuş donuna girdiklerini, Şamanların kuşlarla kuşdili konuştuklarından bulgular bölümünde bahsetmiştik. Bu geleneğin günlük yaşamda da sürdürülmesi Şamanizm'in izlerinin halen yaşadığının açık bir kanıtıdır.

Sonuç olarak her bir bölümde Şamanizm ile ilgili yaşayan geleneklerin var olduğu tespit edilerek elden geldiğince yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışılan sahanın göç yolu üzerinde olması ve yaylaların ortak olması hem bizlere zengin bir kültür mirası bırakmış hem de kimi akide ve ananelerin araştırma üçgeninin bazı yerlerinde ortak olduğunu bize

göstermiştir. Öte yandan birbirinden farklı olan inanış ve gelenekler çalışmada belirtilmeye çalışılmıştır.

Öneriler

Bu çalışma kapsamı coğrafi olarak Harşit Vadisi, Şalpazarı ve Gümüşhane üçgeni düşünülerek Şamanizm'e yönelik izler aranmaya çalışılmıştır. Çalışma yapılan bu coğrafyanın etrafında bulunan yerlerde de elbette bu izlere rastlamak mümkündür. Bu nedenle bu çalışma bu alanda yapılacak araştırmalara ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

- Acun, H. (2017). Türk Kültüründe Taşlar. İstanbul: Dergah Yayınları (s.11-39).
- Aksan, D. (1968). Anadolu'da ıslık dili araştırması ön raporu, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi. Türkoloji Dergisi, 1(3), 49-64.
- Alay, O. (2018). Anadolu ve Kafkasya Kavşağında Geleneksel Bir Yılbaşı Kutlaması: Kalandar. Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi Cilt: 11 Sayı:23 s.96-110
- And, M. (2022). Oyun ve Bûgü Türk Kültüründe Oyun Kavramı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 6. Basım
- Bayat, F. (2019). Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı. İstanbul: Ötüken Yayıncılık 6. Basım
- Bayat, F. (2007). Türk Mitolojik Sistemi (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi I), İstanbul: Ötüken Yayıncılık
- Bayat, F. (2021). Mitolojiye Giriş. İstanbul: Ötüken Yayıncılık 8. Basım
- Berkli, Y. Gültepe, G. (2016). Sanat Metafor ve Dönüşüm. İspanya, Madrid: International Scientific Researches, Congress – Humanity and Social Sciences
- Beksaç, E. (2006). Atlı, Ağaç ve Kadın. Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Bilgili, N. (2020). Türklerde Ant Kadehi İkonografisi ve Ant İçme Ritüeli.21. yy Türkiye Enstitüsü. (<https://www.21yyte.org/tr/merkezler/turklerde-ant-kadehi-ikonografisi-ve-ant-icme-ritueli>)
- Bilgili, N.(2022). Türklerde 5 Element. Ankara: Kripto Yayıncılık 3.Basım

- Bostan, H. (2013).Giresun Çevresi Çepnilerinin Dini Anlayışları Üzerine Bir Değerlendirme. Geçmişten Günümüze Giresun'da Dini ve Kültürel Hayat(s.42-58).
- Bulut, M. Karacagil, Z. Çataloğlu, S. (2018). Dünden Bugüne Hıdırellez Pratikleri. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 3623-4. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları: 390 Seminer, Kongre, Bildiriler Dizisi: 84
- Çelik, A. (1999).Trabzon-Şalpazarı Çepni kültürü: Trabzon: 8. cilt/T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü yayınları
- Cihanoğlu, S.(2004). Doğu Karadeniz Bölgesinde Oynanan Horonlar, Karşılamalar, Barlar ve Halaylar. Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları
- Çoruhlu, Y. (2019). Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar –Orta Asya ‘nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme- İstanbul: Ötüken Yayınları 2. Basım
- Çoruhlu, Y. (2020). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul 9. Basım
- Daşgın, M. (2020). Şalpazarı’nda Evlenme Gelenekleri. Ağasar Folklor ve Araştırma ve Spor Kulübü Derneği. (s. 58-67).
- Davletov, T. (2020). Şaman (Doğanın Şifası Uyanınca). İstanbul: Asi Kitap 4. Basım
- Davletov, T. (2021). Türk Şaman Sosyolojisi. İstanbul: Urzeni Yayınevi 1.Basım
- Davletov, N. (2021).Şamanizm ve Ölüm. İstanbul: Ötüken Yayıncılık
- Demir, N. (2002). Fiziksel Tanımlama Alanı. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 25-34 ss.

Dilek, İ. (2021). Türk Mitoloji Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Dilek, İ. (1996). Altay Bayramları. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı 116.Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, Sayı7.

Doğan, İ. (2019). Kafkasya'daki Göktürk (Runik) İşaretli Yazıtlar. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2. Basım

Durusoy, H. (2014). Mavi Kapıların Sırrı. (<http://www.haydardurusoy.com/mavi-kapilarin-sirri/#:~:text=Akreplerin%20mavi%20rengi%20k%C4%B1rm%C4%B1z%C4%B1%20olarak,mavi%20rengin%20akreplerden%20korudu%C4%9Funa%20inan%C4%B1l%C4%B1yor.>)

Durbilmez, B. (2008).Nahçıvan Türk Halk İnanışlarında Mitolojik Sayılar. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/7

Durbilmez, B. Gümüş, Ş. (2022). Kırgızistan'da Kara İyelerle ve Devlerle İlgili İnanışlar: Kırgız Türk Destanlarından Örneklerle. Milli Folklor 133. 58-70.

Durbilmez, B. Tekin, F. (2020). Kazan-Tatar Türklerinin Halk Anlatılarında ‘Yılan’, ‘Ejderha’ ve ‘Yuha’. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.Cilt 124. Sayı 245 307-326.

Eliade, M. (1994). “Sözlü Yazın” çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat. Kuram Kitap

Eliade, M. Çev. Birkan, İ. (2018). Şamanizm. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları 4. Basım

Emecen, F. M.(2009). Doğu Karadeniz’de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü, İstanbul 40-41.

- Emecen, F. M. (2008). Mitler ve Gerçekler Arasında: Giresun’da Seyyid Vakkas Efsanesi Ve Giresunlu Seyyid Mehmed Paşa. Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi,5(5), 77-92. Retrieved from (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ukid/issue/50493/656361>)
- Erol, H.A. (2018).Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Eroğlu, T. Kılıç, H.Ç.Türk İnançları ve İnanışlar. Journal of Social Policy Conferences , 0 (49) , 0- . Retrieved from (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/897/10045>) (s.749-770).
- Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi L, 2020/3, 9-22 Geliş Tarihi: 30.03.2020, Kabul Tarihi: 9.11.2020, Yayın Tarihi 30.12.2020 CC: BY-NC-ND 4.0 Geleneksel El Sanatlarında Kullanılan Çintemani Motifi ve Seramik Sanatına Yansımaları Bengütay Hayırsever
- Ercilasun, A.B. Akkoyunlu, Z.(2020) Kâşgarlı Mahmut Dîvanu Lugâtî’t Türk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Erol Çalışkan, Ş. S., & Kabak, T. (2019). Hayvancılık Etrafında Gelişen Silifke Yöresi Dokuma Kültürü (1. Baskı). Ankara: Gece Akademi.
- Halaçoğlu, Y.(1993). Damegani. İslam Ansiklopedisi 8. Cilt
- Hoppal, M. Çev. Sel, F. (2013). Şamanlar ve Semboller Kaya Resmi ve Göstergebilim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- İslam Ansiklopedisi, 2010, Cilt 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın ve Matbaacılık Ticaret İşletmesi

- İnan, A. (1986). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyal ve Araştırmalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi III. Basım
- İnan, A. (2020). Eski Türklerin Dini. Ankara: Altınordu Yayınları 3.Basım
- Gazimihal, M.R. (1999).Türk Halk Oyunları Kataloğu III.Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Gürsoy Naskali, E. Koçak, M. (2017). Kültürümüzde Taş. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Gülegül, G. (2012). Türk Folklorunda Yılan. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Genç, R. (1996). Türklerde Renkler Sarı Kırmızı Yeşil. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı 116.Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi, Sayı7.
- Gülveren, Z. (2016). Kuşköy Işık Dili'nin halkbilimi açısından değerlendirilmesi. III. Uluslararası Genç Halkbilimciler Sempozyumu Bildirileri. (s. 115-124).
- Güllü, S. Çatır, O. (2017).Uşak Halı Dokuma Sanatının Gelişimi, Özellikleri ve Turizme Etkilerine Yönelik Nitel Bir Araştırma. Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal) Vol:3 Issue:10 pp: 12 85 1302
- Kafesoğlu, İ. (1972). Eski Türk Dini. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Sayı 3
- Karadeniz Yağmur, S. (2018).Efsane ve Mitoloji Üzerine Genel Bir Değerlendirme ve Efsane Mitoloji İlişkisi. Asia Minor Studies , 6 (12) , 317-328 . DOI: 10.17067/asm.430169
- Karadeniz Kültür Envanteri.(2019). Karadeniz'de Hayatın İzleri

- Kaya, M. (2022). Mitolojiden Efsaneye Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerde İzleri. İstanbul: Bağlam Yayıncılık 4. Basım
- Kelbî-İbnü'l, (2016). Kitabü'l-Esnâm Putlar Kitabı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları 1. Basım
- Kızıltan, H. (2018). Enkidu' nun Uykusu. İstanbul: İthaki Yayınları.(s. 48-66).
- Köse, F. Şahin, C. (2022). Geçmişten Günümüze Çintamani Motifinin Tezhip Eserlerinde Kullanımı. Journal of Architecture, Arts and Heritage (JAH) – Vol. 1, Issue 2,
- Küçük, A. (2021). Giresun Çepnileri Tarih Halk Edebiyatı Halk Bilimi. Çanakkale: Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım 2. Basım
- Oğuz, Ö. (2006). Türkiye'nin Doğu Karadeniz Kıyısında Mayıs Yedisi Bayramı. Millî Folklor Dergisi. Yıl 18. Sayı 69
- Orkun, N.O. (2019). Eski Türk Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 5. Basım
- Oyman, N.R. (2019). Bazı Anadolu Kilim Motiflerinin Sembolik Çözümlemesi. ARIŞ Halı, Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi.
- Ögel, B. (2020). Türk Mitolojisi 1.Cilt. Ankara: Altınordu Yayınları 8. Basım
- Ögel, B. (2020). Türk Mitolojisi 2.Cilt. Ankara: Altınordu Yayınları 8. Basım
- Ögel, B. (2000). Türk Kültür Tarihine Giriş, IX.Cilt Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri
- Radloff, W. (2009) Türklük ve Şamanlık Türkçesi: A. Temir T. Andaç, N. Uğurlu, İstanbul: Örgün Yayınevi

- Roux, Jean-Paul, 1999. Altay Türklerinde Ölüm, çev. Kazancıgil, A. İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Saltık, V. (2016). Çepniler ve Güvenç Abdal Ocağı. Ankara: Özdoğan Matbaa Yayın Ltd. Şti.
- Selçuk, K. & Yurttaş, H. (2020). Doğu Karadeniz Bölgesi Dokumalarında Tespit Edilen Figürlü (hayvan/insan) Motifler Üzerine Bir Deneme. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 26(45), 558-569. doi: <https://doi.org/10.35247/ataunigsed.749006>
- Sagalayev, A.M. (2020). Ural- Altay Mitolojisinde Arketipler ve Semboller. İstanbul: Bilge Yayın Sanat Dağıtım 2. Basım
- Saydam, M.B. (2018).Psikomitoloji Kavramlar/Kuramlar. İstanbul: İthaki Yayınları.(s. 10-48).
- Sili, T. (1996).Taşların Dili. Bilig Dergisi (s.220-227).
- Sümer, F. (1999). Oğuzlar. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Genç Ofset 5.Basım
- Şeşen, R. (2019). İbn-i Fadlan Seyahatnamesi. İstanbul: Yeditepe Yayınları
- Şevket, Ş. (2001).Trabzon Tarihi. Trabzon: Trabzon Belediyesi Yayınları
- Tanyu, H. (1987). Türklerde Taşla İlgili İnançlar, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tanyu, H. (2007). Türklerde Taşla İlgili İnançlar, Ankara: Elips Kitap
- Tarhan, T. (1969). İskitlerin Dînî İnanç ve Âdetleri . Tarih Dergisi , 0 (23) , 145-170 . Retrieved from (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9596/119753>)

Tekin, T. (2020). Orhun Yazıtları. Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları 6. Basım

9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek ve İnançlar. (2018). 79-91

Togan, Z.V. (1981). Umumi Türk Tarihine Giriş. Ötüken Yayınları

Türk Dünyasında Nevruz Dördüncü Uluslararası Bilgi Şöleni. (2001). Sivas: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları

Ülker, T. Kazancı, Ş. Yılmaz, N. Doğru, E. (2011). Gümüşhane Halk Kültürü-1.Trabzon: Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık

Üçer, M. (2019). Türk Kültür Sanatında Hayat Ağacı. İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları

Yazıcı, M. (1993). Trabzon’da Kemeçe Horon Davul Zurna ve Türkü Kültürü, Milli Kültür Folklor ve Bilim Dünyamız 2, Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık

Yurt Ansiklopedisi (1982). İstanbul: Anadolu Yayıncılık A.Ş.

Yardımcı, M. (2008). “Geleneksel Kültürümüzde Taş ve Zile’de Taşlarla İlgili İnanmalar, Uygulamalar ve Oyunlar”, Tarih ve Kültürü ile Zile Sempozyumu, s. 1-16.

Yunusoğlu, M.K. (2020). Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2.Basım

Yörükan, Y.Z. (2019). Türklerin Müslüman Olmadan Evvel Benimsediği Dinler ve Şamanizmin Bu Dinler Üzerinde Görülen Tesirleri. İstanbul: Ötüken Yayınları:2. Basım

Yörükan, Y.Z. (2020). Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm. İstanbul: Tüken Yayıncılık 9. Basım

Kişisel Görüşmeler

Ten, Cevahir. Kişisel Görüşme, (2022).

Ten, Hatu. Kişisel Görüşme, (2022).

Temel, Mustafa. Kişisel Görüşme, (2022).

Temel, Nafiye. Kişisel Görüşme, (2022).

Öztürk, Cemil. Kişisel Görüşme,2022.

Korkmaz, Hatice. Kişisel Görüşme, (2022).

Köse, Halil. Kişisel Görüşme, (2022).

Köçek, Dursun. Kuşköy derleme,2022

Kaya, Emrah. Kişisel Görüşme, (2023).

Kaya, Ü. Kişisel Görüşme, (2023).

Kaya, G. Kişisel Görüşme, (2022).

Güvendi, İsmail. Kişisel Görüşme, 2022.

Güvendi, Hüseyin. Kişisel Görüşme, 2022.

Ekizli, Ahmet Turan Kişisel Görüşme, (2022).

İnternet Kaynakları

[https://sozluk.gov.tr/\(11.06.2023\)](https://sozluk.gov.tr/(11.06.2023))

https://www.google.com/search?q=%C5%9Falpazar%C4%B1nda+s%C4%B1%C4%9F%C4%B1rlar&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKEwiVsPXy2tn_AhXARvEDHTM8AvkQ_AUoAXoECAEQAw&biw=1366&bih=600&dpr=1

https://www.google.com/search?q=%C3%A7epni+boyu+damgas%C4%B1&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKEwjO-Kae_uT8AhWMSPEDHUEPDNEQ_AUoAXoECAIQAw&biw=1350&bih=680&dpr=1#imgsrc=1oOSeGWSyEPJM

<https://turktoyu.com/tarihin-bilinen-ilk-turk-halisi-pazirik-halisi/>

<https://www.pinterest.com/pin/412501647109576336/>

<https://www.yenisafak.com/hayat/600-yillik-moda-agasar-kiyafetleri-278036>

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/usak/nealinir/usak-halilari>

<https://www.facebook.com/salpazarihalkegitim/photos/a.2283065945283027/2304379946484960/?type=3>

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gumushane/nealinir/zilli-kilim>

<https://www.ayamfolklor.com/dogu-karadenizde-bir-bahar-bayrami-mayis-yedisi/>

<https://www.ensonhaber.com/yasam/karadenizin-kadim-gelenegi-kalandar-gecesi-ve-adetleri>